ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЖУРНАЛ

XII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
Суспільно-політичний і науково-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH
Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 12 (225), December, 1966, Vol. XIX

Головний редактор Григорій Драбат
Заступник — Володимир Богданюк

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORth 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1966 Р.

Країна	*річна передплата*	*піврічна передплата*	*чвертьрічна передплата*	*окреме число*
Австралія	*7 дол.*	*4 дол.*	*2 дол.*	*70 цент.*
Австрія	*180 ш.*	*90 ш.*	*45 ш.*	*15 ш.*
Аргентіна	*800 пезів*	*400 пезів*	*200 пезів*	*75 пезів*
Бельгія	*350 б. фр.*	*175 б. фр.*	*90 б. фр.*	*30 б. фр.*
В. Британія	*2 ф. 10 ш.*	*1 ф. 5 ш.*	*15 ш.*	*5 ш.*
Канада	*9 дол.*	*4 дол. 50 ц.*	*2 дол. 70 ц.*	*90 цент.*
США	*9 дол.*	*4 дол. 50 ц.*	*2 дол. 70 ц.*	*90 цент.*
Німеччина	*29 н. м.*	*14,50 н. м.*	*7,50 н. м.*	*2,50 н. м.*
Франція	*35 фр.*	*17,50 фр.*	*9 ф. фр.*	*3 ф. фр.*
Швеція	*38 кор.*	*19 кор.*	*10 кор.*	*4 кор.*

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф **Р. Лісовського**

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12 (225) **ГРУДЕНЬ, 1966** **Річник XIX (XIII)**

ЗМІСТ XII-ої КНИЖКИ

Левко Ромен: ЗЕРНА ЯНИЧАРСТВА ... 1331

Проф. Р. Дражан: В ГОДИНУ РОЗДУМІВ ... 1335

Проф. Мирон Заклинський: РОЛЯ ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО В ЛИСТОПАДОВОМУ ЧИНІ ... 1344

Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (продовження, 20) ... 1352

Д-р Роман Кухар: КАРТИНА ЛЬВОВА В ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА »ЛЕЛЬ І ПОПЕЛЬ« ... 1364

Петро Боголюб: НЕВІДОМИЙ АВТОР ПРО ПОЧАТКИ ДІЯЛЬНОСТИ УВАН ... 1374

Володимир Дубів—Лев Биковський: ПАВЛО ФЕДОРОВИЧ ВИСОЧАНСЬКИЙ ... 1380

Д-р Микола Аркас: МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ АРКАС — МІЙ НЕЗАБУТНІЙ БАТЬКО (закінчення, 10) ... 1390

Д-р Дмитро Куликовський: САМОСУД В ЕВПАТОРІЇ (закінчення, 2) 1402

Яр Славутич: БРИТАНСЬКІ ЯМБИ (поезії) ... 1411

О. *Звичайна і М. Млаковий:* МРІЇ СОВРАБА-КОЛИМЧАНИНА (уривок із повісти »Ворог народу«) ... 1412

З нових видань

Інж.-арх. Юрій Денисенко: АРТИЛЕРІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У БОРОТЬБІ ЗА КИЇВСЬКІ ЗОЛОТІ ВОРОТА ... 1416

Софія Наумович: ПОЕЗІЯ У ВУДНЯХ ... 1417

— ЗАГАЛЬНА РЕЗОЛЮЦІЯ АПАКЛ У СПРАВІ ВИЗВОЛЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАРОДІВ ... 1419

Хроніка і нотатки:

— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка) ... 1421

— В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ (Нотатки) ... 1424

В калейдоскопі світу

— ВСЕВИДЮЩЕ ОКО ... 1429

— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ »ВИЗВОЛЬНИХ ШЛЯХ« ЗА 1966 РІК ... 1434

— БІБЛІОГРАФІЯ — внутрішня обкладинка.

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles. 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Філядельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розрахуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІҐРАЦІЄЮ!

Левко РОМЕН

ЗЕРНА ЯНИЧАРСТВА

Мюнхенський журнал *»Сучасність«* у ч. 7 за липень 1966 р. подав статтю Ігоря Костецького під невинною назвою »Мій Юрій Клен«. Це літературознавчий есей — тут і особисті спомини про покійного поета із п'ятірного грона, і власновигадливість автора про Ю. Клена як поета. Але тут, як у Гоголівського філософа Тентетнікова, що писав твір під назвою »Взґляд і нечто« (»Погляд і ще щось«), також є »щось«, що для нас цікавіше, аніж ці напужені модерного філософа широкомовні мудрування про творчість і саму постать Ю. Клена. Оте »щось«, либонь, і було спонукою до написання цього есею, щоб на прикладі цієї постаті показати ніби переконливість його дальших висновків. Це місце починається такими двома реченнями (стор. 65): »У жовтні минулого року в Римі, під час з'їзду Европейської спільноти письменників, я мав нагоду розмовляти з Бажаном. Ішлося, зокрема, про двомовність на Україні«. Далі — вияснення, що розмова була не про різні утиски, а про »важливіше, глибше, принциповіше«. А далі вже із речення: »Те, чим Микола Платонович обґрунтóвував феномен нашої двомовности, я визнаю беззастережно«, відчуваємо інтимні нотки, отже, повну довіру до свого співрозмовця (у людей з російським »мовомисленням« називання лише з імени і по-батькові, без прізвища, це ознака, крім пошани, ще й інтимного зближення). Потім на цілу сторінку іде розкриття того, що автор, І. Костецький, визнає »беззастережно«, а саме — обґрунтування »Миколи Платоновича«. Тож далі автор, скромно оминувши слово »місійність«, бере слово »трошки нижче традусом« — »судьбоносність«, і тоді вже ось так »категоряє«: »Наша культурна доля склалася так, що без творчого взаємнення з російською мовою модерна українська мова XX сторіччя була попросту неможлива«. Тож послухаймо, чим він цю »судьбоносність« обґрунтóвує-виправдóвує.

»Реальність цього факту в тому, що — всупереч усім твéрдженням тих, кому російське мовомислення чуже, — російська мова не іноземна мова, яку накинуто українцям лише урядовим порядком, а мовомисленний конґломерат, у творенні якого вирішну участь брали саме українці«. Тут щось від логіки того цигана, що накупивши за шага, їв хрін, примовляючи: »їжте, очі, хоч повилазьте, — бачили, що купували!« І далі автор називає »ряд найблискучіших імен«, чомусь аж від Мелетія Смотрицького починаючи і кінчаючи Богдановичем (автором »Душенькі«), Гнідичем і Гоголем, отже, називає тих, що ніби творили цей »мовомисленний конґломерат«. Шкода, що пропустив генерального суддю Кочубея, аджеж писав він історичний »донос на ґетмана-злодєя царю Петру от Кочубєя«, а це ж якраз і в'яжеться із М. Смотрицьким, бож писав він за правилами тієї граматики М. Смотрицького, яку »стянулі« собі »русскіє« з усією її термінологією (і довелось нам із власного субстрату творити свою термінологію). Тепер стає

нам зрозумілим, чому аж із М. Смотрицького почато. Алеж і щодо М. Гоголя, то документально відомо, що його мовомислення було українське, і він лише незугарно перекладав »російською« мовою, яку редактори, глузуючи з автора, виправляли. А вже далі йде найзворушливіше місце, просто таки »сповідь любови«, що ось так бринить: »І чим далі йтиме процес національної диференціяції самих наших мов у собі, тим уважніше і (цього слова я не боюсь) любовніше мають вони обидві взаємно стежити за розвитком одна о́дної, позичаючи одна в о́дної — щоразової сміливости«. Увага щодо »щоразової сміливости«: — це, бігме, ніби помилка на слові, а насправді — це підсвідоме пророкування, бож це два взаємно ворожі організми, заздре́нністю людською кермовані: такі »взаємини« »ідилічно« не кінчаються!.. І справді, коли царські сатрапи казали: »не було, нема і не може бути«, — гомін нашої мови хоч не мав вільного виходу в світ, але жив ув устах народу та у фолкльорі; та коли після визвольної боротьби наші землі посіла »модерна« орда, що проголосила була »самови́значення аж до відокре́млення«, але так »заопікувалася« нашою мовою, що »зреформувала« вже нашу абетку, а чим далі — нові »спрощення« були і будуть у правописі, з метою наближення до мови »братнього« народу... Тож настав, либонь, час — запозичити »сміливости« у того »братнього« народу, бо сталося вже щось епохальне: зроблено наукове відкриття, що може бути і »второй родной язык« (друга рідна мова!), і нею ви́явилась таки мова тієї »задрі́панки Москви«, яку наші »самоотве́рженние малороси« колись почали були европеїзувати, підтягати культурно, аж поки вона, завдяки́ ненаже́рливості сусідів, »звільняючи нас«, мілітарно не посіла наші землі. Отож, минулася доба »недо́ляшків«, настала доба »недоро́сів«, що »любо́вно« підтакують і служать новітнім ординцям.

Наостанці про найцікавіший авторський викрутас. Зазначивши по-ме́нторськи, що в ускла́дненнях навколо цієї справи »винні переважно ми самі, наш доглибоко закорінений комплекс неповноцінности«, він далі каже, що мову заборонити, знищити можна тільки тоді, коли вона »не має або не певна власної субстанції«. І подає, що хоч населення царства Польського близько півтора сторіччя було так само двомовне, як і населення України, але, мовляв, заборонити польську мову там »не була б спроможна ніяка земна сила«. А про українську потім каже, що її »скреслили з ужитку одним почерком емського пера, і майже ніхто не писнув«. І після цього такий єхидний патетичний вигук: »Та невжеж були винні всі на світі »воріженьки«, а ми — ані сном, ані духом?«.

Це порівняння невдале, бо фальшиве, як невдало взятий і приклад двомовности Ю. Клена, якого, як чужорасового, захопила українська стихія. Щождо польської мови пам'ятаймо, що вона раніш була державною мовою, а в нас із москвинами була спільна письменницька мова, церковно-слов'янська, а щиронародня щойно починала »доходити своїх прав«. Сам автор, подорожуючи в »діяспорі« по різних державах, зазнав, напевно пригод на ґрунті пашпортизації, а саме — щодо державної приналежности, яку малощо не в усіх державах ототожнюють із національністю. Знаємо також, що у ментальності західньоевропейців, навіть і після визвольних воєн у нас, усе, що на схід від Польщі — то все було »Рашен« (бо і їхні підру́чники

були узгіднені із »російськими«). То при чому тут »мова, що не певна власної субстанції«?! Якраз навпаки: українська мова має такий багатий субстрат, що не потребує запозичати, скажімо, від старої церковно-слов'янської мови, як от мова московська, мова народу колись напівбродяжного, мисливського, який не мав з минулого таких тисячолітніх традицій як наш нарід український. Тому то так довго творилась у них (протягом цілого 18-го сторіччя) літературна мова, і тільки загарбавши »іксовий« відсоток слів і форм із старослов'янської мови та підпомагана імперським апаратом, змогла аж на початку 19-го сторіччя оформитись у мову літературну.

І ось як кінчається згаданий вище викрутас автора: »Коли сам субстрат хибний, коли він, уникаючи отієї творчої, для нас абсолютно конечної двомовности, вариться у славозвісній »концепції власних сил«, то не потрібно ні утисків, ні взагалі будь-яких перешкод: ця мова й сама розкладатиметься, дичавітиме з кожним днем«. А чому ж тоді були ті утиски, ще й за Шевченкового часу (пригадаймо, як від *поступової суспільности* Вісаріон Белінський »ратифікував« »указ« царя-»фельдфебеля« про заслання Т. Шевченка, схвально відгукнувшись на те, що цар заборонив і писати, і малювати). Отже, бачимо, що теза автора про потребу для української мови ніби якогось »творчого взаємнення« із мовою наших сусідів-москалів цілком фальшива і згубна, бо український нарід біологічно старший і має великі культурні нашарування попередніх сторіч, що відбились у психіці і в мові нашого народу. Навпаки, таке взаємнення для нашого народу шкідливе під багатьма оглядами. »Із москалем поли вріж, — та відчепись«, каже наша приказка. І ото саме тому Іван Котляревський і »врізав поли« — відчепивсь від московського імперського воза... За це саме і славить його Т. Шевченко: »поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть«... А відчепившись — подарували ми і субстрат церковнослов'янщини разом із граматикою, — хай бідним служить: у нас і свого досить, — аби тільки воля!..

Оцю правду відчув своїм хижим нюхом В. Белінський у виступах Т. Шевченка, що це ж народження конкурента для »всеімперської« мови »велікаво русскаво народа«. І таку позицію щодо української мови займали малощо не всі »прогресівние« діячі за дуже малими вийнятками. Але авторові, що має мовомислення »російське«, вигідніше було промовчати, що стихія субстрату українського ще в доісторичних часах жила у мові і побуті українського народу, що і в письмових пам'ятках із княжих часів Київської Руси вона вже позначалась і часто несамохіть проривалась то змішуванням старовинної літери »ять« із літерою »і« (и), то в уживанні якогось щиронароднього слова. Але, на жаль, через історичні лихоліття не міг той субстрат подолати тиску церковної старослов'янської мови, яка своїм мертвýщим дихом не одного нашого середньовічного Данта приглушила в зáродку. Доказом на вищезгадане хай послужить хоча б творчість Марусі Чураївни із пізніших часів, 17-го сторіччя, що творила щиронародньою мовою ліричні твори, які дійшли до нас у формі народніх пісень. Також із т. зв. »Гимну Хмельниччини« (»Гей, не дивуйте...«) віє уже стихія сформованої літературної мови. Але авторові про це зовсім не кортіло сказати, бо йому треба було тільки »виконати свій номер«. А номер зводиться ось до чого: під вислів »друга рідна мова« підвéсти якусь теоретичну

базу, щоб вислів »второй родной язык« не видавався »ґлуповатим« (це паралелізм до згаданого І. Костецьким вислову Пушкіна: »поезії властиве не́что ґлуповатое« — »щось придуркувате«), а що, мовляв, якраз навпаки: це щось і нормальне, і навіть спасе́нне для нас, українців. Щодо автора згаданого есею (а може і щодо »Миколи Платоновича«?) можна ще оте його »беззастережно« пояснити тим, що може він ще й змалечку »мовоми́слив« по-московському. Тоді цілком логічно (і щиро!) звучить його докір українському письменству, що воно так легковажно відступило, мовляв, цілий ряд могутніх граматичних та лексичних слов'янізмів »російській« мові, »де ці елементи й стали основою сили та невблаганної точности всеімперського *язика*« ... Хоч увесь есей ви́триманий у »напрочуд« довершених формах сучасної української літературної мови, але не знялась рука перекласти на — »всеімперської *мови*«.

Тож тому не дуже й дивуймось, чому автор так хизується своїм перекладом двох Кленових сонетів про »Кортеса« на »всеімперський язик« і тут же його оприлюднює »уперше«. Тому так само і про Шевченкові писання московською мовою подає він схвальний відгук, але про переклад Шевченкових творів »на імперський язик« каже, що вони втрачають »майже все«. Хоч далі сам каже, що переклад — це пристосування, парафраза. Тут »очарсваніе« »вторим родним языком« таке »любовне«, що засліплює йому »еґо слепе« (прохаю вибачення за цю позичку в сусідів).

І от ці дві »історичні постаті«, генералізуючи свій стан і свої вподобання, роблять категоричний ви́сновок, що для українського народу однієї рідної мови замало — йому конечно потрібний і »второй родной язык«, бож його допомагали творити ... наші земляки, наймити »російської імперії« (логіка цигана із хріном). Тут авторові нічого не говорить ні кров минулої визвольної боротьби, ані гекатомби голодових катастроф — в ім'я єдиної неподільної ... наразі — СССР. Говорити так після всіх прогучнілих бур і катастроф про »любовне« взаємнення нашої мови із мовою окупанта — це вже не далтонізм, а свідоме сіяння зерен зневіри, зради, яничарства. Але пам'ятаймо: нарід — вічний, режими — часові!

Далі автор говорить, що можна зробити »абсолютно вірогідні комбінації з оберненим часом«. І він ось так метику́є, що коли б Пушкін якимось робом прочитав вірші Б. Пастернака, то хоч не зразу, але зрозумів би про що там мова. Коли б же Шевченко був сконфронтований із поезією Драча, він не спромігся б, мовляв, нічого путнього вивести з неї. »І в тому, як то кажуть, заковика« — так вельмимудро закінчує цей рафінований візіонер. Отже, щоб провірити візіонерські діягнози автора, ми удвійку із Музою ви́кликали Кле́нового духа, і він подиктував нам два візіонерські тексти — і щодо Пушкіна, і щодо Шевченка. Ось вони поруч.

А. Пушкін — Б. Пастернакові

Чудесно, братец, ти — крещоний,
Но петушішся как індюк, —
Модерние корішь закони,
Хоть в результате — фук да фук!

Шевченко Тарас до Драча Івана

Молюсь за всіх, — гукаю ж нині,
Гукай і ти, бо й ти ж — Іван:
»Вернімо волю У к р а ї н і,
Ордою сто́птаний талан!«

Р. ДРАҐАН

В ГОДИНУ РОЗДУМІВ

»Згадайте, діти ви землі якої!
Не для тваринної нам жити долі,
А для шукань, для мудрости ясної«.
(Із »Божественної Комедії« Данте)

I

У вільну хвилину або під час якогось життєвого напруження — ми часто віддаємо себе роздумам. Думки самі напливають під різними поштовхами оточення чи подій, і думка думку тягне за собою. Так у думках творимо або розв'язуємо різні ситуації чи комплекси, шукаємо виходу і рівноваги. Без думок ми були б у повній порожняві й не знали б, що з собою робити. Озброєні життєвим досвідом, складаємо собі й нашу життєву філософію, яка є основою нашого існування.

Але наша життєва філософія є тільки відблиском великої філософії, що охоплює все життя, всю історію людської культури. Великі уми, талановиті мислителі оформлюють свої думки на папері й таким чином впливають на світ, на історію і культуру, на людську свідомість. У кожну епоху людська свідомість набирає особливого значення і змісту, бо кожна важлива подія, що відбувається у даній епосі, мусить мати свою інтерпретацію і відповідну реакцію.

Драма нашого існування — це хвилююча подія або ланцюг подій, серед яких людина не може вдоволитись тільки самим існуванням. Вона, і тільки вона, людина, ставить перед собою питання і шукає відповіді на різні проблеми життя. Вона бачить сама себе і питається сама себе: звідки, куди, чому, пощо? Кант сказав: »Людському умові призначено непокоїтися питаннями, яких він не може позбутися, але і не всилі відповісти на них«. Часом нам здається, що ми спроможні відповісти на хвилюючі питання і тоді почуваємо себе вдоволеними, а навіть щасливими.

Коли б дійсність була безсумнівна — не було б філософії. І від філософії ніяк не можемо відмовитися, бо вона виростає з нашого життя. Філософія не зробить черевиків ані не збудує дому, але без філософії не було б черевиків, не було б і дому. Людина була б наче травинка чи кролик. Філософувати — це означає прокинутись із своїх сірих буднів та піднестись вище своїх фізіологічних потреб. Коли не можемо відірватись від наших буднів, тоді наша філософія така дрібненька як одне зеренце пшениці, та й то, буває, старої або запліснілої. Чому? Тому, що наша праця, наші будні,

наші матеріяльні прагнення стають для нас цілим нашим світом або, радше, »світиком«, в якому ми живемо, як миш у темній дірі й ніколи не виходимо на сонце, бо не знаємо або боїмося його.

Ми — частинка світу, навіть займаємо в ньому центральне місце. Принаймні, нам здається так і тому від світу та його проблем утекти не можемо. Філософувати мусимо, всі без виїмку, не зважаючи на свій більший чи менший талант, а одночасно іноді якимись непомітними дорогами великі таланти впливають на нас. І не тільки філософічними роздумуваннями стаємо понад буднями, а й релігійними, естетичними, зогріті великою любов'ю чи потрясені невблаганністю смерти. Всі ці акти пронизані філософічною думкою. Там, де нема місця для поезії і мистецтва бодай у найскромнішому вияві, де любов і смерть зведені до рівня повної життєвої банальности, там філософія не буде розвиватися, навіть не пускатиме своїх паростків. Холодний матеріялізм убиває думки, проте у живої, неспотвореної злочинно людини, завжди знайдеться деяка мірка мистецького, любовного й релігійного наснаження, хоч би і в замаскованому або несвідомому вигляді.

І тому філософія буде жити. В сьогоднішньому зматеріялізованому й високоцивілізованому світі нема особливого зацікавлення філософією. Одні кажуть, що філософія зійшла на манівці, інші кажуть, що вона відривається від життя, а то й зовсім занепадає. Цим питанням повинна зацікавитися кожна думаюча людина. А. Ґелен каже: »Людина не замкнена в своєму оточенні, як звірина. Вона вільна від оточення і сприймає ввесь світ«. Сприймає, бо інакше не була б людиною, але одні сприймають більше, інші — менше. Один уміє обмінятись своїми думками, інший — ні. Вічна туга, цей неспокійний поклик світу, відзивається і поза та понад реальними речами, що нас не задовольняють і не можуть задоволити, бо вони хвилеві, випадкові й дочасні.

Отже, основне питання, що нас непокоїть-хвилює — це питання метафізичне про те, яка є правда понад фізичним світом. Філософія — це не шукання будь-якої правди, а правди вічної, що є власністю Бога. Знаний екзистенціяліст Гайдеґер каже: »Основне метафізичне питання це те, чому існує така річ, як людська істота«. Арістотель називає метафізику найбільш філософічною частиною філософії, »божеською наукою«, що займається мудрістю, яку повністю знає тільки Бог. Інший великий філософ старовини, Платон, у творі »Держава« каже: »Філософи — це люди, що шукають дороги до того, що вічне й незмінне«.

Філософія, що відривається від глибинних питань, від шукання вічних правд — це вже не філософія, а піна на поверхні води. Такої піни в сьогоднішньому, етично-розгубленому й незрівноваженому світі — ціла повінь. Дехто каже: постарілась філософія, сьогодні місце тільки для точної науки, для математики. Насправді ж філософія ніколи не постаріється, бо правдива філософія — це теж наука. Думка ніколи не старіється, бо вона — голос Божий. І хоч яка модна сьогодні »людина науки«, технології, матеріялістичної послідовности, що замикається (людина) у вузькій лябораторійній клітині й виростає на вченого »іґноромус-а«, проте вона

ніколи не заступить і не вб'є філософії. Технологія, т. зв. стисла наука і матеріялізм — це, насправді ж, облудна втеча від життя, від основних питань. Голос у людині ніколи не перестане питатись: звідки, куди, нащо?

І тому, ще перед розгляненням філософічних нетрів сучасности, маємо відвагу сказати, що правдиві, здорові філософії — це перебудова і відродження людського духу. Зокрема нам, українцям, треба чуйно прислухатись до голосів широкої філософічної думки, щоб вирощувати свій рідний дух і підносити його до незборних висот Олімпу.

II

Колись філософія була — »матер студіорум«. Ще наші студенти Могилянської Академії звались »філософами«. У старовину філософія охоплювала всі науки і сам же Арістотель займався технікою, математикою, астрономією. Але сьогодні філософія вже не »матір«, а мачуха, часто зовсім забута. Кожна ділянка унезалежнилась від філософії, а останній »король об'єднання«, Тома з Аквіну, помер у славі. Філософії уже не хочуть слухати, натомість слухають облудних політиків, зашифрованих поетів та різних дурисвітів. Світ — у погоні за сенсаціями, за »прогресом«, навіть не перевіряє їх вартости. Таким чином філософія опинилась у тіні.

Колись філософів уважали за вчителів, сьогодні їх уважають за повних диваків. Арістотель і Геґель творили цілі школи епохи і їхня мудрість глибоко заплідднила нашу цивілізацію. Сьогодні їх забули, бо й філософи не знають один одного. Важливе вже не те, що філософи кажуть, а те, чого вони не кажуть. Філософія — це любов мудрости, а чи є сьогодні така любов? Самі філософи сьогодні збунтувались або розгубились і вже не шукають розв'язки проблем людства, а радше — розв'язки своїх власних проблем. Американські прагратики Дюї, Джеймс, Сантаяна шукають практичної розв'язки, як пасти до черевиків. А цинічний, холодний екзистенціяліст Сартр каже: »Нема відповіді на існування, влаштовуйсь як тобі вигідніше. Життя — це гола екзистенція«.

Студенти сьогодні, студіюючи філософію, розчаровуються, але не тому, що натрапляють на великі труднощі, бо труднощі завжди заохочують, збуджують, а тому, що шукаючи, не знаходять правильного шляху і опинюються на манівцях. У сьогоднішніх філософічних трактатах, крім туману й словесної метелиці, нічого не знайдеш. Філософія стає власністю спеціялістів, але, напр., туманних »виводів« Гайдеґера навіть спеціяліст не спроможний зрозуміти. Інтереснішою сьогодні є вже психологія, що займається відношенням тіла до розуму і проявами особистости. Проблеми особистости зацікавлюють широкі кола палких студентів.

Сучасна наука робить світ порожнім, бо визнає тільки те, що можна доказати. Але точний світ, аналітична правда — також фікція. Математично не можна роз'яснити істоти світу, цифри — це тільки символи, а категорії розуміння світу завжди, безперервно, будуть хвилювати людину. Аналітична техніка — це тільки засіб, а не мета й кінець. Кожне звірятко має природні форми свого життя, а людина мусить сама творити й будувати ті форми. Світ духу — це її життєвий простір. Цивілізація робить людину

своїм рабом, вбиває її духа. Людина вигнала з природи демонів, що панували в ній у примітивні, прадавні часи, але не визволилась, бо стала невільником техніки.

У середньовіччі все вирішувала теологія, а сьогодні — наука. Наука вірить у поступ, робить здогади вже й про антиматерію та висуває нові космічні гіпотези. Але, чи люди тільки машини? Чи компютери, технічні автомати і взагалі математика заступлять усе? Обмежитись голою екзистенцією, як це роблять деякі екзистенціялісти, або приписувати все мові, як це роблять т. зв. логісти, це теж абсурд. Людина — не звірина, що тільки животіє, а мова служить їй лиш як засіб для висловлювання своїх думок.

Філософія мусить довіряти мисленню, бо без цього нема філософії. Думка — це зв'язок нашої душі з Богом. Геґель казав: »Віра в силу духа — найголовніша передумова філософії«. І далі: »Прихована й замкнена суть світу не має такої сили, яка б ставила спротив відвазі пізнання«. Не лише віра в розум, а й сумнів важливий. Звідси постала філософія Канта і неокантіянців, щоб проглянути межі й можливості пізнання. І жоден поступ науки не розв'яже тих питань, якими займається філософія. Здебільша — це філософічні монологи, але значно цікавішими є розмови, як це любив Сковорода або Сократ і, може, саме такою філософія буде в майбутньому.

Чи філософія допоможе роз'яснити людський розум? Адже, що людина, то розум. Хаос необов'язково означає нещастя, але атмосфера безвір'я, цинізму, псевдовільнодумства і зарозумілости не ворожить нічого доброго. Безвір'я створює порожняву, яку необхідно виповнити невловним змістом, про що так проречисто говорить Берґсон. Свідомість покликання людини допомагає бачити пропасть поміж тим, що є і що повинно бути. Тут мова про співвідношення між реальним і ідеальним. Ні одне з них не чуже людині й вона постійно шукатиме розв'язки між тими двома крайностями.

Сьогодні йде головний бій між двома найантагоністичнішими світоглядами — матеріялістичним і ідеалістичним. І коли Схід під чоботом московсько-большевицької тиранії мусить покланятися матерії, а радше псевдоматерії, цьому модерному демонові большевицького фетишизму, то на Заході характеристичними прикметами є феноменологія і онтологія. І Захід, під тиранією цивілізації, теж грузне в болото бездушної матерії. Екзистенціялізм і філософічна антропологія шукають за місцем для загубленої людини, але екзистенціялізм, хоч і посіяв отрую серед молодої ґенерації, не став провідником епохи. Метафізичних проблем вилучити не можна і бунтарі проти Абсолюту опинюються у тупіку. Бог, буття, свідомість — це три напрямки, які необхідно поєднати, щоб відповісти не тільки на питання, »як«, а й на питання »чому«. Це основа до внутрішнього одуховлення, до відродження філософії.

Хто слухає тих, що говорять про »практичний змисл«, такий популярний сьогодні, той забуває, що »практичний змисл« не є нічим іншим, як рештками попередніх філософічних спекуляцій. А визволитись від філософії теж неможливо, бо такі »емансипанти« є й самі філософами, але дилетантами, які склали собі свою власну поверховну й безвартісну систему ідей або свій світогляд.

III

19-ий вік був віком ідеалізму й віри в розум. Геґель узалежнив матерію від думки, а думка завела до метафізики, що заперечувала реальність часу і простору. 20-ий вік відвернувся від ідеалізму. Історичний ідеалізм Геґеля переходить або перештамповується в історичний матеріялізм Маркса й Леніна. Дальшою реакцією на ідеалізм стали аналітична філософія, прагматизм, релятивізм, феноменологія, логічний позитивізм і екзистенціялізм. Є ще й інші напрямки, що про них хочемо коротенько згадати.

Почнім від *аналітики,* такої популярної в сучасній науці. Досвід, на думку цієї школи, заперечує ідеалістичну теорію про нереальність предметів. Філософія, згідно з цією думкою, не може змагатись із наукою, а може тільки шукати відповіді на питання: що все це означає? Йдучи по тій лінії, математик Б. Рассел пробує »одружити« науку з філософією.

Прагматизм взагалі не вірить у правду, бо поняття правди для прагматиків це тільки химера. Правдиве лиш те, що практичне, напр., реалізація філософії життя, про що скажемо далі. Те, що дає корисні наслідки — є правдиве. Найвизначніший і всебічний представник прагматизму — американець В. Джеймс, для якого світ це ріка вставання. Він бачить плюралістичний світ, корисний для людини. Джеймс не відкидає релігії. Педагог, філософ і трибун Дюї проповідує моральну демократію. Думання для нього — тільки інструмент дії. Його називають »сумлінням Америки«.

Релятивізм заперечує можливість об'єктивного пізнання, бо основа нашого думання залежна від людини, умов і т. п. На думку релятивістів, світ розуміємо, переживаючи його нашими власними диспозиціями, тому світогляд людини такий, як і сама людина. Отже, світогляд це щось змінне, а життя — живий рух, що творить і визначає світогляд людини. Є це скептична й анемічна філософія, що веде до заперечення вічних правд, духовости й Бога. Головним представником релятивізму є В. Дільтей.

Логічний позитивізм займається критикою мови, бо характер мови — суґерує думку, або — іншими словами — без мови не було б думки. Мах і Авенаріюс кажуть, що одержуємо тільки враження наших змислів і філософічні проблеми умовні. Наш досвід треба скріпити методично. Карнап і Вітґенштайн, т. зв. логісти, пробують створити мову формулу, як у математиці. Таким чином, вони надіються, можна уникати помилок.

Всі вони мають сумніви щодо поняття правди. На їх думку, джерелом знання є тільки доказовість. Те, чого не можна доказати — недоречне. Значить, важливою є тільки метода. Проте ми знаємо, що слова часто зводять на манівці, але всі логісти забувають або ігнорують той факт, що не слова панують над почуттями правди і вищого порядку, а саме навпаки.

Феноменологію зформулював Є. Гуссерль у »Логічних дослідах«. Це суворо науковий дослід явищ свідомости у їх відношенні до об'єктів. Згідно з тією наукою, логіку треба відділити від психології. Феномен — це суттєве, що його можна пізнати, відірвавшись від випадкового. Свідомість має свій

чистий зміст, відірваний від матеріяльної дійсности, а предмети об'єктивної дійсности є тільки символами.

Шеллер — прихильник філософічної антропології або знання про людину. На його думку, людина це істота, що займається метафізикою і тому вона (людина) вища від природи. Дух — це принцип визволення від вітального принципу, а інтуїція — засіб для досягнення правди. Феноменологія — наука описова, що елімінує всяку іншу оцінку, отже, це гола екзистенція, за якою пішли Гайдеґер і Сартр.

Екзистенціялізм почався від Шеллера; розглядає проблематику існування людини, самітної і чужої в природі. Гайдеґер і Сартр атеїсти. Ясперс і Марсель — прихильники потойбічної дійсности і християнства. Для останніх філософія — це заклик до внутрішнього одуховлення. До них долучається Барт, що займається теологічною діялектикою.

Гайдеґер і Сартр відкидають метафізику або спробу розумом пізнати суть дійсности. Вони, як і феноменологи, інтересуються головно методою. На питання, що таке правда? — на їх думку, відповісти не можна. Мабуть, тільки те, що дійсне для людини в окремій ситуації. Лиш людина вирішує і вибирає, вона сама собі суддя і законодавець. Отже — тут свобода вибору в облудній і містичній екзистенції. Людина мусить запанувати над тривогою і одчаєм у своїм житті. Для релігійного екзистенціялізму — життя має тільки духову мету, для нігілістичного екзистенціялізму — живемо тільки на те, щоб жити, без жодної мети.

Гайдеґера дуже тяжко зрозуміти, він шукає відповіді на питання, що означає буття? Шукає відповіді й у собі самім, почерез журбу, тривогу і безнадійність. Знайти себе самого це означає визволитись, але, чи це можливе? Ще далі йде Сартр, відомий знаменитий письменник. Свій нігілізм Сартр цинічно називає гуманізмом.

Ясперс схиляється до Канта і каже, що думка не розв'яже буття. В собі самій людина не знайде розв'язки, ані у своєму існуванні. Людина шукає абсолюту, до якого веде її смерть, біль, провина, тривога й боротьба. Таким чином прояснюється існування людини. Марсель зовсім схиляється до релігії і Бога. Людина, на його думку, хоч і загублена в світі, але у сповнюванні свого обов'язку та вірності знаходить себе. Дійсність існування Бога доказуємо участю в бутті та здійснюванні наших етичних завдань. Марсель — повне протиставлення Сартровій безнадії, ніби меч проти меча, він теж знаменитий письменник.

Філософія буття або онтологія — наука про буття взагалі або критичний реалізм, що веде до метафізики пізнання. Гартман не розв'язує першопричини речей чи явищ, він бачить чотири ступені буття: матерію, душу, життя і духа. Щоб людину розуміти, треба брати до уваги цілість, і саме цю цілість він тільки катологує, як науковець, і для філософії в нього нема місця. Ляваль приписує людину і буття Божій трансцедентності.

Філософія життя має свого виразника в Берґсоні. Його твори — шедеври, вони мали і мають великий вплив на духове життя Заходу. Життя, на його думку, це не буття, а постійне ставання. В усіх багатогранних формах

панує один »імпульс життя« (élan vital). Розум — це тільки практичний інструмент, а в пізнанні допомагає інтуїція. Сама логіка не допоможе і нею людина далеко не зайде. Людина має призначення продовжувати струмінь життя у безконечність. В Бозі — початок життя. Берксонова інтуїція подібна до містики.

Філософія культури випливає з філософії життя. Людина, у протилежність до природи, істота культурна і від неї залежить майбутнє людства. Шпенґлер, Тойнбі й Ортеґа-і-Ґассет, коли згадувати тільки трьох, це власне ті філософи, що вказують на кризу часу і на майбутнє людської культури. Шпенґлер займається морфологією історії світу, питанням розвитку й упадку культур. Культура гине, але культурна душа в людині не гине ніколи. Шпенґлер — »героїчний песиміст« і бачить безцільність усе нових форм людського духа.

Тойнбі більш оптимістичний ніж Шпенґлер. Він теж бачить періоди занепаду, але вільна воля людини може відвернути загибель. Таким чином старі культури живуть у нових культурах. Культура це не ріст рослини, а виклик долі. Тут Тойнбі виявляється учнем Берґсона. Ортеґа-і-Ґассет прихильник перспективізму. В кожній епосі є дещо правди, яку вибранці врятують для майбутнього. Цивілізація, що стає власністю широких мас, вбиває творчу думку.

Ось так, коротенько, ми подали сучасну думку і її представників. Іноді вони з »зав'язаними очима« пробиваються до сонця, до Бога, а частіше губляться на манівцях шукань »нових доріг« і попадають у нігілізм, атеїзм та безнадійність. Картина дуже сумна, її видно в тих демобілізуючих впливах, що мов рясні дощі спливають на молоду ґенерацію. Ось тому знайти дорогу до вічних правд — це неабияке завдання сучасної людини.

IV

Жити — це означає вміти знайтись завжди у всіх обставинах. А коли ж філософія, зародок якої кожна людина в собі носить, нездорова, то й віднайти себе в складній ситуації буде важко або й неможливо. Це саме можемо сказати і в широкому обсягу — про народи, нації і світові комплекси, де потенціяльні дімензії збільшуються й ускладнюються.

Світ, в якому живемо, видається нам позбавленим мети, ідей, сподівань. Проте ми, українці, що маємо візію майбутнього, вперто шукаємо дороги, що провадить через звалища й руїни, через непотріб і гниль, через море терпінь, у яких відроджується душа. В погоні за мамоною і легким життям, світ — здається — виминає всі труднощі, надіючись, що вони залишуться позаду. Але не виминати їх треба, а поборювати, збирати все, що найкраще й найцінніше, відкидаючи непотрібне. До цього нас примушує почуття історичної відповідальности, що його повинна мати кожна культурна людина. »Я бачу, як приплив-повінь нігілізму підіймається все вище«, — сказав напередодні нашої епохи Ніцше, і чи не слушні його слова?

Скільки є тих, що служать трансцендентній меті? Скільки є тих, що здисципліновані шляхетним і гідним піднесенням? Жити так, як кожному

подобається — це означає жити по-плебейськи; шляхетна людина прямує до порядку і закону, — сказав Ґете. Людина, не зважаючи на те, чи вона хоче, чи не хоче, змушена природою шукати вищого авторитету. Її бунт — це тільки судороги безсилля. Жити — це означає мати якісь обов'язки, якусь мету. Людина може бути тільки тим, чим вона насправді є, себто — чим саме життя і Провидіння Боже хоче, щоб вона була. Сила волі й почуття обов'язку підіймуть кожного з нас на вищий щабель людської гідности.

Людське життя — постійна журба за майбутнє, а для цього потрібна здорова філософія, що проникає все життя. Для того, щоб філософія панувала над людським життям, не треба — як хотів колись Платон — щоб філософи були правителями, або щоб правителі чи ті, що мають вплив на людське життя, були філософами. »Для панування філософії вистачає те, що вона буде«, — сказав Ортеґа-і-Ґассет. Нове, спотворене »мистецтво«, різні примхи, нові авта, ідіотична мода, »модерний« стиль життя, який нібито культивує щирість і безпосередність, а насправді є обманом, часто дуже підлим, — це ще не означає жити. Ортеґа-і-Ґассет, засуджуючи масовий, беззмістовний вжиток благ цивілізації, каже: »Замкнене повітря не надається для віддиху«.

Головним сучасним завданням є робити підсумки і висновки з усіх ділянок людської дії і шукати спільного, твердого, вічного, себто — »філософувати«. Віру Ґеґеля у схоплення цілої дійсности піддержує Берґсон силою інтуїції, як засобом пізнання, а Марсель — почуттям обов'язку та вірности ідеалам. Але їхні голоси в сучасному суспільстві лунають слабо, пропадають, мов у безодні.

Ми, українці, повинні перекладати чужий термін своєю рідною ідіомою. Вкладати свій незнищенний, твердий зміст у чужий, порожній світ, щоб у ньому вирости й міцніти. Самопочуття своєї вартости зроджується тільки тоді, коли робимо порівняння, а ми сильніші своєю »молодістю«, що завжди голодна правди. По другій світовій війні европеєць замкнувся сам у собі, переживаючи сам свої болі й розв'язуючи власні проблеми. Ми ж — у боротьбі на всі фронти, у визвольній хурделиці — ще раз перевірили нашу правду, що передається з покоління в покоління.

Моральна інерція, інтелектуальна безплідність, погоня за плиткими сенсаціями — не можуть бути нашою зброєю. Для нас завжди мусить бути головним дороговказом світлий приклад наших героїв, які ніколи не забували того, що вічне й незмінне, завжди шукали натхнення в трансцендентному. Тут варто пам'ятати слова Ренана: »Мати спільну славу минулого, спільну волю сучасного, великі чини в минулому і бажання ще більших чинів у майбутньому, — це передумови, що творять народ«.

Слід пам'ятати два основні завдання філософії, коли шукаємо зерен правди серед тих філософічних блукань, що їх бачимо сьогодні. Це пізнання і доля людини. Але одне і друге вимагає визначення меж поміж Богом і людиною. Людина ніколи не досягне такого розумового ступеня, що він зробив би її якоюсь »надлюдиною«. Коли ми нашу думку скеровуємо до

теології — це вже частина філософії. Очевидно, філософія, переважно, не вважає себе за теологію, що більше — навіть відкидає будь-що спільне з теологією, головно з приводу доктрини спасення. Ядром західньої філософії саме вважається бунт проти релігійних традицій. Але суцільна й замкнена система філософії — взагалі неможлива. Платон сказав: »Знання прийшло до нас, як полум'я світла, як дарунок богів, я переконаний — воно принесене руками якогось незнаного Прометея з Божого джерела«.

Суттю концепції філософії є свобода від будь-яких упереджень до теології. Теологія проти такої філософії не виступає, бо щирий філософ саме поширює обрії Божої величі. Пристрасне філософування проти християнства — не знищить християнства, бо воно незнищенне, вічне. Навіть раціоналізм — це теж своєрідна віра, бо взагалі без віри людина жити не може. Але це віра обмежена, хвороблива, як вияв інтелектуальної дисципліни і власність упертих спеціялістів. Це ми вже бачили в попередньому розділі нашої статті. Філософи стають перед загадкою містерії, а якраз християнська філософія, більш ніж будь-яка інша, надхнена змислом містерії. Очевидно, спасення людини не вимагає філософування і кожна звичайна, скромна людина може бути ближче Бога, ніж інтелектуально міцна, проте віра — в кожному випадку — просвітлює розум.

Філософ, що інтерпретує речі світу в світлі об'явленої доктрини Логосу, здобуде знання, яке в інших випадках було б для нього закритим. Тома з Аквіну каже: »Крихітка, здобута в метафізиці, важить більше, ніж усе, що здобуте в ділянках інших знань«. Платон у своєму »Законі« пише: »Бог тримає початок, кінець і середину всіх речей у своїх руках, керуючи ними згідно з їх природою . . .«

Філософувати — означає реалізувати природну схильність людського ума й духу в напрямі шукання цілости. Але людина знаходить те, на що дозволяє їй її природа, її особистість. Фіхте казав: »Філософія, яку людина вибере собі, залежна від якости тої людини«.

Дороги до вічности шукає філософія і теологія, це дві дороги до одної мети, тому вони повинні йти поряд.

Інтелектуальна свідомість суспільства — говорить про його зрілість. Вивчаючи ввесь світ, заглядаючи в кожний куток — згодом набуваємо зрілий погляд на цілість. Пам'ятаймо, що разом з матеріяльним добром мусять прийти і культурні вартості, себто — мусимо їх творити, бо в нашій поневоленій батьківщині ворог нищить наші культурні здобутки минулого, а нові — спотворює. Філософія пов'яже нас із тим, що в світі найкраще і не дозволить нам стати цивілізованими варварами. Збираймо перлини на битій дорозі, хоч і не легко їх знайти, і пильно зберігаймо. Це буде наше і ніхто його ніколи нам не відбере.

Філософія — потужна зброя для поневоленого народу. Пам'ятаймо, що наші герої боролись і вмирали за вічні ідеали, а тепер фронти боротьби ще більш поширились.

Мирон ЗАКЛИНСЬКИЙ

РОЛЯ ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО В ЛИСТОПАДОВОМУ ЧИНІ

Щороку 1-шолистопадову річницю відзначає наш нарід як незвичайно щасливу подію, одну з найудачніших і найважливіших подій у новітній нашій історії. Проте, мало хто уявляє собі, яку велику й вирішальну ролю відіграла в тій події одна-єдина людина. Є в нас приказка, що світ належить до відважних і часто трапляється, як і тоді, що щасливі випадки діють на користь відважного.

Події, що привели Австро-Угорську імперію до розпаду, відбувалися, щоб коротко з'ясувати, ось так. Уже влітку 1918 року було виразно видно, що Німеччина програла на французькому фронті. Війська Антанти, себто Франції, Англії і США, йшли вперед, здобуваючи територію, яка від 1914 року була під німецькою окупацією. Кайзер Вільгельм у 1917 році недооцінював того факту, що США підтримали Альянтів своїми збройними силами у війні проти Німеччини. Він бачив, що російська революція зменшила силу російської армії майже до мінімуму, почував себе могутнім, тому й злегковажив наступ США, мовляв: »Більше ворогів — більше чести«. Одначе сталося інакше. Американські літаки і танки спричинилися до рішучої переваги Франції і її союзників.

Війська Антанти, які були скупчені на Балканах, у грецькому місті Тессальоніках, у вересні того ж року заатакували Болгарію, союзницю Центральних держав, себто Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини. Болгарія, програвши, підписала перемир'я 28 вересня, покинувши своїх союзників. Так війська Антанти швидко наблизилися до кордонів Австро-Угорщини, що була ще більш вичерпана довготривалою війною ніж Німеччина, до того ж — не мала вільного війська, щоб організувати на Балканах новий фронт. Тому Німеччина і Австро-Угорщина 4-го жовтня запропонували президентові Вілсонові перемир'я на основі його 14 точок, як передумов миру. Як відомо, Вілсонові точки давали народам Австро-Угорщини великі права, а Польщі — незалежність. У відповідь на заяву Німеччини і Австро-Угорщини, Вілсон повідомив, що в його точках є деяка зміна, а саме — народи Австро-Угорщини мають право вирішувати самі про свою долю. Ця відповідь для Австро-Угорщини була присудом її смерти.

З того часу події великої історичної ваги чергуються одна з одною. Польща, яку німці ще в 1915 році завоювали від Росії, 8-го жовтня проголосила свою незалежність. День пізніше польські галицькі політики висунули австрійській владі вимогу — віддати польській державі всі ті землі, на яких поляки мають »історично і культурно домінуюче становище«. Це був виразний загрозливий натяк на українську частину Галичини.

Українські посли до львівського сейму і до австрійського парляменту, як представники українського населення Галичини, разом з українськими буковинськими послами створили 18 жовтня у Львові Національну Раду, яка проголосила, на основі визнаного Антантою права народів на самовизначення, українську державу на українських землях Галичини, Буковини і Закарпаття. Потім Національна Рада поділилася на три делеґації: одна залишилася у Львові під проводом досвідченого діяча д-ра Костя Левицького, друга, буковинська, осіла в Чернівцях, а третя, під проводом президента Національної Ради д-ра Євгена Петрушевича, виїхала до Відня. Завданням цієї віденської делеґації було добитися від австрійського уряду визнання права українців на власну державу, себто — передання українцям влади і відділення української території Галичини від території польської. Національна Рада боялася, очевидно, зудару із значно сильнішими поляками і хотіла таким способом обминути його.

Євген Петрушевич переговорював з австрійськими державними секретарями, домагаючись передання влади в українські руки. Мав для цього зовсім об'єктивну причину: Національна Рада вирішила, покищо, залишити цю нашу державу у федеративному зв'язку з Австрією. А тому, що західня, польська, частина Галичини відходила до складу польської держави, треба було відділити українську частину від польської. Одначе австрійські державні секретарі і прем'єр Ляммаш знаходили все якісь причини, зволікали і відкладали справу з дня на день.

Тим часом великі історичні події гналися одна за одною, неначе сполошені коні. Нації, що були в складі Австро-Угорської імперії, теж виходили з цього складу і творили свої держави (угорці, чехи і словаки) або об'єднувалися у своїх існуючих державах (поляки, румуни, серби, хорвати, словінці), тільки справа розмежування Галичини і передання влади в руки українців стояла не вирішена.

У Львові від половини вересня 1918 року діяла українська військова організація, що її створили українські старшини з тих частин і кадрів австрійської армії, які перебували у Львові. З тією організацією увійшли у зв'язок наші політичні діячі, беручи до уваги непевність долі українського населення Галичини, з чого виникала необхідність мати хоч трохи власного війська, хоч би для асисти та вдержання державного ладу під час перебирання влади. Січові Стрільці в той час були далеко, аж на Катеринославщині.

Українська військова організація, що прийняла назву Український Військовий Комісаріят, спочатку діяла дуже повільно. Довірені, національносвідомі підстаршини з доручення своїх старшин, членів Українського Військового Комісаріяту, в розмовах з українськими вояками натякали або й виразно говорили про те, що настали час і потреба захищати українську справу збройно. Говорили про це й українські старшини, використовуючи доручення головної австрійської команди проводити гутірки з вояками, бо патріотизм і бойовий настрій в австрійській армії все більше занепадали.

Коли в жовтні 1918 року епохальні події розвивалися вже приспішеним темпом, виявилося, що Український Військовий Комісаріят не має відпо-

відного коменданта. Старшини, що очолювали його, були добрими військовиками і щирими українськими патріотами, але ні один із них не був сильною особистістю, такою, що могла б керувати в такий бурхливий час військовою організацією. Тим часом у першій половині жовтня австрійська команда перекинула Українських Січових Стрільців на Буковину, значно ближче до Львова. Старшини УСС-ів зацікавилися працею Українського Військового Комітету і вже в половині жовтня кількох із них стали його членами. Отаман Никифор Гірняк став зв'язковим між Українськими Січовими Стрільцями і Українським Військовим Комісаріятом, а підхорунжий Дмитро Паліїв став організаційним референтом Комісаріяту. Д. Паліїв взявся енергійно поширювати військову організацію на міста Галичини, в яких були розташовані галицькі полки та були їхні кадри. Розбудова військової організації ставала необхідністю, бо розвиток політичних подій показував, що українцям треба буде, мабуть, самим захопити владу в Галичині, отже — не обійдеться без роззброєння австрійського війська.

Національна Рада почала шукати за відповідним комендантом для Українського Військового Комісаріяту і зупинилась на сотникові УСС Дмитрові Вітовському. В тій справі 21 жовтня на Буковину поїхав один із провідних старшин Українського Військового Комісаріяту, поручник Іван Рудницький (в цивілю адвокат), і там 24 жовтня на зборах старшин УСС обрано Дмитра Вітовського на коменданта Українського Військового Комісаріяту. Кілька днів пізніше, 29 жовтня, Дмитро Вітовський приїхав до Львова.

Останні дні жовтня принесли багато політичних сенсацій і далекосяжних подій. Одна з них, для українців найзагрозливіша, це була пожвавлена діяльність польських політиків. 27 жовтня Австрія тайкома передала полякам владу над усією Галичиною, а 28 жовтня в Кракові поляки створили т. зв. Ліквідаційну комісію, що перебрала в тому місті та в усій західній Галичині владу в імені польської держави. Ця Ліквідаційна комісія наказала всім урядовцям у Галичині продовжувати свою діяльність, але вже в ролі польського державного апарату. У відповідь Львівська Національна Рада видала своє зарядження, яким заперечила польській владі право втручатися в справи української держави і звернулась до українських громадян із закликом не виконувати наказів тих урядовців, які діяли в імені Польщі. На жаль, адміністрація в Галичині ще з 1867 року була в польських руках, отже становище українців в останніх днях жовтня стало ще грізніше.

Саме в такий загрозливий час сотник Д. Вітовський очолив Український Військовий Комісаріят. З-поміж усіх стрілецьких старшин він єдиний надавався на це становище, бо був не тільки досвідченим і відважним старшиною, а й громадським діячем та надхненним українським патріотом. Серед Українських Січових Стрільців він був їх ідеологом і політичним провідником, тому серед них, як і серед українського суспільства, мав великий авторитет.

В Українському Військовому Комісаріяті відразу відчули його вплив. До цього часу старшини Комісаріяту не мали власного пляну дії, вони тільки щоденно подавали свої звідомлення з праці діячам з Національної

Ради, що були призначені зв'язковими — Панейкові, Баранові, Назарукові та іншим. Згідно з вимогою української віденської делеґації, накази для Українського Військового Комісаріяту були такі: чекати, аж поки Австрія в найближчих днях не передасть нам влади над Галичиною, а тоді бути готовими асистувати при перебиранні влади.

Зорієнтувавшись у новій, витвореній поляками ситуації, Дмитро Вітовський мав іншу думку, а саме: владу мусимо захопити зброєю, бо Австрія своїм довгим зволіканням тільки обманює наших політиків, як це вже не раз робила раніше.

30-го жовтня в пресі появилася вістка про те, що — згідно з рішенням польської Ліквідаційної комісії — 1-го листопада вона має перебрати владу у Львові. 31-го жовтня сотник Дмитро Вітовський прочитав у польській пресі вістки, що польська влада у Варшаві призначила для Галичини свого комісара — князя Чарторийського, з осідком у Львові. Для Д. Вітовського ситуація була вже зовсім ясна: він повністю зрозумів, що польська влада договорилася з Австрією і дістала від неї право перебрати владу в усій Галичині. Д. Вітовський вирішив діяти негайно: скликав членів Українського Військового Комісаріяту на нараду, з'ясував їм ситуацію і разом з ними вирішив — найближчої ночі роззброїти австрійські війська у Львові та в усій Галичині й перебрати владу в свої руки. Не було часу ставити цю справу на обговорення Національної Ради, до того ж — ще й вислід цих нарад був би непевний. Тому сот. Д. Вітовський сам написав накази до провінційних Військових комітетів, а посланці Комісаріяту розшукували за кур'єрами. У своєму наказі Д. Вітовський повідомляв, що найближчої ночі українське військо займе Львів і Національна Рада перебере владу в Галичині. Це саме наказав він вчинити в провінційних містах: вояків-чужинців роззброїти, а вояків-українців затримати в себе стільки, скільки треба для вдержання ладу, решту — негайно вислати на поміч до Львова. До повітових комітетів найсильнішої тоді в Галичині національно-демократичної партії Д. Вітовський написав доручення: негайно, 1-го листопада, перебрати владу від адміністраційних урядів в імені Національної Ради. Всі ті накази й доручення він, з конечности, підписав сам. У той час у Галичині не було іншого українського старшини, який мав би такий авторитет, що його підпис вистачав би. Д. Вітовський зробив рішучий революційний крок: він — член радикальної партії — давав доручення діячам іншої партії, поминувши навіть Національну Раду, ще й у такій важливій і ризиковній справі. Але Д. Вітовський діяв як революціонер, як один із провідників нації. Січовим Стрільцям наказав негайно їхати до Львова, а можливу нестачу поїздів побороти просто силою.

Кур'єри на провінцію — знайшлися. Були це, переважно, студенти теології. Вже о год. 2-ій по полудні (31 жовтня) організаційний референт Секретаріяту почав висилати кур'єрів насамперед до тих міст, де треба було роззброювати чуже військо.

Старшини, члени Українського Військового Комісаріяту, почали підготовку у військових казармах. Вони втаємничували в підготовку перевороту

найпевніших українських старшин і виїмково довірених підстаршин, обговорювали плян роззброєння казарм, точно перевіряли, скільки й де є українців-вояків, що можуть брати участь у роззброюванні. Ця кількість тепер виявилася значно меншою, ніж та, що її подавали старшини раніше, бо ніхто не сподівався такого наглого виступу. До того ж — взимку, а декотрі військові частини, що складалися зі старших людей, »ляндштурмістів«, давно вже виконували тільки допоміжну службу, отже були нездатні до збройного виступу.

По полудні члени Військового Комісаріяту зібралися на нараду. Обговорювали способи роззброювання австрійського війська і виявилося, що українців-вояків, які можуть роззброювати і перебирати владу у Львові — тільки 1 400, замість передбачуваних — 2 400. Це дуже схвилювало сот. Д. Вітовського: »Та ж ми не маємо з ким починати!« — сказав він. Але з тим фактом треба було погодитися. Виявилися ще й інші недостачі та небезпеки. У Львові стояли два чужинецькі курені — німецький і мадярський, що могли спричинити невдачу роззброювання. Турбував також і брак інформацій про сили і бойову готовість трьох таємних польських бойових організацій у Львові, як і непевність щодо успіху роззброєння в декількох містах на провінції. Провінційні військові комітети зорганізовано впродовж двох останніх тижнів жовтня, а декотрі аж наприкінці жовтня, отже справність, зокрема останніх, була сумнівна.

Треба було »закусити зуби« і продовжувати розпочате діло. Сотник Дмитро Вітовський це розумів, відчував і був свідомий того, що нам не вільно залишити справи військового перевороту, хоч би навіть він і невдався, бо це означало б добровільне прийняття польської неволі. На вечірній нараді старшин він сказав: »Нашого збройного виступу вимагає не лиш наш національний обов'язок, а й наша честь, як старшин-українців«.

Національна Рада того ж дня (31 жовтня) також переживала важкі, напружені хвилини. Австрійська (віденська) влада далі зволікала з остаточною відповіддю на домагання українців, а польська Ліквідаційна комісія мала приїхати до Львова вже на другий день, себто 1-го листопада. В полудне приїхав із Відня член Національної Ради д-р Цегельський з вісткою, що того ж дня австрійська влада, мовляв, вирішить передати українцям владу в Галичині, а 1-го листопада з Відня має приїхати до намісника Галичини кур'єр з відповідним наказом. Про це, мовляв, запевнив нашу віденську делеґацію прем'єр Ляммаш.

Взявши до уваги поважність ситуації, Національна Рада вислала до намісника Галичини кількох своїх членів під проводом д-ра Костя Левицького з домаганням, щоб він передав українцям владу. Намісник рішуче відмовився, заявивши, що не має такого наказу з Відня. Коли українська делеґація сказала, що поляки, правдоподібно, захоплять завтра владу у Львові силою, він відповів, що бунтів не боїться, бо має під рукою два курені певного війська — німецький і мадярський.

Після такої невдачі в намісника, Національна Рада обмірковувала, що далі робити: чекати на того кур'єра з Відня, чи наказати українському війську захопити Львів силою. Частина членів Національної Ради, між

ними і голова Кость Левицький та д-р Цегельський, радили чекати на кур'єра. Вони, як і інші, твердили, що наш успіх буде тільки тоді певний, коли матимемо важливий »атут« — леґітимний акт австрійського уряду.

На нараду запрошено й Д. Вітовського та ще кількох старшин. Вітовський рішуче виступив проти зволікання і заявив, що якщо цієї ночі не візьмемо Львова, то завтра його заберуть поляки. До військового перевороту цієї ночі вже все підготоване — казав він, — і якщо тепер треба б переворот відкликати, то він не бере на себе жодної відповідальности за дальший хід подій. Захоплення влади у Львові можливе тільки цієї ночі, австрійська влада вже не раз обманювала наших політиків, обманює і тепер, бо вона, очевидно, вже порозумілася з поляками.

Далі відбулася коротка, але дуже важлива, тепер часто згадувана, розмова між головою Костем Левицьким і Дмитром Вітовським:

»— Чи ви справді приготовані до військового перевороту?

— Цілковито!

— Чи маєте досить війська, щоб обсадити і держати місто?

— За дотеперішніми обрахунками маємо.

— Чи буде у вас досить зброї і стрілива, щоб здушити можливий польський опір?

— Без найменшого сумніву!

— Чи будете мати досить харчів для населення?

— Здобудемо повні маґазини.

— Коли хочете приступити до перевороту?

— О четвертій годині досвіта«.

Самовпевненість і рішучість Дмитра Вітовського вплинула на тих діячів, які ще вагалися і Національна Рада дала свою згоду на переворот.

Як бачимо, Д. Вітовський не інформував наших політиків про всі труднощі й недостачі в підготовці перевороту. Він лише натякнув на малу кількість війська. Поступив так тому, що така інформація тільки пошкодила б здійсненню перевороту, бо більшість українських політиків могла зі страху не згодитись на акцію Військового Комісаріяту.

Отже згоду Національної Ради на переворот у Львові осягнено ввечорі, коли підготовка до перевороту вже була закінчена. Проте ця згода мала для Д. Вітовського велике моральне значення, бо до останньої хвилини він двигав на своїх плечах увесь безмірний тягар відповідальности за долю недостатньо підготованої військової акції, на яку він рішився з конечности, революційним способом, навіть без згоди української влади.

Для роззброєння австрійського війська та обсади Львова бракувало старшин-українців. У львівських військових частинах і кадрах їх було мало. Військовий Комісаріят узяв це до уваги ще вранці. В той час у Львові було на відпустках і на студіях багато українських старшин і саме до них звернувся Військовий Комітет. Так, напр., посланець Військового Комісаріяту, січовий стрілець, по полудні стояв на подвір'ї студентської харчівні і повідомляв певних старшин-студентів, його особистих знайомих, щоб увечорі прийшли до Народного Дому на дуже важливу нараду. При вході до

Народного Дому увечорі також стояв січовий стрілець і інформував прибулих, на котрому поверсі та в котрій кімнаті відбувається нарада.

На нараді було до 40 старшин, між ними кілька січових стрільців — бойові, високозаслужені й досвідчені поручники Трух і Гнатевич, чотар Кренжаловський, поручник Цьокан, а може й ще дехто. Сотник Д. Вітовський проводив нарадою майстерно: спокійно, ділово. Більшість приявних старшин не була нічим зв'язана з Військовим Комісаріятом, навіть не знала про його існування. Отже їхня участь у перевороті великою мірою була узалежнена від того, хто проводив нарадами. Спокій, самовпевненість і діловість Д. Вітовського вплинули на всіх.

Він насамперед коротко з'ясував цілковитий розпад Австрії, потім поінформував про ситуацію на українських землях у Галичині, про замір польської Ліквідаційної комісії запровадити польську владу в Галичині, а вкінці підкреслив конечність українського перевороту, себто роззброєння австрійських військ у Львові й перебрання у свої руки влади в Галицькій волості. Коли він згадав про малу кількість наших вояків у Львові, один із старшин поінформував, що в Польщі, в Новому Санчі та Любліні, є два наших полки. Він радив почекати з переворотом у Львові ще з тиждень, бо за той час можна б стягнути хоч один із згаданих полків під Львів і це скріпило б наші військові сили. Сотник Д. Вітовський відповів, що такої можливости не можемо брати до уваги, бо Львів мусимо зайняти ще цієї ночі.

Потім обговорено справу роззброєння чужих військ у Львові. Одні за одними вставали старшини з військових казарм, найвищих ранґою Д. Вітовський призначував комендантами, а вони подавали скільки в їх казармах є українських старшин і вояків. Д. Вітовський зараз же обраховував, скільки бракує в даній казармі українців-старшин і деяким комендантам казав: »Решту (старшин) доберіть собі з-поміж присутніх тут«. Коменданти, яким бракувало старшин, ставали збоку і просили, щоб до їх частин зголошувалися старшини-добровільці. Все це відбувалося спокійно, тихо, щоб не перешкоджати нарадам.

Наприкінці сот. Д. Вітовський призначив комендантам казарм і частин обов'язки, що їх вони мали виконати в час перевороту. Разом із тим обговорював питання, скільки їм треба вояків для виконання завдання, а скільки вони можуть дати своїх вояків для виконання завдання інших комендантів. Так один з комендантів мав вислати чоту з двома старшинами для обсадження будинку намісництва Галичини і інтернувати намісника. Інший старшина з чотою мав обсадити будинок австро-угорського банку. Одна чота під командою поручника УСС Труха мала захопити »пляцкомандо« та інтернувати його коменданта, генерала Преффера. Ще інша чота мала відійти до казарм військової поліції і допомогти чотареві Огоновському роззброїти її, і т. д. На головний залізничний двірець призначено тільки одну чи дві чоти, хоч там треба було з дві-три сотні. А на обсаду кількох інших головних об'єктів уже зовсім не вистачило війська.

По нараді коменданти уточнили зі своїми старшинами час і місце збірки для виконання акції. Сотник Д. Вітовський пішов до Національної Ради. Старшини, за виїмком тих, що належали до головної команди, обережно розійшлися.

День 31 жовтня і ніч із 31-го жовтня на 1-го листопада — були похмурі, хмарні, часто перепадали дощі. Така погода була для нас дуже корисна, бо поляки не помітили руху серед наших вояків. Щоправда, щось вони й запримітили та догадувалися, але вже пізно ввечорі й тому не встигли приготуватись до протиакції. За гарячкового поспіху підготовки до перевороту, важко було вдержати повну, так потрібну конспіративність.

Вночі хор. УСС Цьокан пішов до старшин німецького і мадярського полків, з'ясував їм ситуацію і просив, щоб їх курені не втручалися до тих подій, що — можливо — відбудуться у Львові у зв'язку з польсько-українськими порахунками. Старшини обидвох куренів погодилися на його пропозицію.

Роззброєння австрійського війська і перебрання влади у Львові та в Галицькій волості — вдалися добре, »гладко«, понад усі сподівання. Коли львівські поляки рано побачили на ратуші, на будинках Просвіти, Народної Торгівлі та на інших українські національні прапори, а при вході до ратушу та на його рогах скоростріли і вояків із блакитно-жовтими стрічками, вони зрозуміли, що сталося: »Єзус-Марія! Українци Львуф заєнлі!«

А для львівських українців це була найрадісніша і найщасливіша подія. На цей же радісний день ждали цілі покоління у важкій неволі, ще з середньовіччя, з 1349 року! Бо навіть за гетьмана Богдана Хмельницького українські західні землі були вільні від польського ярма тільки 2-3 місяці, а Львів і того короткого щастя не зазнав.

1-го листопада сотник Дмитро Вітовський вислав до Українського Національного Союзу в Києві таку телеграму: »*Зайнятий українськими військами Львів посилає поклін Києву — столиці Соборної України*«.

Як потім виявилося з протоколів австрійських державних секретарів з 31-го жовтня, в них взагалі не було мови про передання влади нашій Національній Раді. А це тільки підкреслює велику ролю і великі заслуги сот. Дмитра Вітовського, що на протязі одного дня підготував і завершив наш великий листопадовий, справді революційний чин.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 20)

Питання етнічної приналежности культури мальованої кераміки

Деякі археологи, особливо німецькі, обстоюють погляд, що стрічкова спірально-меандрова і мальована кераміка були витвором індогерманів, які понесли її на південь. Такий погляд суперечить багатьом фактам і багатьом властивостям народів кожної з цих рас. Ось факти. Якщо б на територіях басейнів Дунаю і Дніпра не було передньоазійської раси, то як можна пояснити присутність на тій же території двох круглоголових рас: альпійської і динарської, які — згідно з поглядами усіх антропологів — є результатом змішання передньоазійської раси з індоевропейською, або — точніше — з нордійською расою? Відсоток круглоголовців (широкоголовців) на території України великий — майже 68% усього населення. Звідки ж він узявся, коли до приходу гунів усі попередні орієнтальні кочовики (скити, сармати, аляни) були довгоголовцями, коли свої тубільні епіпалеолітики (траки і кіммери) були також довгоголовцями? Починаючи з гунів, вони та інші монголоїди, включно з татарами, були антропологічно змішані — довгоголові й круглоголові, і як номади своєю домішкою крови не мали впливу на населення України. Пориваючи наших жінок та забираючи з собою до себе, вони радше самі вимішувалися кровно, бо потомство від наших жінок було вже втрачене для України, а були й випадки, що їхній тип прибирав ознаки нашого типу, як це бачимо з кримськими татарами. В нас, натомість, татарський тип був у дуже малому відсотку, і то тільки на південно-східніх окраїнах України.

З того виходить, що сучасну круглоголовість населення України і Дунайського басейну, як і сусідньої частини північної Чехії, можна пояснити тільки присутністю передньоазійської круглоголової (широкоголової) раси ще з мезоліту й неоліту. Самий факт присутности в печері Офнет (Баварія) черепів круглоголовців разом з черепами довгоголовців, але не нордійських, а середземноморських, є власне доказом про існування круглоголовців на цих теренах. Коли ж ця раса була в Баварії, прийшовши зі сходу, то — очевидно — що далі на схід від Баварії — людей цієї раси було більше. Відсутність круглоголових черепів у похованнях на теренах, що лежать на схід від Баварії, можна пояснити спалюванням покійників. Розкопуючи недалеко с. Димера (біля 15 км на захід від Києва) яких десять могил на одному великому цвин-

тарі (до 150 могил), в кожній ямі я знаходив тільки один невеликий кусок перепаленої на вапно людської кістки, зовсім без останків будь-яких виробів. Точно визначити час цього могильника — не можна. До того ж треба брати до уваги, що в неоліті покійників, спаливши, могли закопувати, не насипуючи могил. Знаємо такі похорони зараз по Р. Хр.

Особливо важливою для нас є опінія про стрічкову кераміку лінґвіста Юлія Покорного. Він каже: »Вже давно на чисто археологічних основах пов'язувано стрічкову кераміку зі східньосередземноморським культурним кругом. Мовні досліди теж вказували на те, що племена стрічкової кераміки мусіли говорити мовою спорідненою з мовою пранаселення Італії і разом із тим етнічно належали до середземноморського населення«[35].

Археолог Матц пише[36]: »Тепер я вважаю за неправдоподібне, щоб стрічкова кераміка була протоіндогерманська, як це раніше я вважав, підтримуючи гіпотезу Кречмера[37], бо структура стрічковокерамічної орнаментики ґрунтовно споріднена з орнаментикою Малої Азії і Сирії з ранньобронзової доби«.

Буттлер каже, що »німецька культура є повною протилежністю до південно-східньоевропейської групи дунайської (стрічковокерамічної) культури, в якій пластичні образи всюди виступають рясно, очевидно, як культові ідоли«[38]. І справді, ні в штрихострічковій кераміці, ні в шнуровій кераміці не бачимо пластичних фігур, коли нордійці прийшли в Україну.

Коли ж іде про характеристичні властивості народів, то можемо звернути увагу ось на що. Народи нордійської раси, наприклад, народи шнурової кераміки і бойових топірців, вели, мабуть, ловецький спосіб життя, тому їхні могили порозкидані по цілому просторі сходу Европи, але могил цих небагато, бо вони (народи цієї раси) не засиджувались довго на місці. В їхньому господарстві з тих причин не було свиней, і справді, в усіх могилах, де знайдено бойові топірці — не знайдено свинячих кісток. Про скитів Геродот каже, що вони плекали коней, очевидно плекали коней тому, що були номадами. Знаємо також, що й семіти не плекали свиней, а жидам навіть закон суворо заборонив їсти свинину (пригадаймо історію Маккавеїв) і ще в наші дні правовірні жиди свинини не їдять. Магометанський закон теж забороняє своїм віруючим їсти свиняче м'ясо. Очевидно, що згадані релігійні закони не випереджували фактів, а тільки кодифікували стару практику.

---

35) Julius Pokorny, "Substrattheorie und Urheimat der Indogermanen", *M.A.G.W.*, B. 66, 1936, p. 80.

36) F. Matz, *Die Aegeis*, Handbuch d. Archeologie, IV, p. 179 ff.

37) P. Kretschmer, *Glotta*, XIV, 1925, p. 300. *Gnomon*, B. XV, 1939, p. 70 ff.

38) W. Buttler, *Der donauländische und der westliche Kulturkreis der jüngeren Steinzeit*, 1938, p. 29.

В області мальованої кераміки в точках-черенях знаходимо свинячі кістки, а це означає, що тут господарство було осіле, хліборобське. Як підтвердження, маємо тут присутність пшеничного та іншого зерна, останки хат і самих точків-черенів, будова яких вимагала багато часу й енергії, а номади ні не засиджувались довго на місці, ні не мали охоти тяжко працювати.

Правда, у зв'язку з плеканням свиней виринає й інша думка, якої досі ніхто з археологів ще не висував, а саме: приручення свиней могло примусити людей осісти на місці. Як людина, напр., могла приручити дику свиню, лютого звіра? Очевидно, вона мусіла якимсь способом зловити молодих диких поросят, тримати їх у ямі, обгородженій плотом, годувати їх, приручити, щоб потім мати з них смачне м'ясо. І це також могло вплинути на те, що люди мусіли змінити своє ловецько-бродяче життя на життя ловецько-осіле, а потім — мабуть — і на зовсім осіле, і вже під впливом передньоазійських хліборобських племен взятися за хліборобство.

Щось подібне могло статися з племенем, поховання якого були відкриті в Польській Злотій. Біля цього селища знайдено багато поховань, у яких, поруч кістяків, було кілька глиняних урн мегалітичного типу. Знайдено й кістки похованої свині, що нагадує нам похорон коня у скитів. Очевидно, що тут, у злотському господарстві, свиня відігравала важливу ролю, подібно як у скитському господарстві кінь. Мегалітики вже були осілими людьми і провадили, бодай частинно, хліборобське господарство.

В кожнім разі на території України свиня мала велике значення в економіці населення і навіть у його релігії, як це доказала пані В. Козловська своєю знахідкою в Києві. Треба сказати, що таку ж значну ролю свиня відігравала і в економіці круглоголового малоазійського населення, що відоме під назвою »гатті« і було субстратним населенням в гіттітській державі. Саме тому мусимо визнати значну ролю свині в господарстві людей мальованої кераміки за ще один доказ, що це населення дійсно було передньоазійським. До того ж релігійна символіка, знайдена в хатах і точках-черенях мальованої кераміки, вказує на те, що там існувала релігія великої богині Матері-Землі, відомої в Малій Азії під назвою Кібели або Купали, а в греків — Деметри (з Ґеметри). На це вказують також жіночі глиняні статуетки, такі ж, як і в Малій Азії, та присутність глиняних жертовників у вигляді рівнораменного хреста в хатах і моделях хаток. Рівнораменний хрест був символом богині-матері, як і свастика та трикветр або трискель. Взагалі в культурі мальованої кераміки бачимо важливу ролю жінки, а в культурі індоевропейській, навпаки, жінка була упосліджена. А знаємо, що передньоазійська раса відрізнялася від нордійської, монголоїдної і семітської рас, що були патріярхальні, передусім своєю матріярхальністю.

Все це є доказом, що енеолітична мальована кераміка була витвором передньоазійської, брахікефальної, матріярхальної раси,

яка визначила характер і розвиток подій на території, що її вона зайняла. Саме в неолітичну добу населення України розрослося дуже густо завдяки хліборобству. З Кавказу і з Закавказзя до нас приходили передньоазійські елементи.

ВРОНЗОВА ДОВА

Мідь

В Еламі і, правдоподібно, на нижнім Ефраті та Тіґрі, також і в Єгипті, мідь була відома, приблизно, 4000 літ перед Р. Хр. Можливо, що в Індії мідь знали раніше, ніж у Месопотамії, бо в Панґерії (центральна Індія) знайдено скарб — 424 плоских мідних сокирок, поруч із срібними речами (102 штуки), та інші мідні речі. Отже, це доказ, що мідь в Індії знали дуже рано[1].

В Европу мідь приходила з Шумеру і тому мала й шумерську назву — »уруду«, що збереглась в Україні у слові »руда«, себто — мінерал, з якого добувається метал, а також у слові »рудий«, що означає колір, зовсім подібний до кольору чистої міді.

Слово »уруду« приписувалося шумерам, але В. Ляндсберґер у 1944 році висунув нову теорію його походження. У своїй статті[2] він насамперед обґрунтовує свій погляд, що в Месопотамії перед приходом шумерів на півдні та семітів на півночі (Аккад) жили якісь два субстратні народи, бо жоден із старих городів на півдні не мав шумерської назви, наприклад: Урім, Урук, Ларсам, Адаб, Лаґаш, Цімбір. Цю субстратну мову Ляндсберґер називає протоефратською. На півночі Вавилонії субстратну мову показують імена таких богів, як Цамбаба, соняшний бог Амба, Даґан, Адан. Цю субстратну мову автор називає »прототіґрською«, бо вона різниться від протоефратської. Проте Ляндсберґер каже, що відділити шумерські слова від субстратних досить тяжко, особливо такі слова, як »уруду«. На його думку, це ні шумерське, ні протоефратське слово, але не подає, чиє. Здається, що добування металів насамперед виникло на півночі Месопотамії.

Цина

З циною (по-латині — "Stannum") люди ознайомилися в Бібльосі випадково, саме тому, що в двох річках, які пропливали мимо цього городу, була цинова руда. Крім цього, були там мішані мідно-цинові руди, отже легко виплавлювалась природна бронза, що в єгиптян була відома як »азійська мідь«[3].

В Термі, на острові Лесбосі, знайдено найстаршу, досі знану, цинову річ — браслет з чистої цини, датований панею Лямб 2700-2350 роками перед Р. Хр. Пані Лямб період городу Термі IV від-

[1] O. Montelius, *Chronologie der ältesten Bronzezeit*, p. 133.
[2] B. Landsberger, *Die Entstehung der Zivilisation in Mesopotamien.*
[3] *Antiquity*, vol. XVII, pp. 96-98 і vol. XVIII, p. 100-101.

несла до старої бронзової доби, але аналіза речей показує, що в дійсності це була мідна доба, бо один предмет мав у собі 1,65% цини, другий — тільки 0,27%, а два інші (з пізнішого, V-го городу) зовсім не мали цини. Город III-ій, раніший від городу V-го, мав мідні предмети, що мали в собі тільки невелику частину одного відсотка цини. Проте один предмет найстаршого городу (Термі I) мав у собі аж 13,10% цини. Цей город пані Лямб датує 3000-им роком перед Р. Хр. Як бачимо, питання цини в Термі дуже дивне[4].

Друга місцевість, звідки брали цину, була на північному побережжі Корінтської затоки, біля міста Крізи і його пізнішого наступника м. Цірри, що в клясичні часи відоме як порт Дельорі. Датується воно кінцем ранньогелладського періоду, який закінчився біля 2000-го року перед Р. Хр.

Поява бронзи

Бронзова доба не почалася всюди одночасно. Мідь, себто сплав міді з малою домішкою цини, що надавало сплавові твердости, найраніше почали вживати в Месопотамії та в сумежних із нею країнах, приблизно, в 3200-3000 роках перед Р. Хр. Домішка цини спочатку була дуже мала, а потім досягнула оптимального відсотка — 10%.

Старша бронзова доба в південно-східньому Середземномор'ї почалася в першій половині III-го тисячоліття. В Єгипті вона тривала від 2750-го до 2350-го року. Там вживалися не тільки оздоби з золота, срібла і метеоритного заліза, а й оздоби з міді, виплавленої з карбонатних руд (малахіту й азуриту). За панування III-ої династії, біля 2750 року, появляється перша правдива бронза зі сплаву міді й цини (цини було в ній — 9,2%, аршенику — 0,5%, решта — мідь). Аж до середини VI-ої династії (себто, до 2350 р.) поруч чисто мідних речей були й речі зі сплавів міді та аршенику, міді й олова, міді й цини. Наприкінці VI-ої династії Єгипетська держава занепадає, а разом із нею занепадає гірництво й металюрґія, торгівля, ремесло й мистецтво.

Подібні культурні коливання переживала і Передня Азія. Від періоду Убаїду до Жемдет Насру, себто від 3900-го до 2700-го року, там ужитковим матеріялом була тільки чиста мідь. Але вже в гробах I-ої династії Уру (2600-2493 рр.) деякі бронзові предмети мали в собі понад 10% цини, а в одній бронзовій речі — навіть 20%.

Коли семітський король Сарґон I в 2358 році перед Р. Хр. завоював Шумер, з того часу бронза аккадських майстрів стала гіршою від шумерської, бо вони (аккадські майстрі) не мали цини і замість неї вживали антимонову й олив'яну бронзу, що була значно гіршої якости.

На берегах Середземного моря головна бронзова доба почалася за панування в Єгипті XI династії (2100-1995 рр. перед Р. Хр.).

4) W. Lamb, *Excavations at Thermy in Lesbos*, p. 171, fig. 50 і p. 211.

У старовинних бронзах часто, замість цини, бачимо до 12% аршенику. Це переважно була льокальна природна домішка в міді. Такі домішки Вірхов знайшов у перснях з Заборова та в одній шпильці з Кумбульти на Кавказі (шпилька мала 3,41% аршеника без жодного відсотка цини)[5].

Бронзова доба в Європі

В Європі, особливо в середній, бронзових виробів почали вживати в першій чверті II-го тисячоліття. Так в Італії бронзова доба почалася в XIX столітті перед Р. Хр. і тривала, приблизно, до 1100 р. тої ж ери. В Тессалії бронзова доба почалася дуже пізно, щойно наприкінці першої половини II-го тисячоліття, натомість у Швеції почалася значно раніше, десь біля 1800 року перед Р. Хр. і тривала аж до VIII-го століття перед Р. Хр., як це доказав Оскар Монтеліюс. В Чехії бронзова доба почалася у XVII стол. перед Р. Хр., як це доказав чеський учений Схраніль.

В середній та західній Європі переходом до бронзової доби послужила мідна доба, коли для виробу зброї та інструментів вживали чисту, м'яку мідь. Ця доба зветься *енеолітичною*, від латинського слова "aeneus" (мідний) і грецького "lithos" (камінь), що означає — мідно-кам'яна доба, бо поруч міді вживався тоді ще й камінь. З міддю в Європі ознайомилися в III тисячолітті перед Р. Хр.

Українські та московські вчені часом, замість назви енеолітична доба, вживають для української території інший термін — палеометалева доба (»палеос« — старий). Ця доба почалася в Україні трохи раніше ніж енеолітична доба в західній і середній Європі, а саме — в другій половині III-го тисячоліття, як бачимо в т. зв. майкопській культурі над р. Кубанню, де через Кавказ привозили з Закавказзя та Месопотамії золото, срібло і мідь (також вироби), а поруч уживалися ще й кам'яні вироби (булави, мармурові ідоли і т. п.). На Придніпров'ї енеолітична доба тривала, приблизно, від 1900-го до 1400-го року перед Р. Хр.

На території України ще не проведено точних досліджень, коли тут вперше появилися бронзові знаряддя, але на Підкавказзя, себто на Кубань, вони могли продіставатися досить рано саме з Закавказзя або з Месопотамії. Проте треба пам'ятати, що за бронзову добу в будь-якій країні можна вважати тільки той період, коли бронза стала матеріяльною основою даної країни. Таку вимогу, принаймні, ставить Оскар Монтеліюс.

В Україні трудно встановити той час, коли бронза стала в нас матеріяльною основою культури, бо в III тисячолітті перед Р. Хр., хоч вже й почалося льокальне співжиття хліборобів та бродячих ловців або пастухів, проте ці дві категорії в основному ще жили окремим життям. Отже в той час, коли бродячі племена користали

5) *Zeitschrift für Ethnologie*, B. 23, 1891, p. 354. Chassaigne et Chauvet, "Analyses de bronze amiens du Departament de la Charente", 1903.

з металів, а потім з бронзи для виробу зброї та оздоб, то хлібороби все ще вживали камінь, кремінь і дерево, бо власне ті бродячі індоевропейські племена відгородили їх від торговельних пунктів, де можна було дістати бронзу або бронзові речі. Очевидно, що й торгівля металами була тоді в руках цих бродячих племен, яким вона давала великі прибутки та вигоди.

На пізню появу бронзи в східній Європі порівняно з середньою і західньою Європою були звернули увагу насамперед Тальґрен і фон Мергарт. Тальґрен особливо добре знав східньоевропейську археологію і присвятив їй свої видання про стародавню північну Європу[6]. Мергарт під час першої світової війни був полоненим у Красноярському краю (в Мінусінському повіті) і, перебуваючи там, вивчав, хоч і в дуже тяжких умовах, сибірську передісторію. Не зважаючи на голод і холод, він залишився там навіть і після звільнення з полону ще деякий час за большевицької влади, щоб закінчити свої студії[7]. Праці Мергарта важливі тим, що вони показали, в якому напрямі посувалася бронзова культура — зі сходу на захід чи з заходу на схід. Він прийшов до висновку, що сибірські форми виробів більш розвинені, ніж східньоевропейські чи уральські, та що в Сибірі бракує попередніх форм, які можна знайти в східній Європі. А це означає, що в Сибір бронза приходила з заходу, а не з Китаю. Крім цього, він висловив своє спостереження, що східньоевропейські попередні форми спільних типів предметів виявляють залежність від дунайських бронзових культур. На його думку, великим центром бронзових виробів була територія Угорщини, наступним етапом — Подніпров'я, далі — околиці Казані й Уралу, а вкінці — далекий Сибір, що творив якусь периферію якогось периферійного східньоевропейського центру.

Тальґрен висуває деякі застереження до поглядів Мергарта, кажучи, що не всі типи бронзових виробів Сибіру можна пов'язати з угорським прототипом, і що значення Уралу значно більше, ніж це загально стверджується, але погоджується, що в основі погляди Мергарта правильні.

Кількома словами треба сказати й про книгу Віттера[8], в якій він намагається заперечити прийняту в науці опінію, що знання обробки металів прийшло в Європу з південного Сходу. До Німеччини воно могло прийти через Угорщину, як посередника, або за посередництвом народу дзвінкових пугарів, який прийшов з Еспанії. В кожнім випадку, знання обробки металів прийшло з

---

6) A. M. Tallgren, *Eurasia septentrionalis antiqua.* Zeitschrift für Erforschung der osteuropäischen und nordasiatischen Archäologie und Ethnographie, Band I, Helsinki, 1927.

7) Gero von Merhart, *Bronzezeit am Jenissei,* Wien, 1926, Anton Schroll.

8) Wilhelm Witter, *Die älteste Erzgewinnung im nordisch-germanischen Lebenskreis,* B. I-II, Mannus Bücherei, B. 60-64, 1938.

півдня, в остаточнім рахунку — з Месопотамії. Але Віттер висунув такі свої нові тези: 1) Металюрґія в центральній Німеччині була своя, тубільна; 2) вона розвивалася тут незалежно від інших центрів; 3) її початок одночасний з періодом мідної доби в Передній Азії.

Ця книга викликала кілька різко-критичних, цілком слушних, рецензій професора Квірінґа і Кюна[9]. Сам же Віттер доказав, що природної чистої міді в середній Німеччині не знайдено, знайдено тільки мідь із домішкою цини та інших первнів, тому деякі чистомідні речі в середній Німеччині привезені ззовні, з Месопотамії, де мідь була відома вже в IV тисячолітті перед Р. Хр. Це доказується ще й тим, що деякі мідні речі — шпильки з вушками, лопаткові шпильки, спіралі для льоконів волосся, сережки у вигляді човника, плоскі сокирки і т. п. — мають шумерські форми.

Існують на це й мовні докази. Наприклад, санскритське слово »парасю«, як і грецьке — »пелекюс«, що означає — »топір«, запозичене від аккадського слова »пілякку« (топір)[10]. Те, що в 2000-их роках перед Р. Хр. існували торговельно-обмінні зв'язки між месопотамськими та індоевропейськими народами, підтверджують і писані документи. Чеський орієнталіст проф. Грозни розкопав у Каппадокії частину горба Кюльтепе і знайшов багато клинописних табличок із згаданої доби. Альбрехт Ґеце[11] відчитав їх і виявилося, що в них говориться про торгівлю металами. Торгівцями були ассірійці, піддані Ассура за панування Сарґона II (Шаррукіна II). Вони торгували міддю і циною, привозили їх з Месопотамії до Малої Азії, де продавали гаттітам, а ті розвозили металь далі. Це було за короля Анніти, основоположника держави Гатті.

Стара бронзова доба

На думку Ґордона Чайлда, розростання населення в середній Європі на протязі III-го неолітичного періоду викликало нові економічні відносини, бо виникли можливості розвитку ремесла й торгівлі. Війна спричинила й попит на метал, вожді племен згромаджували капітал. Забобони зайд-вояків задовільнялися торгівлею речами з Балтики і Галичини. З Балтики головно приходив бурштин (потім, у княжі часи його звали — »алатирь«, горючий камінь, з грецької назви »електрон«), що вважався за цілющий камінь, який — на шиї, як намисто — витягав із людини хворобу. Нарід дзвінкових пугарів (кубків) встановив реґулярні зв'язки з західньою і північною Европою і відкрив новий шлях (зв'язку) із Середземномор'ям через альпійський перевал Бреннер. В той самий час металюрґісти, вишколені на анатолійських або кавказьких традиціях, почали добувати мідь і золото на Балканах,

9) H. Kühn, *J.P.E.K.*, 1939-40, p. 224 ff.
10) O. Schrader, *Reallexikon*, p. 68.
11) Albrecht Götze, *Hethiter, Churriter und Assyrer*, Oslo, p. 27 ff.

в Семигороді та в Словаччині. Нове господарство, себто неолітичне хліборобство, допомогло цьому в IV неолітичному періоді. Саме тоді почалася стара бронзова доба, бо господарство центральної Европи, засноване, як і раніше було, на хліборобстві, мисливстві й риболовлі, могло дати тепер піддержку і спеціялізованим рудокопам, ковалям і торгівцям[12].

Активність цих торгівців зв'язувала цілу центральну Европу в одну економічну систему, з розгалуженнями за Північним морем, за Балтицьким морем і на Егейському просторі. Типи металевих виробів, особливо оздоб, вже з самого початку бронзової доби мають характер одностайности в цілій Дунайській області. Бронзові предмети: гривни, кільця з розплесканими кінцями, лопаткові шпильки, що виразно відбивають шумерські традиції, — це головні предмети торгівлі. Особливо цікаві бронзові шпильки з дротяною головкою у вигляді вузлика, що вперше появилися у перединастичному Єгипті, потім у Трої і, нарешті, на Кіпрі. Вони послужили чеському вченому Схранілеві для визначення дати початку бронзової доби в Чехії — XVII стол. перед Р. Хр. Сережки у вигляді дротяного золотого кошичка — це окремі зразки троянських орнаментів. В Чехії згадані предмети знайдено в селі Унетіце, тому й цілу старшу бронзову культуру центральної Европи з її керамікою названо унетицькою культурою, а початок бронзової доби в центральній Европі визначено 1700 роком перед Р. Хр. Перші майстрі бронзових виробів у центральній Европі навчилися свого ремесла в азійських ремісників, і разом із тим принесли й східні зразки своїх виробів.

Нові металеві вироби (також зброя) розповсюджувались в Дунайській області не зовсім однаково, як і неоднаково відбивали вони азійські зразки. Плоска бронзова сокирка, що в Термі (на острові Лесбос) мала по боках клепані виступи (крильця), в Чехії відливалися у формах, складених із двох частин. На Угорщині сокирка з короткою трубчастою діркою мала шумерські традиції, що — можливо — продісталися через Кавказ скоріше, ніж через Анатолію або Грецію, бо ні в Анатолії, ні в Греції таких типів сокирок не було. Також і кинджал з круглим широким верхом, до якого прикріплювалася кістяна або дерев'яна ручка, був не азійського, а єгипетського походження, тільки пізніше ручка була з бронзи. Це єгипетська видумка, яка ніколи не прийнялася в Азії та Греції, але її зустрічаємо в центральній і західній Европі на плоских кинджалах народу дзвінкових пугарів.

Промислові вироби поширювали мандрівні купці-міняйли, або й самі ремісники, що трохи нагадували наших теперішніх циганів. Шляхи, якими проходили такі мандрівні торгівці-майстрі, вказують знайдені вироби, викінчені або напіввикінчені. Передбачаючи якусь небезпеку, такий мандрівний торгівець закопував

12) Gordon Childe, *The Dawn of European Civilisation*, London, 1950, p. 115.

у землю всі свої вироби, що їх мав зі собою, сподіваючись, що потім — коли небезпека мине — знову забере їх зі собою. Але коли він загинув, речі залишилися в землі аж до нашого часу. Торгівці йшли традиційними для давніх дунайців шляхами, міняли свої речі на бурштин, золото або сіль.

Особливо добре можна визначити шляхи, якими перевозили бурштин — з Ютляндії і східньої Прусії над річку Салу (Заале), а далі — низиною, а потім через Чехію і альпійський просмик Бреннер до горішньої Італії і в Егейську область. Частина йшла теж через Моравію на Угорщину і далі вздовж Мароша.

Докази такої мандрівної торгівлі бачимо і в сеґментових та хрестових намистинах із єгипетського і егейського фаянсу, що їх часто знаходимо на цвинтарях Сеґеду і, рідше, в нижній Австрії та Моравії.

Властива унетицька культура простягалася на Чехію-Моравію, нижню Австрію на північ від Дунаю, на Шлеськ і Саксо-Тюрінґію. По краях цих земель були льокальні групи. Виробництво бронзових речей тут належить потомкам місцевого населення попередньої мідної доби, себто потомкам II-ої дунайської культури або, інакше кажучи, лендьєльської культури, культури народу витвореного з мішанини різних зайд, що прийшли з півночі, анатолійських селян, що прибули сюди раніше, і народу дзвінкових пугарів, що прийшов з Еспанії. В різних місцевостях ця мішанина була в різних пропорціях. Нарід дзвінкових пугарів дуже вплинув на розвиток індустрії цієї области, але не залишив жодного помітного сліду на фізичнім характері місцевого населення. Металюрґія цих областей була цілком під впливом анатолійської школи, як це доказують шпильки, ковтки та інші вироби. З часів II-ої дунайської культури помітні анатолійські впливи і в кераміці[13].

Лужицька культура

За повного розквіту бронзової доби, приблизно в 1400 роках перед Р. Хр., в центральній Европі в похоронах переважає тілопальний звичай. Похоронні звичаї зв'язані з певними релігійними ідеями. Культура, яка вживала тілопалення, вперше була відкрита в Лужицькому краю і тому проф. Вірхов (у 1880 році) назвав її лужицькою культурою. Потім, у 1903 році, її докладно досліджував і описав А. Фосс у статті »Керамічні стилі в Бранденбурзькій провінції«, де лужицька культура була поширена. Автор розрізняє три варіянти лужицької культури: 1) кераміка пиптювата, часом з витисненим кружком навколо пиптя; 2) кераміка, оздоблена великими канелюрами, себто горизонтальними, косими і вертикальними жолобками; 3) кераміка з кількома пиптями, часом заміненими ямками серед витисненого кружка. Загально, декорація була пластична. Урни мали форму горшка, складеного з двох стіжків, звернених підставами один до одного. Звичайно

13) Gordon Childe, *The Bronze Age*, Cambridge, 1930.

вони були прикриті круглою покришкою. При урнах знаходились і додатки: глечики або кубки з високою ручкою, амфора і грубий горщик із стравами. Урни й горшки — гладжені, деякі навіть блискуче поліровані. Колір — ясногнідий, чорний, деколи графітований.

Самі похоронні урни зверху були гладкі, у деяких нижня частина — кострубата. Побіч урн траплялися бронзові сокирки з крильцями по боках, перстені з бронзи, нового типу бронзові сокирки на дерев'яному топорищі, ножі, серпи з ґудзиком, бронзові бритви у вигляді підкови та невеликі пінцети. Але, не зважаючи на те, що бронза тут була відома, все ж таки люди тієї культури користувалися ще й кам'яними топірцями, просвердленими і непросвердленими, стрілками з кости і рогу. Зброя народу тієї культури — бронзові списи і, рідше, мечі. До оздоб належали: масивні бронзові браслети, шпильки, кручені нашийники, перстені, привіски зі спіралями. Наприкінці бронзової доби зустрічаються подекуди фібули, що завжди складалися з двох частин. Знайдено також намисто зі скла і бурштину та різні золоті оздоби.

Зброя, здається, вказує на те, що племена тієї культури були мішані, а гіперстратною верствою в них були племена нордійського походження. Згадані племена можна вважати за індоєвропейські і навіть субстратна верства могла вже бути трохи зіндогерманізована. Лужицька культура просувалася далі на схід і досягнула Прип'ятських боліт.

Населення лужицької культури називають також »народом піль попелових урн«[14]. Витворився він із складових частин у Лужицько-Шлезькій області під час пізньої кам'яної і старшої бронзової діб. Згаданий нарід спалював своїх покійників на кострах, а кістяний перепал зсипав до урн і ставив на полях, спеціяльно призначених для похоронів. Побіч урн стояли ще й горшки з їжею, якої — згідно з тодішніми віруваннями — треба було покійникам у посмертному житті. Таким способом утворювалися досить великі урнові поля (цвинтарища) з багатьма сотками поховань. Поховання були недалеко садиб — хат із дерев'яним каркасом, а потім хат, збудованих на зруб, де жили родини і роди.

Лужицький нарід жив головно з хліборобства, сіяв пшеницю, просо і ячмінь, потім горох, біб, сочевицю, льон; плекав різну худобу і тварини (свиней), а в лісистих околицях допомагав собі ще й ловецтвом. Його селища поширилися на захід до р. Сали (Заале) і середньої Лаби (Ельби), на північ — майже до усть рік Одри і Висли, на захід — до Прип'ятських боліт, а на південь — до Чехії і Словаччини.

Чеський учений Ян Філіп в одній своїй праці[15] каже, що т. зв. лужицька культура, яку німецькі вчені приписують іллірам, на-

14) Jan Filip, *Dějinne počatky českeho raja*, Praha, 1947, p. 30-32.
15) Jan Filip, *Počatky slovanskeho osidleni v Československu*, 1946.

справді не іллірська, вона є культурою даної території; як культура істотно хліборобська, навіть після свого тисячолітнього існування зберегла замилування до своєї кераміки, що — прибравши нові форми — нагадує гальштатську та лятенську форми. За той час лужицька культура пережила напади германів і кельтів і її нарід став субстратною верствою цих завойовників, щоб у середні віки стати відомим під ім'ям слов'ян. Відомий лінґвіст Кречмер теж висловився проти іллірського походження лужицько-шлезької культури, бо залишені на цій території назви належать передіндоевропейським народам, отже є залишками місцевого субстрату.

Бронзова доба Угорщини

Бронзові культури Угорщини дуже цікаві, бо на їх основі нам легше зрозуміти й тогочасні відносини в Україні, тим більше, що етнічні елементи населення в нас і в Угорщині майже ті самі, як субстратні, так і гіперстратні.

Старша бронзова культура Угорщини характеристична т. зв. паннонською керамікою (римляни звали Паннонією область середнього Дунаю з його протоками). Паннонська кераміка має дуже профільні форми, які — очевидно — виникли під впливом мідних або бронзових виробів, а частинно відбивають традицію мальованої неолітичної кераміки. Поверхня паннонської кераміки — сіра або брунатна, звичайно принадна, покрита багатою нарізною орнаментикою у вигляді спіраль, деколи — напр., у Ватінні — з додатком меандрів і розет, або — в інших місцевостях — оздоб під вухом у вигляді півмісяця. На кераміці північно-східньої частини Угорщини бачимо оздоби пунктами і пиптями, що часто оточені глибокими нарізками. Деколи орнаменти були витиснені зубчастим коліщатком та заповнені білою або червоною інкрустацією.

Центр паннонської культури був у Банаті. На півдні вона тягнулася аж до Відіну в Болгарії і до південної Сербії, а на північному заході — до міста Мелька в нижній Австрії. Паннонську кераміку знаходять як у тілопальних похованнях, так і в кістякових. Це свідчить про співжиття принаймні трьох етнічних елементів. Тілопалення бачимо ще й у IV-му бронзовому періоді. Крім цього трапляються і глиняні фігурки, напр., в Клічеваці (в Сербії) знайдено жіночу фігурку, що нагадує бутмірські фігурки, але виконана ліпше, хоч стилізована і багато одягнена. Головні стоянки цієї культури відкрито біля Нодь Санчу (середня і верхня верстви), в городищі Лендьель і на місці пальових будівель біля Ґерієн.

В Україні повністю подібної кераміки покищо не знайдено, але часом натрапляється на горшки досить профільовані або такі, що мають різного роду ріжки і пиптики, подібні до північно-паннонської галузі кераміки. Ця кераміка стосується до самого кінця бронзової доби або й до початку доби залізної.

(Далі буде)

Д-р Роман В. КУХАР

КАРТИНА ЛЬВОВА В ПОВІСТІ І. ФРАНКА »ЛЕЛЬ І ПОПЕЛЬ«

І. »ЛЕЛЬ І ПОПЕЛЬ« — СУСПІЛЬНЕ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ДОБИ

Якщо йде про дату написання повісти »Лель і Попель«, то існує певна незгідність. Проф. В. Радзикевич[1] подає рік 1878. Свіжі враження після особливої події в житті І. Франка, пов'язані з ув'язненням поета та інших членів редакції академічного часопису »Друг« (1877 р.), повинні були знайти відгук у повісті саме у вигляді опису тюремного побуту близнюків Калиновичів. Це й основа для того, щоб уважати таку ранню дату за можливу. Крім цього журналістичний досвід у редагуванні »Друга« теж знаходить свій мотив у творі, згадати хоч би одну з побічних його тем — будні соціялістичного напрямку щоденника "Goniec".

Натомість у радянському виданні[2] повість »Лель і Попель« датована роком 1887. Коментар до генези твору вказує на ось які передумови: В 1887 році І. Франко написав для конкурсу, що його оголосила редакція газети "Kurjer Warszawski" на оригінальну суспільну повість, роман польською мовою »Лель і Попель«, в якому на широкому тлі він показав життя різних суспільних верств і станів Галичини в 40-80-их роках XIX століття. В одному з листів до цієї теми Франко каже так: »Штука вийшла доволі обширна... і смію думати, інтересна (сцени з львівського життя газетярського, розправа судова, сцени з тюрми, сцени з життя вуличних дітей, бомбардування Львова в році 1848«, і т. д.)[3].

В зображенні діяльности працівників газети в повісті, її початкового успіху серед населення, як і її радикальної програми, Франко значною мірою скористався із своїх спостережень у роки його праці в польській газеті соціялістичного напрямку "Kurjer Lwowski". Відповідаючи на питання щодо дати написання цього замітного твору з суспільною тематикою, беремо до уваги зародок пляну повісти в 1878 році, часткове або й суттєве зреалізування пляну написання твору в той же період і закінчення його біля 1887 року, як вислід безпосередньої спонуки конкурсом, проголошеним того ж року.

Крім теми формування публічної опінії з платформи преси, з усіма її суспільними контактами, зокрема враховуючи юрисдикційне становище, іншою важливою побічною ланкою твору вважаємо суспільні визвуки й

---

1) В. Радзикевич: »Історія української літератури«, 1956, т. 3, стор. 14.
2) Академія Наук Укр. РСР: »Історія української літератури«, Київ, 1955, т. 1, стор. 548.
3) Там же, стор. 548.

наслідки скасованої в 1848 році панщини. Це питання дуже хвилювало Франка, про що свідчать часті звертання до цієї теми, напр., в поемі »Панські жарти« (1887), стаття »Панщина та її скасування в 1848 р.« тощо.

Як видно, Франко добре володів доступним матеріялом для суспільної аналізи того періоду, що охоплений у його творі. Взявши до уваги його особистий досвід у повістевій розповіді, притаманний йому гострий суспільний інстинкт та великі письменницькі здібності, можна зовсім слушно назвати Франка чутливим сейсмографом тодішніх суспільних настроїв, духу того часу. Навіть якщо б набуті з тих ділянок знання Франка не були досвідом із першого джерела, то в кожнім випадку вони були наслідком дуже сумлінних студій. Тому описи і вислови Франка суспільно-побутового порядку треба сприймати як автентичні й повністю авторитетні.

Поряд із своєю вартістю суспільного, топографічного й часового документу, повість »Лель і Попель« відзначається своїм міцно відчутним загально-людським символізмом. Із драми Ю. Словацького "Lilla Weneda" Франко був задумав узяти мотто для свого твору — »Коли помре Лель, буде жити Попель«[4] (в оригіналі: "Gdy Lelum skona, żyć będziesz po Lelum"), насправді ж життя виявилося інакшим. Тверді його закони нікому не дозволено безкарно переступити. Лель (Гнат або Начко Калинович) — це постать із розщепленою особистістю (зрештою, це знайомий Франків мотив, напр., із »Зів'ялого листя« або, навіть, з »Мойсея«). Зневірившись через фатальний допуст у своїм раннім ідеалі, Гнат одержав заслужену кару. Співвідповідальність за помилки Гната спадала і на його брата-близнюка Владислава (Владка) Калиновича. Але тому, що він зрікся цієї неминучої відповідальности, на нього впав вирок — замість жити і продовжувати суспільну справу по Лелеві (Гнатові), він загинув разом з братом та упадком справи.

Широкорозгорнена суспільна повість І. Франка »Лель і Попель« дає, побіч усіх інших розпізнавально-документальних причинків до вивчення даного періоду, ще й яскраву картину Львова з цікавої, хоч досі мало опрацьованої, доби 1848-их років, а теж і з 60-80 років минулого століття. Цей окремий аспект з деяким підкресленням ми взяли і за тему нашого нарису.

II. 1848 РІК У ЛЬВОВІ

Зображення Львова того часу і згодом тією ж самою мірою центральне, всеохоплююче й рельєфне тло, місце й час акції в повісті »Лель і Попель«, — так поєднані зі Львовом, що мимохіть доводиться придержуватися методи відзначування самих фактів. Зрештою, подрібне обговорення багатства і різновидности тематичного матеріялу просто не вмістилося б у рамки так накресленої, специфічно розмежованої праці. З хронологічної точки погляду та з уваги на вихідний пункт зав'язки повісти, першість належить подіям із 1848 року, що відбувалися у Львові.

---

4) Іван Франко: »Лель і Попель«, В-во ЦК ЛКСМУ »Молодь«, Київ, 1961, стор. 183.

Від місяця березня до листопада 1848 року Львів був свідком бурхливих сцен, постійного напруження, масових галасливих демонстрацій. Треба було чекати кожної хвилини революції, подібної до попередніх революцій у Парижі, Берліні та Відні. І справді велике загальне суспільне потрясення прийшло. 1-го листопада 1848 р. у Львові був помітний пожвавлений рух на вулицях. Нараз із Високого замку загриміли гармати, спершу одна сальва, згодом — друга, третя. Львів бомбардують, кулі застукотіли об брук та об стіни ратуші. Працівники міської бухгалтерійної канцелярії в переполоху вибігають на Ринок, а звідтіля тікають Краківською брамою, єдиним вільним ще проходом — вуличкою, до Єзуїтів. Ратушу й театр обсипають бомби. Загорілась пожежа, охоплюючи низку будинків. Польські повстанці наспіх будують барикади з уламків дощок, скринь, меблів тощо. Тут і там верховодять ґвардійці. Розхвильована багатотисячна юрба, що зібралась на Ринку, шумить-гуде. "Jeszcze Polska nie zginęła!" — несеться спів із лав польських повстанців... Але проти регулярного війська вони довго не вдержаться, з повстанцями все більше круто. По них стріляють з усіх боків — від губернаторського будинку, з Галицької і Марійської площ, від Краківського майдану, від головної »гавптвахи«. Комендант ґарнізону Гамерштайн підступає зі своїми вояками, намагається очистити Галицьку вулицю. Один по одному скочуються з барикад повстанці. Вже багато трупів, всіх їх потім довго звозили возами до міської трупарні. Ратуша горить, мов велика свіча, охоплені полум'ям і театр та університет. Біля пожару стоять вояки й нікому не дозволяють гасити вогню.

Врешті розрухи вщухли, кривава розправа припинилася, протидержавна затія, що спричинила жниво смерти — провалилася.

III. ПРИЧИНКИ ДО ТИПОГРАФІЇ ЛЬВОВА Й ОКОЛИЦЬ У 1850-70 РОКАХ

Чергове цікаве зображення Львова маємо з опису дитячого життя братів Калиновичів із кінця 50-их років минулого століття. Коли попередній епізод стосувався до політичних подій і скупчувався в середмісті Львова, то наступна сцена відбувається на передмісті і відслонює рубець побутових умов того часу.

Ліворуч від майбутньої Пелчинської вулиці та трамвайної ремісії тягнулися в той час Пелчинські гори. Відомий був тоді теж і прославлений самогубствами став. До цих гір прилягав Волецький лісок. Тут проходив багатолюдний тракт (великий, битий шлях), що вів зі Львова до Вільки. Автор провадить читача з околиць Гончарської і Голуб'ячої вулиць повз цитаделю і через греблю Пелчинського ставу в напрямі волецьких ярів. Тут тягнуться дубові й березові ліси, в них повно грибів, в конарах дерев вистукує жовна, між корінням де-не-де гнізда лісових мишей, а в зубрянському зрубі пасуться корови, подзвонюють бляшанками на шиях, щоб бува не загубилась котра.

В те привілля злидні виганяють численну дітвору львівської бідноти. Тут можна й поживитися картоплею, бруквою чи кукурудзою з чужих городів. Неприємна пригода з власником городовини (відомий мотив в

українській літературі, напр., у »Люборацьких« Свидницького або ж його попередника Наріжного в »Бурсаку«), яка потім загнала недорослих братів Калиновичів в тюрму, проте молоді збиточники хоч добре наїлися та ще й »закусили« голубінками й сироїжками. Сонце заходило, як вони верталися з тої пам'ятної прогулянки до Львова. Стежкою недалеко цитаделі наближалися саме до Гончарської вулиці. Ще б тільки вийти на перевал цитадельної гори, а звідси — прекрасний та який розлогий вид: ввесь Львів півмісяцем проти них розкинувся. На міській ратуші виблискує левик, а на бернадинській вежі видзвонює годинник. Біля церкви св. Миколая мулярі б'ють у дошки »на файрант«. В далині бовваніє зелень на Високім Замку; тут ще в 1835 році були посадили перші дерева, а через кілька років розвели й парк. На Гончарській, перед »грайзлернею« (харчовою крамничкою) Войцєхової, несумлінної опікунки сиріт Калиновичів, — ціле збіговисько, зібралась юрба довкола скаліченого в руку вже згаданого власника городини; тут же й поліція. Ой, буде ж Начкові та Владкові — винуватцям, закуштують вони Кармелітів (колишній манастир, перетворений на в'язницю), їх напевно запакують туди[5] (стор. 5-20).

Так і сталося. Хлопці опинились у »домі плачу« і маємо принагідний опис самої в'язниці. Тюремне подвір'я обведене високим муром судового будинку і сусідніх домів. На подвір'ї — перегородки з високого дерев'яного паркану. В будинку-в'язниці понурі тюремні келії і півтемні коридори. Сама ж в'язниця, як видно з того, що хлопці потім вийшли з неї фірткою на Галицьку вулицю, була на вулиці Баторого.

Дальша дія твору відбувається ще й у інших частинах міста. Вже дорослі брати Калиновичі живуть у гарному помешканні, з двох кімнат, в крилі головного будинку на вул. Панській (пізніше — Зеленій). З Панської вулиці на Ягайлонську, де містилася друкарня і адміністрація Гната Калиновича — шматок дороги. Кожного дня вранці він минав ясноосвітлену кав'ярню Мюллера, будки синевідських бойків з овочами, переходив на другий бік Галицької площі, а там — уже й друкарня. Він перший з усіх починав працю (стор. 72-127).

У творі згадуються й ближчі та дальші околиці Львова, напр., недалекі Сороки (стор. 33), Товсте, де брати Калиновичі їздили до дідів скарб (стор. 66), Товмацький і С-ський повіти, де відбувалися процеси, Трускавець із родовищами срібної руди та нафти (стор. 111), Борислав із його копальнями (стор. 111), Дрогобич (галицька »Колхіда і Ельдорадо«, стор. 112), Станиславів (стор. 92).

Цікаво спостерігати у згаданій повісті й за тогочасною залізничною мережею Львів—Лютовиська. Владко виїжджає у пошлюбну подорож із Головного двірця у Львові, їде до Перемишля, потім — до Хирова, а звідти через Задвір'я до Лютовиськ. В недалекому сільці Ступосяні він проводить час пошлюбного відпочинку з Регіною і потім знову вертається до Львова.

---

[5] Всі зазначені сторінки з обговорюваного твору І. Франка »Лель і Попель«, В-во »Молодь«, Київ, 1961.

IV. ЛЬВІВСЬКІ СОЦІЯЛЬНІ ВІДНОСИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Повість »Лель і Попель« кидає яскраве світло і на соціяльну структуру Львова та взагалі Галичини в другій половині XIX століття. Подамо декілька характеристичних картин чи прикладів.

Між містом і селом панує стара ненависть. Селяни нарікають на захланність міщан (стор. 12), на міське зіпсуття (стор. 15). Міський пролетар уважає селянина за »жлоба«, працею якого не гріх наживитися. В місті відчувається брак леґальної опіки над малолітніми покидьками суспільства — всілякими безбатченками і сиротами. Вони забуті, занедбані, пущені »самопас«, наслідком чого стають вуличниками, »шанталавцями«, »аспірантами до криміналу і шпиталів« (стор. 15). Жахливі злидні таких дітей-покидьків — вони лежать по брудних, смердючих кутках злиденних помешкань, без просвітку й надії (стор. 16). Наприклад, Войцехова не дає дітям їсти, б'є їх, з хати виганяє, їхню пенсію зуживає на свої потреби, до школи не посилає, ніякої роботи не вчить, використовує (стор. 70). Діти не доїдають (навіть така невибаглива їжа, як печені картоплі з грибами — це вже »панська їжа«), ховаються від побоїв, ростуть на вулиці (стор. 17 і 19), переслідувані грубою лайкою і прокляттям побожних кумась (»А щоб їх повішали, то не було б шкоди... Уродилося вже під такою злодійською звіздою«... »До арештів з ними!«, стор. 18). І справді, голодні, босі, обдерті йдуть вони до в'язниці, де терплять нові побої і погрози (стор. 36, 61-62).

Іван Франко добре знав умовини у в'язницях і тому його дані — першоджерельні. Не раз босоніж переганяють в'язнів з місця на місце, примушують довго в холоді вистоювати, поки сторож справиться з їхніми »паперами«. А потім — довжелезна й неприємна тюремна процедура, глум і нелюдські знущання над в'язнями. Харчували в'язнів теплою водою з кількома зернятками круп або дубовою (ячною) юшкою та чорним, незвичайно квасним хлібом. В тюрмі — »домашній порядок« із частими допитами, побоями та брутальністю »ключника«. »Цуваксів« постійно прибувало, в »казнях« (камерах) бракувало вже місця й на підлозі. В камері — дві »причі«, залізна піч і »зоська« (змосковська — »параша«). В'язні окремих камер порозумівалися між собою »телеграфуванням« (ритмічним вистукуванням об стіл, одвірки, віконниці й т. п.). Для дітей — в'язниця була справжнім пеклом (стор. 36-72).

Тяжке було соціяльне становище й дорослої бідноти, що тулилася переважно по сутеринах і піддашшях домів (стор. 32). Так процес пролетаризації ішов повною ходою.

Жмут світла кинув Іван Франко і на національні проблеми того часу. Типовий зразок »руської національности« батько близнюків Калиновичів — убогий канцелярист, »найльояльніший із льояльних«, найпокірніший із покірних, »приповідковий« — »вірний русин«. До речі, впродовж цілого свого життя він не прочитав ні одної книжки, ніколи не цікавився »забороненою політикою« (стор. 33). Насправді ж, у нього не було жодного патріотизму, крім бюрової точности. Його товариш по праці, великий польський

патріот, хвалив Калиновича за чесність, а одночасно проклинав його рабську вдачу (стор. 31).

Саме в той час суспільність почала зрізничковуватися, ділитися на партії. Клерикали відкидали потребу »руської« мови, школи чи конституції в суспільному житті (стор. 82-83). Радикали головно розкопували безодню між »русинами« і поляками (стор. 83). Народовці захищали »назадницькі«[6] позиції (стор. 89). Цю суспільну ґалерію очолювали радники-сервілісти, найвищим законом яких була їх цісарсько-королівська величність (стор. 83).

Щоправда, появлялися вже й українці-фанатики, що про братів Калиновичів говорили тільки як про »перекинчиків« (стор. 89). Брати Калиновичі були дітьми свідомої своєї національности матері-польки і несвідомого батька українця-русина, що сам був сином убогого галицького »попа« (стор. 73). Згідно з думкою польської аристократії, брати Калиновичі були крайніх лівих поглядів і утотожнювались із »червоною хлопоманією« (стор. 90). Польська газета "Goniec", на їх думку, була крайньо демагогічною газетою (стор. 97). Брати ж розуміли свій »соціялізм« як службу простому народові — шевцям і селянам (стор. 90). Клясичною їх кличкою було "Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo" (»Якщо не можу з'єднати олімпійців, порушу Ахеронт«, або ж, у практичному сенсі: »Якщо не можу з'єднати гори (інтелектуальний шар), порушу низи«). Загально вони обстоювали суспільну активність, були проти апатії і вислуговування владі (стор. 92 і 86).

Побіч міського плебейства, найбільш пригнобленою суспільною верствою було, як звичайно, малоземельне або безземельне селянство. В повісті І. Франка бачимо й прокляті, післяпанщизняні, наслідки. Наприклад, дід Семко, довголітній в'язень за недоказане вбивство колишнього свого пана — »карається, але не кається«: пан же закатував канчуками його сина. Семка ж підозрівають також у вбивстві цілої родини жида Рібенгольца — типового селянського паразита (стор. 47-57). Але самих підозрінь не вистачає, треба доказів (стор. 59). Панщина викинула безпомічних людей на ласку долі й таких »вибитих із колії« — тисячі-тисячі. Індивідуальна і громадська кривда вражає боляче, пани ж бо вибили вчорашньому кріпакові ґрунт з-під ніг, а від громади забрали належний їй за звичаєвим правом привілей — користуватися »лісами й пасовиськами« (стор. 67-68). Це призводить до частих »хлопських бунтів« і судових процесів, з яких, як правило, можновладці (великі землевласники) »виходять горою« (стор. 144). Коли ж до таких безправств додати ще й національне гноблення, не дивно, що народне обурення проти правопорушників, чужинецьких представників влади, постійно зростає. Часто кінчається воно самосудом (справа з польським паном Ґолейовським або вбитим у корчмі московським генералом, стор. 58).

У повісті І. Франка виразно бачимо перекрій тогочасного суспільства, гостру відбитку способу життя кількох поколінь. І так молодь тієї доби

---

6) Саме окреслення »назадницькі« позиції є, мабуть, тлумаченням совєтської редакції, Франко ж його, певно, не вжив.

керується епікурейською засадою "Carpe diem" (»Лови день!«[7]). На бенкетах, балях, товариських забавах, в клюбах, касинах, в буфетах, за столиками гри і в безцільних дискусіях проходило беззмістовно життя як молодих, так і старих »обивателів«, знечулених до недолі соціяльно-придушених верств народу. Шляхта (граф у розмові з »коморником«) — сліпа на дійсність, не бачить несправедливих суспільних відносин і тільки дорікає тим, що обороняють »хлопство« (стор. 95). Вона не бачить своєї вини і не хоче бачити. »Хлопство«, на її думку, бунтується тільки тому, що його під'юджують »комуністичні аґітатори« закликами до боротьби »за ліси й пасовиська« та подібними »аґітаціями« (стор. 95). За таких умов, коли все сперте на насильстві, підкупстві й шахрайстві, коли панує протекційна система, годі добитися права обезправленим (стор. 95). Консервативні погляди, сперті на status quo, висловлював шляхетський орган "Czas", що був на протилежних позиціях до "Gońca". Брати Калиновичі зобов'язалися перед дідом Семком[8] піти »в похід« проти шляхти[9], повести кампанію за народ, за соціяльну справедливість. Владко почав боронити селян у т. зв. »сервітутових справах«, а Начко у своєму "Gońcu" підготовляв ґрунт для соціяльних реформ у користь покривдженого селянства і міської бідноти, аж доки сам, під впливом любовної пристрасти, не зневірився у справі, радикально змінивши фронт. Прокляття діда Семена, який наділив обидвох братів скарбом під умовою, що вони не зрадять народної справи, досягнуло Начка і Владка однаковою мірою.

В повісті І. Франка бачимо ціле суспільство немов у мікроскопі. Видно тут прославлені одруження »з вигоди«, епізоди подружньої зради, жіноче кокетство, користолюбну гру на високих почуттях тощо. Показано поплатну »професію« суспільних галапасів — льотерії, шляхетські спекуляції, зокрема на нафтових джерелах (стор. 112), жидівську конкуренцію в бориславських копальнях (стор. 111), судові процесування за землю, ошуканство тощо. Маємо тут і опис »академічного балю« в залі Народного дому, що здобув собі славу в цілій Галичині (стор. 93). Починався цей баль так: на ґалерії військова оркестра настроює інструменти, проносяться акорди прелюдій і української коломийки Тимольського — це своєрідний »реверанс« у бік автохтонного населення. Потім — танці, забави, випивки і закуски, балачки і дискусії про всяку всячину, головно за зеленими столиками гри, і так аж до білого дня. В той же самий час за вікнами балевої залі — скреготи гіркої дійсности соціяльних і національних суперечностей. Але вони не доходять до вух святково-прибраного, розгуляного товариства.

---

7) Треба розуміти: Користай з нагоди, зривай овочі задоволення.

8) Дід Семко допоміг їм »вийти в люди«, передавши їм свій закопаний скарб.

9) У большевицькому виданні перенаголошується саме ті аспекти суспільного конфлікту, І. Франко, хоч би тільки з цензурних причин, напевне цього не зробив.

V. ЧУЖИНЕЦЬКЕ ЗАСИЛЛЯ

Прізвища дійових чи епізодичних осіб повісти І. Франка вказують на те, що в місті панував чужинецький елемент, переважно польського, жидівського чи німецького походження. Українська стихія, натомість, підлягла процесові ступневого, але постійного вироджування у тогочасному Львові. Ренеґатство національно-несвідомої частини нашого суспільства закінчувалося цілковитою денаціоналізацією і збатачуванням чужинецького потенціялу. Ось приклад таких »перекинчиків« — Владко і Начко Калиновичі. Їх мати — полька, отже не могла прищепити їм українського духу. Для українства вони безумовно були втрачені, їхня свідомість розвинулася в соціяльному напрямку, але їх національна духовість цілком заниділа. Якщо б вони були залишилися живими, стали б типовими соціялістичними космополітами, польськими тінями, тим більше, що обидва вони — Владко фактично, а Начко символічно — були під впливом польської жінки.

Їхня господиня, з функціями »опікунки«, Войцехова — також полька. Як у дитячому віці братів Калиновичів, так і в пізнішому періоді їх життя — домінує польське жіноче оточення. І. Франко неначе символічно звернув увагу на те, звідки грозить українцеві денаціоналізація, себто — на симптом, у той час поширений, про що свідчить і роля польки в його власному житті[10].

Українські мешканці Львова, як Стефко, Семен, возний Цідило, становлять рішучу меншість. Їх соціяльний рівень і національна свідомість — низькі. Не дивно, що за тодішніх умов не було надії на те, що вони можуть піднестись вище по соціяльній драбині, навпаки, їх випирають з міста спольщені пришельці типу Киселевських (Кася, Реґіна) або доробкевичів типу Герміна Дреліхова, Мільця тощо. Польська аристократія (графи Альфонс, Адольф, Гіяцинт) ще міцна, назовні вона лояльна до уряду, а насправді ж уся »заснула« на своїх позиціях з доби ягайлонської величі польської великодержави. Натомість помітне явище деґенерації, морального падіння заможних шляхетських родів (Альфонс), а особливо зубожілої »ходачкової« шляхти (Фелікс).

Спольщені німецькі елементи надають містові досить литоменного обличчя (Ернест Шнайдер). У зв'язку з панівною (іменною) репрезентацією німецького походження у тодішньому Львові, відома була анекдота про генерала Гамерштайна, що в 1848, бомбардуючи Львів, ніби висловився: »До чорта! Гільд, Мільд, Вільд, Штіллер, Піллер, Міллер! Хіба ж не прокляті це польські імена?« (стор. 127).

VI. ОСВІТА, ЗАЙНЯТТЯ, ЗВАННЯ

Згадана повість Івана Франка має й документальну вартість, зокрема допомагає визначити ступень освіти, станову репрезентацію і ремісничо-званневий склад населення Львова 50-70 років минулого століття.

В повісті — ціла ґалерія зайнять і покликань простих робітників, заробітчан, ремісників, членів вільних професій та різнорідних фахових сил того часу.

---

[10] Біографічні елементи з Франкового »Зів'ялого життя« варті порівняння.

Дроворізи з пилками і сокирами, муляр з кельнею, служниця з двома відрами води, бойко з Синевідська зі сливами і виноградом у кошиках, »ганделес« із перевішеною через плечі парою старих штанів, — всі вони зійшлися на майдані (стор. 19). Про Гриця Калиновича, батька близнюків, довідуємось, що він був канцеляристом при львівській »скарбовій бухгалтерії«. Завдяки якійсь невідомій протекції він одружився з полькою, дістав посаду в податковім уряді й одержав значно вищу пенсію. В політику не мішався, до газет не дописував (стор. 20). По його смерті його жінка, мати близнюків, заробляла шиттям, пранням, вчилася також акушерства (стор. 33). Її сусідка Войцехова була »ґрайзлеркою« (власницею харчової крамниці), а крім цього серед бідноти вважалася за »знамениту лікарку«.

В повісті репрезентовані чи не всі стани й професії. Маємо тут столярських термінаторів і майстрів, мулярів, крамничників, кельнерів, ґардеробниць, возних, сторожів кам'яниць, власників верстатів, тюремних »стражників«, »ключників«, »ординансів«, »протоколянтів«, »дозорців« конвою арештантів, »керкермайстра« (начальника тюрми), поліціянтів, простих міщан, жидів, ґвардійців, ветеранів, членів Народної Ради і т. д. Не поминув автор навіть злодіїв.

З приводу судової розправи скупчилися в одному місці еліта і рядовики судової палати: президент, прокурор, присяжні судді, оборонці, трибунал, »коморник«, обвинувачені, нотар, свідки, поліція, цивільна прислуга тощо (стор. 144). На бенкеті, з нагоди започаткування публічної служби братів-близнюків, правника і журналіста, бачимо: адвокатів, урядовців, »конципієнтів« й адьютантів, радників крайового суду, журналістів і письменників, сеймових депутатів, директора, редактора, навіть двох українських священиків (стор. 77).

До пестрого малюнку різних суспільних шарів додає кольору і властивий їм спосіб убирання, поведінки, взаємного відрізнювання. Отже, читаємо про чорні халати, »зрібні сорочки«, перкалеві фартухи, спідниці простолюддя тощо. Згадується і поліціянтів з жовтою, мосяжною бляхою (стор. 18), ґвардійців у »мальованих« мундирах, ремісничу челядь у полотняних куртках та фартухах, високого вусатого міщанина, без шапки і сурдута, капітана з вусами у високій рогатій шапці і т. п. Де-не-де показується і скромна жінка в сукняній хустці. Типова жіноча ґардероба незаможної міщанки така: станик і спідничка з грубого перкалю, на ногах шнуровані черевики. Тисячі зустрічних бідних дівчат у приношеному одязі. Доля такої заробітчанки — шити, прати, варити...

VII. ЛЬВІВСЬКА ГОВІРКА XIX СТОЛІТТЯ

Картина Львова і його мешканців тієї доби не була б повна й достатньо динамічна без оживлення її »соковитою« львівською говіркою, відмінною навіть від говірки в інших галицьких волостях. Замітна ця говірка германізмами й польонізмами з одного боку, значною мірою діялектизмами, льокалізмами, висловами пов'язаними з певною професією, станом, а також і жарґоном, своєрідною львівською говіркою з її кольоритними відмінами. Іван Франко зручно покористувався тим ідіомом, збагативши цим місцевий специфічний кольорит.

Між висловами і окремими словами німецького походження знаходимо й такі: забирайся »саком пак« — перекручений німецький вислів "mit Sack und Pack", "mit ganzer Habe" (в значенні: »з усіма манатками«); пустив нас »на фрай«, себто »на волю«; б'ють у дошки »на фаерант« ("Feierabend, Feirant"), що означає »з ударом певної години (в даному випадку, сьомої ввечорі) закінчення роботи; »гунцвот« (Hundsfot, Hundesfotze, Hundesmaul etc.), що означає »собача морда«; »шпанувати« (нім. spannen) — уважати; »шельма« (нім. "der Schelm", Spitzbub) — завадіяка, і т. д.

А ось дещо з польонізмів: »песя мать« ("psia mać"), »пся кість«, »жолоб« ("żłob"), »на зломання карку« ("na złamanie karku"); »на лоб, на шию« ("na łeb, na pysk"); »щоб вас качка копнула«; »урвитель« ("urwisz"); »прокляті дідівські порядки« ("dziadowskie"); »щоб ти здох« ("żebyś zdech"); »канцелярійний моль« зам. »міль«.

Жарґон, станова, злодійська говірка, діялектизми, льокалізми також, відповідно до потреби, заступлені в різних ситуаціях, напр.: »фурдигарня« (означення для в'язниці); йти »під крука« (до дисциплінарного суду); віддати »до клітки«; дурню, »не реви« при людях; дати »по гамалику« (вдарити в лице); »намухрати« (накрасти); »бахурня« (діти); »бухняки« (штовханці); »гуздратися« (отягатися, зволікати); »кімати« (дрімати); »бухати« (красти); »бухацькі« душі (злодійські душі); шматок »гнипа« (ножа); »майхром розфалатати« руку (ножем розрізати руку); »кляві яндруси« (славні хлопці) і т. д.

Кольоритну атмосферу автор передає значною мірою специфічними мовними середниками, простонародними, або ж популярними в данім середовищі (переважно негативної закраски) висловами, як от: »приємний, як сто чортів«; »а, тут ви мені, пташки«; »та такий чортівський накоренок«; »кобзнути маківкою під щаблі« (себто, вдарити головою під ребра); »злодійське насіння, що вродилося під такою звіздою«; »один, як і другий росте для шибениці«; »що під злодійською звіздою вродилося, те лише шибениця направить«; »старий дурню«; »а, то креши з коліна огонь і загрійся« (себто, така порада тому, що змерз); »закручу йому харамана, аж вуха розвісить« (себто, задурманю, ошукаю його); »плетімо йому різні баналюки«; »він би такого наробив, що нам відхотілося б і молочного киселю«; »як зріжу тебе, то зараз привидиться тобі рідна мати«; »по такім курдуплі як ти, того не старчить за дві молоді вертихвістки сьогоднішніх часів«; »не ричи, а дай бреши, що влізеться«; »маєш, бабо, празник«; »стара Миколайова ще вистарчить за дві молоді вертихвістки сьогодаішніх часів«; »не ричи, а дай молока« (про тих, що лише обіцяють, а не додержують слова).

Завдяки всім оцим реалістичним засобам зображення, Франко досягнув міцного, неповторного ефекту утривалення часового моменту. В повісті »Лель і Попель« передана жива, незабутня картина Львова, що становить, крім властивої цінности твору, велику додаткову вартість історичної докумеатації.

Петро БОГОЛЮБ

НЕВІДОМИЙ АВТОР ПРО ПОЧАТКИ ДІЯЛЬНОСТИ УВАН

Шукаючи між нашими авґсбурґськими виданнями з 1945-48 років потрібних мені джерельних матеріялів для однієї праці, я випадково натрапив на неповний манускрипт якогось невідомого автора. Манускрипт починається 2-ою, а кінчається 7-ою сторінкою, без автора, написаний машинкою через один інтервал. У ньому описані перші роки діяльности Української Вільної Академії Наук на еміґрації і видно, що автор був дуже добре обізнаний з працею УВАН, а може й сам був її учасником.

Друга сторінка манускрипту починається закінченням якогось слова на »-новити владу«, а потім іде новий відступ, що починається реченням: »Нам не вільно забувати, що комунізм уже в своєму зародку«... і т. д. Саме звідси мусимо почати і його опублікування. Сьогодні вже тяжко перевірити, чи той манускрипт був десь надрукований. Мабуть, ні. Залишився ж бо оригінал, а не копія. В кожнім разі варто познайомити зі змістом цього оригіналу й наших читачів. Для моїх авґсбурґських друзів-студентів це, може, буде і приємним відсвіженням споминів про цю установу, до розвитку якої вони також дечим причинилися. А для тих, що не мали можливости бачити, як постала і почала працювати наша еміґраційна УВАН, може цей манускрипт послужить за першоджерельну довідку.

*

»Нам не вільно забувати, що комунізм уже в своєму зародку постав, як світова проблема. Що хоч він похлонює ступнево тільки поодинокі народи, то це лише етапи на шляху до світової революції. Абсолютним фактом є те, що ця ідея ні на один мент не перестала бути живою, як би це формально могло видаватися. Ідея світової комуністичної революції є центральною і основною проблемою, яка єднає всіх комуністів світу.

І тому народи, хоч і борються кожний зокрема в межах своєї нації проти цієї язви, мусять одначе з'єднатися до спільної боротьби з комунізмом, як комуністи з'єдналися до боротьби з націями.

Вже сьогодні можемо з абсолютною точністю сказати, яка доля чекає народи опановані комунізмом, беручи за клясичний приклад Україну, як першу жертву, що впала в нерівному бою, опущена в трагічному моменті народами, щоб ті ж народи остерегти. В такому випадку треба очікувати, в першу чергу, генеральної атаки сил зненависти і знищення — найглибшої суті комунізму — на мозок народу, на носіїв його інтелекту, аж до повного фізичного знищення.

Не можемо сьогодні говорити про жодне власне духове обличчя української нації в межах совєтської України, хіба тільки як про комуністичне в українському мовному виданні. Все те, що творить духовість нації — живе глибоко заховане на дні душі в очікуванні моменту, щоб вибухнути в цілій своїй повноті, як штучно затамовані води гірського потоку. Так, як це сталося в такому маленькому етапі українського життя в позасовєтській дійсності на одному тільки відтинку.

Нехай короткий довідник дворічної, серед найтяжчих повоєнних умовин праці, однієї тільки Української Вільної Академії Наук, — буде уривком ілюстрації стану знищення і поневолення української науки в совєтській дійсності і рівночасно доказом фактичного ставлення комунізму до культури націй.

Незвичайний вибух, гарячкові намагання вияву і рівночасна спрага духової поживи нехай будуть ілюстрацією нечуваної тиранії над душею поневоленого народу.

У маленькій, на 6 кв. м., із триповерховим ліжком кімнаті одного із бльоків ДіПі-табору »Сомме-касерне«, пізно влітку 1945 року зійшлися принагідно, ніяким актом не скликувані, люди.

Жвава дискусія довкруги проблеми стану і можливостей вияву української науки в новій, незвичайній для неї дійсності, була чимсь найзрозумілішим і найприроднішим. Ніхто не журився тим, що ще не зовсім зник у повітрі запах пороху, а під вікнами крутилася совєтська репатріяційна місія. Ні разу не впало питання: як, куди, що робити зі собою? Для всіх було ясне, що настав, хоч часово й не визначений, може й найменший момент, але відчувався він, як струмінь свіжого повітря у задушливій пивниці гнилого підвалля. Хоч ніхто про це не заявляв, але розумів добре, що треба зачерпнути цього повітря повними грудьми, щоб крикнути на цілий світ. Кожний хотів, здавалось, сказати все нараз. Все, що вперто й безнастанно зуміли наскладати довгі роки в найтайніший закуток людської душі, про те, як в 1933-их роках кістяк селянина заховував під опікою доброї землі кілька останніх зерен пшениці перед проникливим оком влади, щоб ними продовжити тління свого нащадка.

На перехресті непевности і надхнення, за відсутности будь-яких плянів і вказівок, впало з уст присутнього тут проф. В. Шаяна таке речення: »Академія, це не розкішні будинки й церемонії, ані державний бюджет, а живі інтелектуальні сили і гаряча воля високо нести знамено світла науки і стояти на сторожі нації«.

Вже 15 листопада 1945 року відбулася перша нарада дванадцяти науковців, на якій вирішено заснувати наукову інституцію, що мала б за завдання координувати українське інтелектуальне життя на еміґрації, була б його завершенням і надавала б йому організований зовнішній вигляд.

Рівнобіжно почали відновлювати свою діяльність Український Вільний Університет і Український Торговельно-Господарчий Інститут — два основні високошкільні центри. По таборах почало організуватись студентство у громади, з домаганням заповнити прогалини, дати голодній душі поживу. Студенти відчували, що існують нові, незнані їм світи — прекрасні світи іншої дійсности, довгі роки їм недоступні. В дірявих, неопалених ґаражах

почали відбуватися виклади. Професори викладали без тоґ, а студенти слухали без індексів. По більших таборах науковці організувались в об'єднання, де обмінювалися своїми рефератами. Велися дискусії, в яких кожний пізнавав себе наново, бачив себе незнаними очима.

Того ж таки 15-го листопада був прийнятий »Проект Тимчасового Положення про УВАН«, в основі якого стояло завдання об'єднати всі наукові сили, розкидані по цілій Німеччині, зберегти принципи української науки і дати українським науковцям моральну й матеріяльну допомогу.

Для здійснення таких завдань треба було перш за все упростити форми організаційної структури, тому й прийнято, що три дійсні члени або провідні співробітники якоїсь колишньої української наукової інстанції центрального характеру (Всеукраїнська Академія Наук, Наукове Товариство у Києві та Львові, Науковий Інститут у Берліні та Варшаві) можуть творити фахову групу, яка вже сама далі розвивалася б автоматично, притягаючи до праці всіх інших, відомих групі, українських науковців. Кілька таких створених груп із керівним членом на чолі становили б уже основу УВАН, яка потім провадила б повну і всебічну працю українського наукового центру на еміґрації.

5-го грудня 1945 року відбулися перші збори групи передранньої та ранньої історії, що складалася з колишніх членів Всеукраїнської Академії Наук, Всеукраїнського Археологічного Комітету та Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Група ця поставила підвалини під існування Української Вільної Академії Наук (УВАН).

Це не випадок, що саме історики заснували інституцію, яка має бути свідком долі і творити долю народу. Бо власне ніхто інший, а саме історія є тією скарбницею, де зберігається традиція народу, звідки він (нарід) черпає надхнення для нової творчости і звідки він у кожній хвилині може взяти правдиве свідоцтво доконаної йому кривди. Можна знищити нарід фізично, можна змести з лиця землі пам'ятники матеріяльної культури, але ніяк не можна знищити історії народу. І тому не дивно, що саме історія — найпотужніше джерело зброї проти ворога — відізвалася перша на клич боротьби. Стала формувати мозок.

Група ця об'єднала довкола себе передісториків, археологів, археографів, палеографів і спеціялістів мистецтвознавства. Але невдовзі треба було розподілити цю групу на поодинокі групи, як самостійні, саме завдяки її розростові. І так від групи передранньої та ранньої історії відокремлюються автономні відділи мистецтвознавства та історії України, а рівнобіжно творяться нові, як ось: літературознавча, мовознавча, орієнталістична, книгознавства, етнографічна та економічна групи. А 7-го квітня 1946 року постали біологічна і математично-фізична (групи).

Наприкінці другого року існування УВАН працювало вже 13 повністю зорганізованих, окремих наукових груп, а в стадії організації було дві нові — філософічна і географічна. 25-го квітня 1946 року президентом УВАН обрано проф. Д. Дорошенка. Поодинокі групи очолювали енергійні й визначні учені. Групу археологічну — проф. П. Курінний, групу літературо-

знавства — проф. Л. Білецький, групу мовознавства — проф. Я. Рудницький, групу етнографічну — проф. В. Петров, групу орієнталістичну — проф. В. Шаян.

Після першої, організаційної стадії, УВАН спрямовує центр своєї уваги на організацію наукових конференцій, завданням яких було насамперед дати повну уяву про обличчя і фактичний стан української науки, її позитивні та негативні сторінки та, врешті, дати їй об'єктивну оцінку, порівнюючи з рівнем західньоевропейської науки, маючи для цього сприятливі умовини завдяки можливостям безпосереднього стику з нею.

Кожна група старалася влаштувати конференції з обсягу своєї спеціяльної ділянки, і раз на рік відбувалася спільна для всіх груп — Шевченківська конференція, що була збором усіх членів УВАН. Кожна така конференція була немов святом і почестю для даного табору, а переповнена гістьми конференційна заля свідчила про зацікавленість суспільства. На двох Шевченківських конференціях, крім основних, загальнонапрямних доповідей, присвячених діяльності УВАН, було 30 доповідей, що стосувалися виключно до Шевченкознавства. Звичайні конференції поодиноких груп обмежувались точним вивченням і обговоренням спеціяльної проблематики. І так 3 археологічні конференції займалися: питанням Трипільської культури (3 доповіді), допоміжними історичними науками (9 доповідей), історичною постаттю Івана Мазепи (9 доповідей) та проблемою »Україна і Захід« (8 доповідей). Літературознавча група влаштувала 3 конференції, присвятивши їх творчості Лесі Українки і Івана Франка (10 доповідей). Мовознавча група мала 5 конференцій, присвячених питанням української мови (13 доповідей). Етнографічна група при нагоді широкозакроєної виставки національного мистецтва в Ділінґені займалася проблемою специфіки українського етносу. Орієнталістична група відбула дві конференції з доповідями з ділянок санскритології, єгиптології і туркології. Разом впродовж другого періоду діяльности УВАН відбулося 47 конференцій із 221 доповіддю.

Підсумовуючи конференційний період діяльности УВАН, треба ствердити, що йшов він під знаком кличів: »До джерел української духовости« та »синтези української національної культури«.

І знову, як на самому початку першою заговорила група істориків, так і на цьому етапі перед вели історико-археологічні доповіді проф. П. Курінного, у яких кличі »до джерел української духовости« та »синтези української національної культури« знайшли свій найвищий і найконсеквентніший вияв. Всі його доповіді були пронизані духом неповторности, багатства і значення української культури, яка не тільки що формувала обличчя власної нації, а й промінювала блиском своєї маєстатичности на сусідні племена й народи.

Коли зважити факт абсолютної безтенденційности і справді наукового підходу вчених до поодиноких проблем та цілковиту відсутність, так би мовити, пляново-програмового насвітлення, пристосованого до вимог часу, і коли ствердити факт суцільного підходу української науки до джерел української духовости та намагання формувати духово-ідейне обличчя української нації на основі її світлої традиції, — то це можна образово порівняти хіба тільки із спонтанним вибухом вулькану, що рівнозначне із

ствердженням факту неможливости прояву національної культури в умовах совєтської диктатури.

Об'єктом наукових досліджень були в той час: Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Трипілля, Княжа доба, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, світлі постаті українських володарів, Козаччина, творці українського мистецтва, пам'ятники української архітектури, незбагненні скарби і краса народної творчости, одним словом — все те, що було оплюгавлене, поганьблене і знищене ворожою рукою, все те, що було насвітлене в кривому дзеркалі, а чому треба якнайшвидше привернути його дійсне місце, значення, належну гідність і авторитет.

Справді можна понищити церкви і пам'ятники, можна повбивати живих свідків минувшини, але не можна знищити духу маєстату, духу культури. Справді — вічний і незнищенний дух традиції і живучий у невидимих просторах дух нації.

4-го червня 1946 року президія Центрального Представництва Української Еміґрації визнала УВАН »центром наукової роботи« і переємником традицій Києво-Могилянської Академії. В другому році існування УВАН мала 118 членів-науковців, в тому 10 жінок.

Наприкінці другого року існування УВАН спрямовує свою увагу з конференцій на організацію поглибленої праці в інститутах і на публікацію видань. На початку третього року існування УВАН переходить у новий, третій етап своєї діяльности, який знову ж таки започатковує історія альбомом »Історичні пляни Києва«, що його склали проф. П. Курінний і проф. О. Повстенко.

Ентузіязм українських науковців знайшов щире зрозуміння й серед найширших мас суспільства, наслідком чого постало Товариство Прихильників Академії Наук, яке поставило собі за завдання створити матеріяльну базу для видавничої діяльности УВАН.

Треба сподіватися, що це етап закріплення двох попередніх етапів, що в ньому дух національної свідомости і самоствердження духової суверенности, яскраво зарисовані й оформлені інтелектуальною верствою, стане власністю і сутністю цілого народу. В цьому етапі УВАН зможе озброїти власне суспільство світлом знання своєї сутности, щоб »нарід, позбавлений науки, не стався товпою без цілі й порядку«.

Справді, академія це не розкішні будинки і церемонії, ані державний бюджет, а живі науково-інтелектуальні сили і гаряча воля нести знамено світла науки та стояти на сторожі нації. Бо коли поставити на терези ваги на одному боці повоєнний хаос розгромленої держави, матеріяльні злидні, ніякі технічні можливості, дезорієнтацію, вічну непевність власного становища, непривітність і незрозуміння оточення, ніяку юридичну здекларованість і, врешті, всюдиприсутню тінь чигаючого ворога, а з другого боку поставити показники тільки одної УВАН, крім досягнень мистецтва, літератури та інших високошкільних і наукових центрів, то переважає все ж таки тереза, на якій поставлено священнодію, гарячу волю чину і бажання нести прапор науки та творчости, що овіяні надією і вірою у власну націю«.

*

Так довідуємось із цього манускрипту, що початки заснування УВАН припадають на пізнє літо 1945 року. Здається, що місцем перших сходин було помешкання, де жив сл. п. М. К. Орест-Зеров, В. Шаян і ще хтось. Отже, вони й були ініціяторами заснування УВАН.

Далі манускрипт охоплює перші два роки діяльности новоствореної наукової установи — УВАН, і досить обширно подає картину організації окремих груп української науки, їх праці, подає перелік конференцій, кількість членів, назви голів груп тощо. З'ясовує і популярність УВАН серед українського суспільства, з рядів якого знайшлися ініціятори заснування Товариства Прихильників УВАН.

Варто відзначити, що сподівання автора, що наші вчені спричиняться до самоствердження духової суверенности української нації, великою мірою сповнилися, не зважаючи на те, що пізніші роки не всім із них принесли полегшу в праці для української науки й культури.

Увага, Читачі!

Вже появилася в продажі дуже цінна праця

д-ра Д. ДОНЦОВА

»НАЦІОНАЛІЗМ«

третє видання, справлене автором.

Книга ця вперше появилася 30 років тому (Львів-Жовква, 1926) і мала величезний вплив на формування ідей українського націоналізму, який витворив новий тип українця — борця за українську державність, і пірвав цілий український народ до боротьби за волю.

Книгу перевидано заходами Української Видавничої Спілки в Лондоні (Велика Британія) при співучасті Ліґи Визволення України в Торонті (Канада).

Сьогодні, коли »Націоналізм« Д. Донцова не менш актуальний ніж 30 років тому, пропонуємо його найширшим колам українського суспільства.

Ціна примірника в м'якій оправі — 18/- або $3.50.
Ціна примірника в твердій оправі — £1. 5.0 або $4.50.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Road,
London, N.1.
Great Britain

Володимир ДУБІВ—Лев БИКОВСЬКИЙ

ПАВЛО ФЕДОРОВИЧ ВИСОЧАНСЬКИЙ

В історії суспільних рухів, а українських зокрема, роля визначних одиниць мала велике значення. Від їх ініціятиви, знання, організаційного хисту та самовідданої праці залежав іноді успіх або занепад не тільки окремих задумів, а й цілих галузів нашого культурного, економічного і політичного життя.

До таких одиниць належав і Павло Височанський, визначний діяч і теоретик у ділянці української кооперації. На жаль, у доступних нам посібниках та в енциклопедіях знаходимо дуже мало відомостей про нього і його діяльність.

Наприклад, в довідковій праці д-ра Іллі Витановича »Історія українського кооперативного руху« (Нью-Йорк, 1964) про Павла Височанського згадується лише побіжно, як про »історика української кооперації«. Так само і в »Енциклопедії Українознавства« (вид. НТШ, 1 том гаслової частини) під гаслом »Височанський Павло« вміщено тільки 12 рядків тексту, і то з помилковою датою його народження. Про »Українську Радянську Енциклопедію« (київське видання) і згадувати не доводиться, бо там про Павла Височанського, як репресованого, зовсім замовчано.

Тому впорядники цього еляборату, колишні середньошкільні, високошкільні та товариші Павла Височанського по праці, вважали за свій обов'язок подати жмут спогадів про цю визначну постать, щоб доповнити опубліковані досі скупі відомості про нього.

Одночасно цей причинок міг би стати деяким матеріялом не тільки для студій Звенигородщини, а й для історії української кооперації.

Серед безчисленних жертв, що їх віддав український нарід молохові »старшого брата«, за те, що він »приєднав« Україну до своєї »культури«, треба згадати й професора Київського Кооперативного Інституту — Павла Федоровича Височанського.

Павло Федорович Височанський народився у червні 1892 року в селі Вікнині, Стецівської волости, Звенигородського повіту, на Київщині (за адміністративним поділом, що існував за царату).

Батько його Федір Павлович, шляхтич, походив із старовинного, але дуже збіднілого роду[1]. Його освіта не перевищувала курсу сільської народної

[1]) Його предок — Семен Височан був полковником за гетьмана Б. Хмельницького і співпрацював із славним Іваном Вогуном та І. Золотаренком.

школи. Все своє життя він працював на дрібних посадах, на бурякових плянтаціях цукрового маґната Закса[2]. Був одружений із звичайною неписьменною селянкою.

Отже до Павла Федоровича не можна було застосувати характеристики: »він з дуже благородних« (такою характеристикою особливо охоче послуговувалися панки на фальварках, зокрема тоді, коли той »з дуже благородних« ледве вмів підписати своє прізвище). У Павла Федоровича Височанського текла наполовину селянська кров.

У його батька, Федора Височанського, було шестеро дітей — чотири сини (Семен, Павло, Василь і Михайло) та дві доньки (Марія і Ольга). Отже разом, ще батько і мати, вісім »ротів«... За таких умовин думати про високу освіту для дітей було даремно. Ідеалом таких батьків було допомогти синові добитися посади »табельщика« на фільварку. Це вже давало можливість зараховувати »табельщика« до керівного складу фільварку, звільняло його від фізичної праці. »Табельщик« отримував 15-20 рублів місячної платні і т. зв. »провізію«, себто певну кількість зерна.

Саме цього й досягнув найстарший син Федора Височанського, »первенець« Семен; хоч він був закінчив тільки сільську народну одноклясову школу (три роки навчання), але мав гарне письмо (як казали, »почерк«), а батько, що оббивав пороги управителя фільварку, добився того, що його найстарший син уже з 16-ти років пішов »на власний хліб«.

Земельної власности Федір Височанський не мав, мав тільки селянську, вшиту соломою хату, як у всіх селян-»середняків«, або, як тоді писали земські статистики: »дві хати через сіни і в сінях комора«. А при хаті невеличкий город.

Другий син, Павло, був протилежної вдачі — слабого здоров'я, не надавався до праці у фільварку, але любив книжку. Його чекала інша »кар'єра« — в »конторі« цукроварні в с. Кисілівці, що належала тому ж самому Заксові. Письмо (»почерк«) Павла цілком відповідало конторським вимогам — було чітке, гарне, цифра в нього, як казали, зовсім канцелярська.

Але примхлива доля захотіла приголубити Павла. В 1905 році у Звенигородці, повітовому місті, відкрилася середня комерційна школа. Повідомлення про це було оголошене ще рік перед тим і серед населення, очевидна річ, точилися жваві балачки про цю небуденну на ті часи подію[3].

У Звенигородці жило стареньке подружжя Чукісеєвих. Сам Чукісеєв був з походження осетином, мав чин козачого урядника (це те саме, що унтерофіцер у полку). Служив у тій частині Польщі, що колись належала до Росії. Там одружився з полькою, а коли постарівся і став непридатним до військової служби, Польщу покинув і оселився у Звенигородці, де купив собі невеликий дім (на Міщанській вулиці). Потім подружжя Чукісеєвих »виписало« з Польщі сестру пані Чукісеєвої і так троє стареньких доживали віку.

---

[2]) Див. "Pamiętnik Kijowski", т. 2, Лондон, 1963, стор. 173, 180.

[3]) Див. Л. Биковський: »Звенигородська Комерційна Школа«, спогади з 1905-1912 рр. Вінніпеґ-Денвер, 1965, Бібліотека »Нового Літопису«, ч. 4.

Потрапило це подружжя до Звенигородки завдяки Федорові Височанському, що — відбуваючи військову службу в Польщі — запізнався там з Чукісеєвим. Він розповів йому про Звенигородку і намовив перенестись туди, »як вийде на пенсію«. Чукісеєв поставився уважно до пропозиції Федора Височанського і його родина справді опинилася згодом у Звенигородці, де він і поновив знайомство з Височанським.

Коли у Звенигородці почалися розмови про відкриття середньої школи, Чукісеєв написав Височанському листа, дорадчуючи йому »определити« туди Павлика. Знаючи, що у Височанського з грішми »не густо«, Чукісеєв відразу ж пообіцяв допомагати »Павлуші«.

Доля Павла була вирішена — замість контори в Кисілівці, він опинився в першій клясі комерційної школи у Звенигородці, під опікою родини Чукісеєвих, де він залишився аж до закінчення школи влітку 1912 року.

Федір Височанський, батько Павла, захворів на туберкульозу і в 1907 році помер. Всі надії Павла на будь-яку допомогу »з дому« — пропали. Але, вступивши в школу, Павло з усією наполегливістю кинувся гризти »граніт науки« і незабаром здобув собі належну прихильність учителів. Тому вони охоче рекомендували його як »репетитора« батькам тих дітей, які незадовільно вчилися і таким способом Павло заробляв собі на прожиток і вчився далі.

В 1910 році його старшого брата, Семена, забрали до війська і Павло мусів із своїх скромних заробітків посилати ще й якогось карбованця матері, щоб мала за що хоч »гасу« купити. Від оплати за науку в школі, досить високої (в молодших клясах — 100 руб., а в старших — 120 руб.) його, звичайно, звільнили. Середню школу Павло закінчив нагороджений золотою медалею.

Негайно ж, після закінчення середньої школи, він вступив до Київського Комерційного Інституту на економічний відділ. У селі Сидорівці, Канівського повіту на Київщині, були маєток і цукроварня відомого українського мецената — Василя Федоровича Симиренка[4]. Управляв маєтком Володимир Федорович Вовк, син відомого професора (антрополога) Федора Кіндратовича Вовка[5] і брат Павлового учителя та »клясного наставника« Юрія Федоровича Вовка[6].

На початку літа 1912 року після випускних урочистостей Павло негайно подався до Сидорівки, де одержав працю в конторі й таким способом заробив собі грошей, щоб виїхати до Києва.

В Києві була центральна контора Закса і Павло, як син колишнього співробітника маєтку Закса, з рекомендацією від головного управителя маєтку, одержав у цій конторі тимчасову працю.

---

4) Див. І. Розгін: »Володимир Л. Симиренко«. Вінніпеґ, 1959-1960; Є. Чикаленко: »Спогади, 1861-1907«, Нью-Йорк, 1955, вид. УВАН; Є. Онацький: »Симиренко Василь«, Укр. Мала Енциклопедія, Буенос-Айрес, кн. XIV, 1965, стор. 1729.

5) Див. »Вовк Федір«, Енциклопедія України, т. І, Мюнхен, 1955, стор. 294-295; Є. Онацький: »Федір Вовк«, Укр. Мала Енциклопедія, Буенос-Айрес, кн. 2, 1958, стор. 188.

6) Див. Л. Биковський: »Звенигородська Комерційна Школа«, стор. 9, 41, 43.

Так пройшов перший (1912-13-ий) рік його студій в Київському Комерційному Інституті. В Києві »кабінетна« вдача Павла знайшла для себе вдячний ґрунт. Він не марнував часу, кожну вільну хвилину перебував по книгозбірнях, все щось читав і робив виписки...

На весні 1913 року Павло, разом із групою своїх товаришів-студентів, одержав запрошення на працю у Звенигородському земському статистичному бюрі для проведення оцінки нерухомого майна мешканців м. Звенигородки. Виїхали: Поєдинок, Пищаленко, Ситник, Височанський, Ситницький, Жадько, Дубів. Робота провадилась досить жваво, але в липні трапилась неприємність. Керівник Статистичного бюра, Цуцкин. неправильно вимовляв слово »геодезія« (замість »геодезія« вимовляв »гедеозія«) і студент Поєдинок висміяв перед товаришами анальфабетизм шефа. Цуцкин довідався про це і затаїв злобу. Невдовзі трапилася йому нагода пімститися. Поєдинок описував садибу радника Звенигородського повітового земського зібрання Кожухаря. Садиба була велика, виходила на дві рівнобіжні вулиці — Соборний провулок і Продольну. Обміри Поєдинок зробив тільки з одного боку, а креслючи на блянку схематичний плян — зазначив і другу ширину (на Продольній вул.), рівну першій (на Соборному провулку), себто — накреслив садибу прямокутником. Тим часом бік садиби на Продольній вулиці був трохи вужчим — на якихось два метри або, як тоді рахували, біля трьох аршинів. Цуцкин про це знав і, перевіряючи роботу Поєдинка, зауважив помилку, вчинив скандал і з місця звільнив Поєдинка з праці. Це так обурило всіх статистиків, товаришів Поєдинка (Поєдинок мав непересічні знання і користувався серед товаришів великою пошаною), що вони всі (12 осіб) застрайкували. Скінчилося все тим, що всіх статистиків звільнено з праці.

Була середина літа, група студентів опинилася на мілині — заробити не було де. Статистичне бюро також не мало ким замінити звільнених і праці фактично припинились. Павло Височанський разом з кількома звільненими товаришами негайно подався до Сидорівки і там, в конторі, працював аж до повернення до Києва, до Інституту.

Восени вернувся з війська його старший брат Семен. Зустрівшись, брати обміркували свій родинний і матеріяльний стан та вирішили, що при їхніх злиднях шляхетський (дворянський) титул є якимсь глумом. Отже постановили перейти до »селянського стану«. Негайно написали відповідне прохання до Стецівського волосного управління. Незабаром відбулося волосне зібрання (»волосний сход«, як казали тоді), на яке прибули й брати Височанські. Селяни згодились прийняти їх до свого »стану«, але висунули умову: брати мусять поставити »могорич« — два відра горілки. Павло, як заможніший від свого брата, виклав потрібну суму (відро горілки коштувало тоді 8 руб.) і родину Височанських негайно прийнято до »селянського стану«, відповідно оформивши все протоколом.

Мировий посередник[7], що був присутній на цьому зібранні, підійшов до Павла Височанського і сказав:

— Поступування вашого брата мене не дивує, він — простий-простак, від селян нічим не відрізняється, але ви — великий дивак.

Бути в селянському стані Павло Височанський фактично не міг, бо в його атестаті (дипломі) середньої школи, яку він закінчив, було зазначено, що власник атестату автоматично набуває титул — »лічного почетного ґражданіна«.

Настав 1914 рік. До Києва приїхав керівник Чернігівського губерніяльного статистичного бюра. Чернігівське губерніяльне земське зібрання затвердило плян всебічного перепису населення губернії, на зразок колишнього перепису, що його зробив був у 1897 році О. О. Русов (пізніше професор високих шкіл Києва). Для виконання перепису потрібна була велика кількість працівників.

Оселившись у Києві, в готелі, цей керівник оголосив по високих школах мету свого приїзду і почав »вербувати« студентів на роботу. Про розмах накреслених у Чернігові робіт можна мати уявлення вже з того, що в самому лише Києві було »завербовано« до 700 осіб, а були ще й інші — »петербуржці« і »москвичі«. Разом на Чернігівщині тоді працювало понад 800 осіб.

Павло Височанський попав у список »завербованих« і на початку весни, разом із групою своїх товаришів і земляків, подався до Чернігова. Але восени вибухла перша світова війна (1914-1918 рр.) і переписні роботи на Чернігівщині спинено, людей звільнено з праці.

Павло Височанський вернувся до Києва і почав працювати в Статистичному управлінні комунікаційних шляхів Дніпра і його допливів. Начальником того управління був відомий фінансист, професор високих шкіл, Л. М. Яснопольський. Він ціле управління, понад 80 осіб, зорганізував майже виключно зі студентів та студенток, навіть заступником начальника управління був студент. Тож в управлінні панувала відповідна товариська атмосфера. Щоправда, з вибухом війни царський уряд брав до військових шкіл і студентів, але тільки студентів молодших курсів, а Павло Височанський під час кожної іспитової секції складав максимум іспитів і вже був близько закінчення інституту.

Хоч атмосфера в управлінні комунікаційних шляхів була дуже мила, проте це була »казьонна«, державна установа, а Павла Височанського вабила громадська праця. І доля йому усміхнулася.

В лютому 1915 року в Києві відбувся кооперативний з'їзд. Учасник цього з'їзду, інспектор кооперації Полтавського губерніяльного земства, проф. Борис Мартос (згодом прем'єр уряду УНР)[8] шукав студентів, свідомих українців, на посади повітових інструкторів-кооператорів. Умова »свідомий

---

7) Мирові посередники-урядовці, яким належало управління селянами. Вони існували в тих губерніях, де ще не було земських начальників.

8) Див. гасло »Мартос, Борис«, Енциклопедія Українознавства, НТШ, т. IV, Мюнхен, 1962, стор. 1480.

українець« була обов'язковою, бо московські »кадети« заводнювали кооперативні організації Полтавщини своїми єдинонеділимцями, отже була потрібна відсіч.

З 18 лютого 1915 року Павло Федорович Височанський, знову з групою своїх товаришів, опинився в Полтаві. Проф. Б. Мартос залишив Павла Височанського при собі, себто при губерніяльній земській управі в Полтаві, з тим, що на нього покладалася в основному педагогічна робота — підготовка кадрів для споживчих товариств, як в самій Полтаві, так і в цілій губернії, та »підбичовування« інструкторів-кооператорів у тих місцях, де інструктори були безсилі дати собі раду.

Атмосфера Полтавщини, національний дух населення, товариське ставлення співпрацівників, — все це дуже заохочувало до праці. Павло Височанський працював ентузіястично, тоді ж він почав співпрацювати в кооперативних журналах (московською мовою). Крім службової роботи, він добровільно брав на себе навантаження громадського характеру.

У Полтаві був український клюб, в якому, хоч і нелеґально, відбувалися зібрання, визначніші українці (в Полтаві їх не бракувало) виступали з рефератами. Збори відбувалися й у Полтавській спілці споживчих товариств і Павло Височанський не раз читав реферати на соціяльно-економічні теми. Хоч він не належав до жодної політичної партії, проте уважав себе за прихильника »науки« Карла Маркса!..

Полтавська спілка споживчих товариств містилася в колишньому театрі, там була величезна заля з бальконами і Павло Височанський читав у ній лекції для співробітників Спілки та Союзбанку.

Між Москвою і Києвом ішла боротьба за українські економічні центри. Москва й чути не хотіла про те, що Україна повинна такі центри мати. З цією метою вона творила в Україні свої »фортеці«, обсаджуючи їх кадрами єдинонеділимців, головно меншевиками.

Головною московською »фортецею« в Україні був Харків, що охоплював своїм впливом і Донбас. Слабшим був Катеринослав, з охопленням Чернігівщини. В Харкові був крайовий споживчий союз — »ПОЮР« (»Потребительские Общества Юга России«). Слово »Україна« було там заборонене. Цей Союз мав свій друкований орган (місячник) »Южно-Русский Потребитель«. У ньому твердилося, що навіть мріяти про такі українські »центри« є безглуздям. Редактором цього місячника був Константин Семенович Кононенко, тоді великий ворог українства...

Полтава, як відомо, територіяльно лежить між Києвом (300 км) і Харковом (144 км). Кооператори Полтави були на боці киян і брали участь у боротьбі за українські економічні центри. Дискусії завжди переходили й на національно-політичні теми, а головними учасниками цих дискусій були інструктори. У киян саме цей сектор (інструкторський) був найслабший і »поюровці«, не приховуючи, заявляли, що там »нема з ким говорити«. На жаль, це була гірка правда.

Коли »поюровці« мали середню кооперативну школу, в якій вишколювали інструкторів-кооператорів, то кияни своїх кандидатів на інструкторів висилали на вишкіл до Полтавської спілки споживчих товариств. Тож

відстоювання ідей українських економічних центрів падало на плечі полтавських кооператорів.

Становище було дуже тяжке і сили нерівні. Полтавські кооператори, серед них і Павло Височанський, мали багато завзяття, любов до України, до свого народу, але досвіду не мали, а ворог у той час інтелектуально був сильним і даремні були зусилля переконати його у нашій слушності. І коли чотири Союзи Харківщини, члени ПОЮР-у (Мерефа, Валки, Суми й Лебедин) послали своїх інструкторів на вишкіл до Полтавської спілки споживчих товариств, то це вже було великою перемогою полтавців.

Одна така дискусія »при склянці чаю« довела до того, що Павло Височанський, вернувшись із Харкова до Полтави, написав »Відкритого листа« до члена правління ПОЮР-у В. М. Целлариуса. Виклавши в цьому листі своє українське національно-політичне »кредо«, Павло Височанський закінчив його так: »...вот за что я так горячо люблю безконечно родную мне Украіну!« Вула домовленість, що цей »Відкритий лист« появиться на сторінках »Южно-Русского Потребителя«, але, щоб він не »загубився« на пошті, його відвіз до Харкова товариш Павла Височанського і особисто передав редакторові К. Кононенкові. Редактор, прочитавши листа, насмішкувато сказав (московською мовою): »Яка дитяча романтика!«... Лист цей був опублікований на сторінках згаданого місячника, а поруч із ним була відповідь В. Целлариуса. Хоч Целлариус починав свою відповідь тим, що йому »незвичайно приємно« читати »чесні виклади політичних переконань«, проте далі він перейшов до критики всяких »мечтаній« (мрій)! Це був 1916 рік, війна була в повному розпалі й такий лист міг дорого коштувати Павла Височанського, на щастя, все обійшлося без будь-яких наслідків для нього.

З вибухом революції 1917 року Павло Височанський пожвавив свої виїзди до сіл для розз'ясувальної роботи. Тоді ж він написав, а Полтавська спілка споживчих товариств видала, невелику брошуру українською мовою п. з. »Як жив український народ« (Полтава, 1917).

Його шкільний товариш Віктор Ковтуненко став звенигородським повітовим комісаром і звернувся листовно до своїх товаришів із закликом: мовляв, повіт у наших руках, потрібні лише належні сили! Приїздіть, розгортайте роботу, працюйте!

Павло Височанський поїхав, але... через якихсь три місяці вернувся до Полтави, вельми розчарований і признався, що так, як у Полтаві, не працюється, мабуть, ніде...

Ще в Полтаві на весні 1917 року він одержав листа з військового шпиталю в Москві, в якому повідомлялося, що його старший брат, Семен, лежить контужений у цьому шпиталі (з вибухом війни 1914 року Семена знову покликали до війська і він відразу опинився на передовій лінії боїв). Павло негайно поїхав до Москви і там застали його Великодні свята. Великодню утреню він відбув у Соборі Успіння, де колись коронувалися російські імператори. Під час читання Євангелії різними мовами, він раптом почув і українську мову (в Кремлі!), від несподіванки й особливого переживання Павло аж крикнув. До нього підійшов служитель і, запитавши

про стан здоров'я, запропонував йому допомогти вийти з храму. Але Павло Височанський уже встиг опанувати себе і подякував за ласкаву пропозицію.

Брата Семена Павло привіз до Полтави, деякий час тримав під доглядом лікарів, а потім, коли його стан здоров'я вже був задовільний, допоміг йому влаштуватися на працю у Спілці.

Повернувшись із Звенигородщини, Павло Височанський із подвоєною енергією працював в інструкторсько-організаційному відділі Полтавської спілки споживчих товариств. Вона стала великим українським національно-економічним центром.

Невдовзі відбулися збори уповноважених Спілки і його обрано до складу управління. Павлові було доручено керівництво т. зв. неторговельним відділом Спілки, себто її ідеологічним сектором (відділи: інструкторсько-організаційний, культурно-освітній, статистичний, видавництво, книгарня, часопис-місячник »Полтавський Кооператор«). Він зумів підібрати собі відповідних людей-співробітників, які очолили підпорядковані йому відділи, і розгорнув працю.

Полтавська спілка споживчих товариств стала високоавторитетним чинником не лише для своїх, а також і для ворогів. По школах України запроваджувалося навчання рідною мовою і треба було задовольнити школи українськими підручниками. При Полтавській губерніяльній управі було Педагогічне бюро, що мало за завдання дати школам підручники. Але Бюро не було спроможне вчасно задовольнити потреби шкіл і йому на поміч прийшла Спілка споживчих товариств. Маючи свою власну друкарню, Спілка випускала на ринок один за одним шкільні підручники, деякі з них у такій кількості, що вона перевищувала потреби Полтавщини. Наприклад, »Буквар« видано тиражем 100 тисяч примірників, а читанку Білоусенка чч. I і II — тиражем 200 тисяч. Таким чином Спілка допомогла підручниками й іншим губерніям.

Взявши на свої плечі керівництво такою складною машиною, як неторговельний або, інакше кажучи, ідеологічний сектор, Павло Височанський працював по 14-16 годин на добу. Але це був час молодости, національної весни, час сили й завзяття і Павло поклав значну цеглину в справу розбудови Спілки, як національно-економічного чинника. Його статті в часописі Спілки »Полтавський Кооператор« та в часописі Дніпросоюзу »Кооперативна Зоря«, як і ціла його праця, показали, що він є величиною державного маштабу.

Це й було причиною, що управління Дніпросоюзу в Києві (в той час це вже був Всеукраїнський Центр Споживчої Кооперації) повідомило Павла Височанського, що є вільна посада члена управління і запропонувало йому цей пост. Щоб не псувати взаємовідносин з периферією, управління Дніпросоюзу звернулося до Полтавської спілки споживчих товариств із проханням відпустити Павла Височанського на працю в Києві. Хоч управління Полтавської спілки споживчих товариств добре знало, як тяжко відчується у роботі відсутність Павла Височанського, проте не хотіло чинити йому будь-яких перешкод у праці в ширших маштабах.

Була осінь 1918 року. Крім ширших маштабів праці, Київ вабив Павла Височанського ще й тим, що там була можливість працювати науково при високій школі. Але в Києві його спіткала невдача — він невдало одружився. Перевантажений працею (крім звичайної, службової праці, він тоді складав державні іспити в Комерційному інституті), він не мав можливости належно приглянутись до своєї судженої.

В Києві Павло Височанський працював коротко. Наприкінці 1920 року до Харкова, що був тоді столицею т. зв. УССР, прибув спеціяльний уповноважений ЦК РКПартії, особистий друг Леніна — І. А. Саммер. Він мав за завдання реорганізувати кооперацію України.

Перед наступом денікінської армії в 1919 році, столицею УССР був Київ. Коли ж Махно, порозумівшись із большевиками, допоміг їм, — денікінська армія, що була дійшла майже до Орла, поспішно покотилася назад і під її окупацією залишився тільки південь України. Тоді (в 1920 році) столицю УССР перенесено до Харкова.

Саммер, прибувши в 1923 році до Харкова, зліквідував Дніпросоюз як Всеукраїнський Центр Споживчої Кооперації, натомість організував у Харкові »Вукопспілку« (Всеукраїнську Кооперативну Спілку). Більшість членів правління Дніпросоюзу, в тому й Павла Височанського, перенесено до Харкова. В Харкові, як столиці УССР, були кооперативні центри: споживчої, сільсько-господарської, кустарно-промислової кооперації і кооперативний фінансовий центр — Українбанк.

З самого початку заснування Українбанку, Споживча Кооперація намагалася мати там найбільші впливи. На зборах пайовиків Українбанку делеґати від Споживчої Кооперації, т. зв. »старі кооператори«, себто ті, що працювали в кооперації ще до 1917 року і примушували комуністів прислухатись до їхнього голосу, провели Павла Федоровича до складу управи Українбанку. Йому доручено обсадження системи Українбанку (контор, філій, представництв) відповідним апаратом та інспекцію всієї мережі Українбанку. В той час Павлові Височанському було біля 30 років і це яскравий доказ, яким авторитетом він був у кооперативних колах, залишившись безпартійним.

Не зважаючи на велику обтяженість працею в установі (це були найтяжчі часи, бо Українбанк щойно організувався і треба було належно налагодити рахівництво в цілій системі та мережі, як і у взаєминах з клієнтурою), Павло Височанський випускає на книжковий ринок одну за одною наукові праці: »Історія української споживчої кооперації« (Київ, 1922), »Коротку історію кооперативного руху на Україні« (Харків, 1925), »Начерк розвитку української споживчої кооперації«, тт. І і ІІ (вид. Книгоспілки, Київ, 1925), »Кооперативний продаж« (1928), »Кооперативний кредит« (1929).

Але, ні великий авторитет в кооперативних колах (особливо у Харкові, не зважаючи на те, що там було повно »поюровців«-единонеділимців), ні забезпечене матеріяльно становище — не вабили Павла Височанського. Його мрією була наукова праця у високій школі, якій би він міг віддати

себе повністю. На цьому ґрунті в нього були розходження й непорозуміння з його дружиною Євдокією Прокопівною. Їй дуже хотілося бути »совєтською дамою« вищого щабля і вона не хотіла переїжджати з Харкова (столиці!) до Києва, де вже працював Кооперативний інститут, а при ньому — великий Кооперативний музей, і власне на працю до цього інституту наполегливо запрошували П. Височанського. Все ж таки він нарешті переміг спротив дружини і в 1927 році П. Височанський став керівником Науково-Дослідного Інституту в Києві, читаючи одночасно і лекції студентам.

В 1929 році Павла Височанського заарештував відділ НКВД, але через кілька місяців його звільнили з в'язниці і він вернувся до своєї праці в Кооперативному інституті.

В 1930 році його заарештували вдруге (йшла хвиля арештів науковців) і цим разом він просидів у в'язниці 15 місяців. Трійка НКВД вирішила: вислати його на п'ять років поза межі України. З Києва його перевезли до Харкова і тут, вже після рішення трійки, йому дали побачення з дружиною. В НКВД їй заявили, що чоловіка висилають до Саратова.

Вона не довго сумувала. Знаючи, що бути дружиною репресованого — це тяжка справа, вона радикально розв'язала проблему: подала до НКВД заяву, що з колишнім своїм чоловіком не має більше нічого спільного і потім зійшлася з якимсь членом компартії...

В Саратові Павло Височанський працював в обласному відділі фінансів. Коли закінчився його реченець заслання, йому не дозволили вернутися до Києва. Натомість послали його на »добровільне« поселення до копалень міді Карсак-Пай, Караґандинської області. Там він керував фінансовим відділом, звідти допомагав фінансово і своїм двом донькам — Наталі й Галині, що вчилися в Москві у високих школах.

Останню вістку про себе він подав з 20 вересня 1941 року.

Так скалічено життя небуденного українського патріота і науковця, людину високих моральних якостей.

Тяжко сподіватися, щоб він ще й досі був живий. Якщо справді Вічний Суддя покликав його до себе, то хай буде йому вічна пам'ять!

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОВ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Д-р Микола АРКАС

МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ АРКАС — МІЙ НЕЗАБУТНІЙ БАТЬКО

(Закінчення, 10)

Тепер лишаються передо мною найсумніші сторінки моїх споминів про мого батька. Яка недуга спричинила передчасну батькову смерть?

Ще до збудування нового будинка й економії в Христофорівці, в середині вісімдесятих років минулого століття, трапилась із батьком велика негода. Якось задумав він поїхати на бігунках у поле. До них запрягли одну з перших, що їх батько купив, кровних кобилиць »Гетьманку« — дуже норовисту, полохливу і, як виявилось, хвору на коляпс, себто хвилевий швидкоминаючий шал.

Як тільки тато виїхав з воріт, вона — ні з того, ні з сього, — рвонула вперед і понеслась; на повороті бігунки перекинулись і батько сильно вдарився скронею об камінь. На мить він втратив притомність, але ввечорі вже цілком одужав і тільки багряний синяк та ґуля нагадували про ранішній випадок...

Проте лікарі згодом припускали, що саме цей удар у скроню міг бути причиною того, що сталося з батьком у 1895 році, коли йому було 42 роки.

Десь о год. 4-ій того фатального дня тато повернувся з поля. В їдальні зійшлася вся родина на обід. Батько сидів мовчки, сперши голову на руки; вигляд у нього був похмурий, змучений. Машинальним рухом він простягнув руку по редиску і, взявши одну, підніс до уст, але раптом відкинув її, схопився, зробив крок і непритомний упав на підлогу.

Знявся страшний переполох, батька перенесли до вітальні й поклали на канапу; послали вершника до балацківської лікарні за земським лікарем Михайлом Івановичем Брадовським. Поки він приїхав, батько схаменувся, але увесь правий бік тіла, також і язик, був спаралізований. Батько тільки мукав, безтямно водячи очима — млость і розпач віддзеркалювались у них.

Брадовський поставив діягнозу: крововилив до мозку і, як його наслідок, — параліч правого боку тіла.

На станцію послали гінця і викликали телеграмою з міста нашого домашнього лікаря Зайднера. Прибувши вранці на другий день, він підтвердив діягнозу Брадовського і порадив перевезти батька до міста. Так і зробили, тато почав, хоч і запинаючись, вимовляти слова, але так невиразно, що його ніхто не розумів. Він знав про це й дуже нервувався. Тоді порадили йому писати свої бажання лівицею і це помогло.

Вночі біля нього були мама і лакей. Поволі батько одужував, але й далі погано володів правою частиною тіла. Стан його здоров'я все ж таки кра-

щав, аж нарешті він майже зовсім видужав. Проте до останнього дня свого життя він позбувся бадьорости рухів і ходив »загрібаючи« правою ногою.

На весні 1896 року ненька з великим трудом умовила батька поїхати до Петербурґу, щоб порадитися з відомим тоді світилом — професором Мержеєвським. Уважно оглянувши батька, професор сказав:

— Єдине, що можу порадити — це йод, йод і йод!

Запасшись ліками, рушили додому. Ненька ще в дорозі просила тата негайно ж почати заживання ліків, але він все відкладав »на завтра«. Взагалі мій тато рідко коли нездужав і всі хвороби переносив на ногах, ніколи не звертався до лікарів, яких дуже не любив і яким не довір'яв, кажучи, що »на одного справжнього Ескулапа — сотня вчених шарлатанів«.

Так поставився він і до порад професора Мержеєвського; врешті-решт, роздратований неньчиними »приставаннями«, тато вхопив пакунок з ліками і шпорнув їх із вагонного вікна разом із йодом. Так того йоду він і не заживав ні разу в житті...

Батькова дражливість та гнівлива афектовність не вгавали й тоді, коли він видужав. Навпаки, вибухи часто безпричинного гніву ставали все частішими. Цей перший удар, який скоївся з батьком у розквіті його життя, згубно вплинув на його нервову систему і сильно змінив на гірше його вдачу. Батько став дражливим, нетерплячим, незвичайно запальним і ще більш несталим; як ніколи раніше, внутрішні суперечності його натури почали проявлятися на кожному кроці, бентежили його і часто перетворювались у похмурий, пригнічений настрій. До всього того ще і його письмо, колись чітке й гарне, стало тремтячим, нерозбірливим.

Втративши фізичну бадьорість, батько втратив також бадьорість душевну. Недуга нагадувала йому про себе щохвилини. Задумів у батька було дуже багато й необхідно було поспішати, щоб запровадити їх у життя, але поспішати він не міг, не міг дрижачою правицею швидко зафіксовувати свої думки на папері, не міг швидко писати і — наслідком цього — його заміри забувались та відпадали, як здорове листя із хворого дерева.

— Зраджує мене пам'ять, зраджують сили, — роздратовано, нервовим рухом відкидаючи папір, казав він панові Литвинові. — Замість дум, у голові Торрічеллієва порожнява: тільки що подумав і зараз забув!

Все ж таки, саме в такому стані, він спромігся написати популярну »Історію України-Руси«, яка, не менш ніж »Катерина« у свій час, прославила його.

Батькова моральна депресія віддзеркалювалася і в його листах. Так, наприклад, М. Л. Кропивницький усе умовляв батька, щоб він почав компонувати другу оперу. В листі з 14. II 1899 року, він писав батькові: »...бери »Наймичку«, пиши, ей-Богу, пиши...«

А в листі з 21. II того ж року писав:

»...про то, що писать — пиши, що хочеш, тільки пиши... Я написав феєрію »Енеїду« по Котляревському. Вже в цензурі. Бачиш, як зблизились ми з тобою на рідній ниві тій, про віщо писати... А скільки та рідна робота розжевріє в серцях і той вогонь, котрий не погас, а *пригас* до слушного часу-вітру... Якщо ти хочеш мати лібретто готове, то я тобі до послуг.

Може хочеш писати оперу »Вія«, в мене лібретто готове і цензурою вже дозволене.

Взявся було писати доктор А. Л. Горєлов, але, через якесь домашнє непорозуміння, залишив. Лисенкові я давав, так він розгнівався, що я не йому першому дав. »Вій« у мене є й другий, тільки то вже феєрія...«

В листі з 23. II того ж року писав: »... Бажаю тобі написати ще двадцять штук опер...«

Але батька ці дружні поради ані трохи не надхнули. В 1903 році він скаржився Лисенкові: »...Шкодую тільки, що болість моя така дужа і навіки одібрала в мене можливість працювати на любому музикальному напрямку...«

П. К. Саксаганському він писав: »...Пробачте, будь ласка, що пишу машинкою, але після своєї болісти так поґано дряпаю рукою, що й сам ледве розберу...«

І дійсно, батько вже ніколи потім не брався до композицій. Опера »Катерина« була першим і останнім його музичним твором.

Гнівні вибухи батька мене зачіпали рідко, але все ж таки зачіпали. Треба зазначити, що батько ще змалечку систематично привчав мене до всіляких подробиць сільського життя, до праці в полі й у самій садибі, до господарського інвентаря і т. п. Зокрема вчив мене правити кіньми, а рідше — волами. Верхи, наохляп, я їздив з п'яти років, і то не тільки кроком, а й вскач. В цій галузі навчання тато практикував навіть справжні іспити. Підведе мене, бувало, до плуга і:

— Ану скажи, Микоську, як ось це зветься?

— Чепіга.

— Молодець! А ось це?

— Леміш.

— Двічі молодець! Ну, а це ось? — показав він на кілочок, за який завішується тяж.

Я не знав.

— Сором і ганьба тобі! Даремно я тебе хвалив, не слухаєш батькової науки, горобців рахуєш на даху.

— Ні, батусю, я слухав та забув, справді забув.

— Це кучук, пам'ятай добре... А ось коли не знатимеш — місяць під дуби не їздитимеш.

Шестисотлітні дуби були оздобою нашого »великого саду«, звали їх »турецькими«, а в дійсності вони, як молоді дубочки, може бачили ще й княжі дружини. Надвечір під цими дубами радо зупинявся тато і оповідав нам про минувшину.

— Так пам'ятай: кучук... Повтори!

— Куцук!

— Гаразд, а це що таке?

— Граділь.

— Тричі молодець, Микосю! Вийде, мабуть, із тебе добрий господар. У нагороду — їдемо сьогодні рибалити на захід сонця.

Від щастя і пихи, я не знав, де стояв. Батько дарма хвалити не любив, хвалив тільки за те, за що треба було хвалити.

Або, траплялось, поведе він мене до возівні:

— Ось тобі, Микосю, кінський віз, а ось — воловий. Уважай!

— Уважаю, батічку! — і я починав дуже хвилюватися, боячись осоромитись.

— Скажи, будь ласка, як це зветься?

— Дишель.

— А в однокінного воза, хоч би в бігунів?

— Голоблі.

— Ти справді митець!.. А у волового?

— У волового — вія.

— Чудесно! А як у гарби? Це вже, друже, не знаєш...

— А от і знаю! У гарби — ариш!

— Ходи ж, хай тебе поцілую, мій синку! В житті не пропадеш: якщо паном не станеш — добрим погоничем будеш!.. Гайда, збирайся, клич хлопчаків, поїдемо в степ.

І хіба я міг тоді передбачити, що ті слова мого батька — віщі, що на старі літа мені доведеться не тільки погоничем бути, а й наймитом-батраком?..

А бувало, що й з історії іспитував:

— Пам'ятаєш Полтавську батаву? — питав мене.

— Авжеж, батічку!

— А хто в той час гетьманував?

— Іван Мазепа.

— Не так!

— Іван Степанович Мазепа.

— Не так, не так! — починав дратуватись батько. Я впадав у розпач:

— Вибач, батюсічку, тоді я не знаю...

— Так запам'ятай, зарубай собі на носі: не Іван Мазепа, не Іван Степанович Мазепа, а — Ясновельможний Гетьман всея України Іван Степанович Мазепа Колединський! Ось воно як!

Одного разу їхали ми з батьком удвох у »великий сад«. Він передав мені віжки, а сам сів на задку фурґончика і почав про щось мені оповідати. Їхали кроком, старенькі простачки Васька і Мишка під гору ледве рухались. Переїхавши Очаківський шлях, ми почали спускатися по пологому схилі до воріт саду.

Я заслухався, забув про віжки й вони, випавши з моїх рученят, опинились під задніми ногами коней. Коники тепер ішли вже клусом, все швидше й швидше, бо возик накочувався на них і бив орчиками по їх задніх ногах.

— Держи, Микосю! — крикнув батько, хапаючись за полудрабки, але віжки вже порскали по землі між кіньми, що тим часом пішли вже вскач із хамутами на вухах.

Батько відкинув мене аж до крижівниці, зіскочив на основу дишля і — балянсуючи на ньому, тримаючись за боки переляканих коней — дістався аж до оконеччя дишля, вхопив коней під уздці й ледве зміг зупинити. Від віжок залишилась лиш порвана згадка.

Тяжко переводячи дух, блідий і гнівний, батько прикликав мене до себе:

— Злазь і сюди! — його очі метали блискавиці, обличчя почало наливатися кров'ю.

З душею у хвості я скорчився на фургончику саме так, як зацьковане звірятко, але не посмів ревти, бо знав, що тато не міг слухати переляканого плачу.

— Миколо!

— Іду, батічку, іду! — і я покірно, як приречений на смерть, виборсався з візка і наблизився до батька. Вираз його обличчя віддзеркалював сильне роздратування.

— От... Знаєш, що ти наробив?

— Знаю... Віжки взяли та й випорскнули... — пискнув я.

— »Взяли та й випорскнули«?.. А де твоя голова була?.. Ось і ти, і твій батько могли загинути під колесами! Розумієш?.. Батько віжки тобі довірив, а ти ґави ловив... Це все одно, що на варті заснути... Розстріл на місці за це! Але я тебе не розстріляю, а одманіжу так, що по вік-вічний не забудеш!.. Для твого ж щастя, роззяво! — і тато рявкнув так, що коні кинулись убік, а я, як стояв, так і сів навпочіпки і схлипнув.

— Встань і мовчи! — задзвенів татів голос. — Ти не дівча, а мій синнедотепа... Пам'ятаєш Тараса і Андрія?.. Так от, подай мені віжки і держись!

Відчуваючи, що надійшов мій смертний час, я позбирав розшматовані віжки і подав їх татові.

— Розіпни очкурець, а штанці геть... Та живо мені! — грізно скомандував тато.

Я покірно виповнив його наказ, спустив штанці й повернувся до нього задком.

— Це добре, по-козацькому!.. Знаєш, на Січі теж лупця задавали, але не ремінцем, а киями; тож і держись по-козацькому, для твого ж щастя вчу!

І тато всипав мені віжками таку порцію, що я справді по вік-вічний її не забув: два дні сісти не міг.

Виконавши »козацьку« екзекуцію, тато відразу ж злагіднів:

— Оце тобі, мій Миколо, наука: коли б тебе не любив, то й не бив би... Ну, дай — я тебе поцілую. — І тато з любов'ю пригорнув мене до себе й поцілував. — А тепер бери Мишку за гнуздечку і веди віз назад...

Другого прочухана я дістав коло річки під час купання. І тут, як і у випадку з віжками, тато мав підставу розгніватись.

Напередодні цього, пам'ятного для мене, купання, тато оповів мені переказ про те, як одного козака заманила до річки русалка і, залоскотавши, пішла з ним на дно. Козак вже не вернувся на світ Божий і став королевичем тієї затоки, де потонув, жив з королевою-русалкою у підводній печері, яку стерегли велетенські раки.

Це моторошне оповідання зробило на мене велике враження; у дитячій голові зродились якісь химери і ось, скинувши штанята, я увійшов у воду... Тато ще й не роздягався. Опинившись у воді, несподівано для самого себе, я вирішив утопитись, як той козак.

Пам'ятаю, що це фатальне рішення вийшло в мене цілком спокійно: мені дуже кортіло побачити ту русалку і побувати в її підводних скелях. Про

смерть я тоді, мабуть, й не думав, та й думати не міг, бо хоч і знав, що люди вмирають, але про саму смерть уяви не мав.

Увійшовши у воду, я почав віддалятися від берега. Тато стежив за мною і коли побачив, що вода досягла вже мого підборіддя, наказав мені вертатися.

— Назад, Микоську, далі не йди, там глибоко!

Але я не слухав, йшов уперед і починав уже пускати бульки.

— Назад, кажу тобі, назад! — загорлав тато і, як був в одежі, шубовстнув у воду... Вхопив мене на руки й виніс з річки.

Я вже встиг був ковтнути стільки води, що якби батько на хвилину запізнився — Буг був би зімкнувся надо мною.

Напівбезтямного, тато кинув мене на пісок і почав шмагати по чому попало ремінцем. Мабуть від болю я раптом очуняв, вивергнув із себе воду й заревів на всі груди.

Відкинувши ремінець, тато схопив мене за ноги, підняв униз головою, потряс і цим звільнив мене й від решти води.

Відійшовши від гніву, він узяв мене на руки, відніс додому, поклав до ліжка й почав мені докоряти:

— От бачиш, хіба так можна? Не послухався батька і ось-ось був би втопився.

— Я ж, батічку, потів русалку побачити!

— Ага, ось воно що! Йшов до русалки в гості?

— Авжеж! Ти ж учора розказував про того козака, а хіба ж я не козак?

— Та ж той, сердега, втопився!

— Ну, і що ж з того? І я втопився б, а потім розказав би вам яка ця русалка.

Коло мене вже клопоталися мама і няня. Мене пичкали якимись »антисептичними« пілюльками, а няня — надягаючи на мене суху сорочку й штанці — примовляла:

— Ох, ви, Колічко, які безчуственні, у голівці в вас не розум дитячий, а каша гречана: батюсю налякали, аж очиці їм витріщились, Ольгу Іванівну в дрижаки загнали, чуєте, як вони зубами цокотять, ніби їх у ліднику, як ту воловинку, замаринували.

Коли я вже цілком отямився і перестав гекати, тато погладив рукою по моїх вихрах і звернувся до неньки:

— Здається, дитинко, що з нашого козака виросте мрійник — літатиме горобцем у небі.

— Ну, і що ж? Нехай літає подалі від земного бруду.

— Щоб тільки той бруд носа йому не розквасив, дитинко: чужаком на землі жити — це біду за собою водити...

І справді, земне життя розквасило таки мені носа...

Увечорі, ніби ненароком, тато почав оповідати мені про всілякі підводні страхіття:

— Ось ти, дуриндасику, повірив, що в нашому Бузі русалки живуть, а там і помину їх немає, натомість — раки і соми, ух, які великі, плавають. Вони тебе з'їли б!

Маневр татові вдався і довго потім, купаючись, я не віддалявся від берега, пам'ятаючи татових сомів і клешнатих раків...

Так нерозривно було пов'язане моє дитинство з моїм незабутнім татом, що відійшов у вічність п'ятдесять літ тому. В моїй пам'яті він — як живий. Я бачу його смугляве обличчя, гарні його карі очі, пишні запорозькі вуса. Я бачу й відчуваю його руку, якою він тримав мою, йдучи зі мною на прогулянку. Я чую його голос, чую його ходу, — чую з піввікової далини!

Життєвий шлях батька урвався несподівано. Він сам відчував, що стан його здоров'я гіршає, але мотивував це наближенням неминучої старости. У всякім разі, доки ходив — працював, про смерть не думав, передчуття про неї не мав.

Вранці 13 березня (ст. ст.) 1909 року він, як і кожного дня, прийшов до їдальні пити чай. Ненька була ще у своєму покої, а каштелянша десь поралась і чай татові подала моя сестра Оксана. Йому, видно, нездужалось, — з болісною гримасою він ворохнув лівим плечем:

— Знаєш, Оксаночко, сьогодні знову розболілась уся моя ліва рука, страшно ломить, мабуть, на дощ проклятий ревматизм озивається.

В цей мент придибав до нього дволітній синок моєї сестри, бутузенко Володя. Він дуже любив »дідію«, як кликав тата, бо тато завжди з ним грався:

— Дідія, дідія! — простягнув він до нього рученята, що означало: гойдай мене, підкидай на коліні.

Наблизившись і піднявши внучка на висоту свого обличчя, тато скривився від болю:

— Ось бачиш — казав він Володі — твій »дідія« вже старий, навіть погойдати тебе сьогодні не може. Ось до чого дожили ми з тобою, мій друже!

А потім тато звернувся до Оксани:

— Страшно, нестерпно болить!

Все ж таки тато допив чай і сказав:

— Ну, тепер піду попрацюю в »просвіті«, може полегшає.

Незабаром прийшов маестро сестри й брата Миколи Моріц Леонтієвич Теплицький — в залі почалася година співу. Біля 12-ої години до залі прийшла дуже стурбована ненька:

— Дітки, батюсі погано, мерщій ідіть до нього!

Ми застали тата в будуарі, він сидів на канапі, розтираючи правицею ліве плече. Він так змінився на обличчі, що й тяжко було пізнати — синяво-бліде, змарніле, різко позначилися глибокі зморшки, очі померкли. Перемагаючи біль, він тільки нарікав:

— Ох, як болить, як розриває груди...

Не знаходив собі місця. Ненька, розгубившись, з притаєним страхом умовляла його прилягти, але тато не погоджувався:

— Лягти? — це для мене означає — не встати вже... Ні, перетерплю й так.

Проте вкінці вже не міг втриматись і пішов до своєї опочивальні — приліг там на канапі.

Це вже була явна ознака, що батькові дуже-дуже погано. Він бував незвичайно витривалим і терпеливим, завжди всі нездужання переходив

на ногах. Ніхто не пам'ятає, щоб він пролежав цілий день, хіба під час згаданого удару.

До нього підійшли ненька, сестра і мій брат Коля. Розіпнявши »тужурку«, батько й далі тер груди й ліве плече. Загальним проханням добились врешті його згоди покликати лікаря. Проте батько раптом розденервувався:

— Тільки ні в якім разі »шпака«! — »шпаками« тато називав цивілістів. — Чуєте? »Шпака« я до себе не підпущу!

Домашнім лікарем у той час був у нас Леонтій Григорович Ратнер, міський урядовий лікар, жид-вихрест, людина розвинута й розумна, »передових« поглядів. З ним тато любив поговорити, але лікувати себе не дозволяв. Так само не допускав до себе другого нашого лікаря — жида Григорія Марковича Шнейдерова, який піклувався моїм здоров'ям і здоров'ям жіночого населення дому.

Нічого не лишалося, як закликати до батька військових лікарів, а саме — Григорія Євграфовича Кровопускова і поляка Понятовського, які ніколи нікого в нас не лікували. Їх викликали по телефону.

Тим часом, попрохавши неньку й сестру вийти, тато почав роздягатись із допомогою мого брата Миколи. Це вже була зловіща признака. Найменший дотик до його тіла, навіть дотик білизни, викликав жахливі болі. Брат почав стягати з його ніг шкарпетки, але робив це не так, як хотів батько. Батько накинувся на нього:

— Дурню, ти навіть цього не вмієш зробити!

Горілиць поклався тато на ліжко, але й так не стало йому легше. Мовчки він мучився, борсався, перевертався з боку на бік. У цей час лакей запрохував пополуднувати. Батько відіслав сестру і брата, біля нього лишилася сама ненька. Він мовчки перевертався, тяжко дихав, потягнувся рукою до нічного столика, взяв »Раду«, глянув на її першу сторінку і відклав геть. Ненька сиділа коло його узголів'я, не спускаючи з нього очей.

Раптом тато підвівся, оперся на лікті й пильно подивився неньці у вічі:

— Ось, дитинко моя бідна, прийшов час удовицею тобі стати... Таке вже життя і... така вже воля Божа... — промовив він глухо переривчастим голосом.

Ненька злякано похитнулася:

— Що ти, що ти, батюсічку, Господь з тобою!

Тато промовчав, а потім попрохав, щоб послати за мною.

Нашвидко пополуднувавши, сестра й брат вернулися до хворого. Він далі мучився, повернувшись обличчям до стіни. В моменти сильних пароксизмів, він здригався, хапав устами повітря, а потім промовив ніби сам до себе:

— Стара, як світ, правда: не страшно померти, а страшно помирати... Це найстрашніше... так болісно душа рветься до таємниці...

Цього фатального ранку я якось себе не пам'ятаю; пам'ятаю тільки, що коли десь о 12-ій годині прийшла за мною моя покоївка — я безжурно грався на подвір'ї м'ячем:

— Колічко, — сказала вона до мене, — вас Микола Миколайович кличуть, їм погано!

Я неохоче покинув гру й почвалав до батька. Він напівлежав і коли я наблизився до нього — батько ласкаво, одночасно якось сумно усміхнувся:

— Ага, ось і козарлюга наш!

Він довго, все з тою ж ласкаво-сумною усмішкою дивився на мене, а я, не відчуваючи, що вже востаннє бачу живого батька, зупинив свій зір на його любім обличчі, знайомім мені до найменшої зморшки, і топтався на місці...

І тато ніби розгадав мої думки:

— Ну, біжи. біжи. маленький, нема чого тобі тут бути!.. Христос з тобою...Дай, я тебе поцілую.

Він поцілував мене й перехрестив:

— Коли побачимось знову, я вже буду здоровий, не журися!

Це були останні слова, що я їх почув від батька.

Як дивно, що навіть благословення батька не збудили в мене якихось лихих передчувань. Сліпа й глуха буває людина, особливо в пору безжурного дитинства.

Останні батькові слова, останній погляд його добрих очей, останнє цілування, останнє прощання... А я... думав про м'яч!

Приїхали лікарі Кровопусков і Понятовський. Оглянули батька і вийшли в татів кабінет разом з моїм братом Миколою:

— Стан Миколи Миколайовича майже безнадійний! — сказав схвильовано Кровопусков. — Необхідно зараз же пустити кров; це ще — надіймося — може одвернути фатальне завершення.

Але батько рішуче відмовився від цього і лікарі, після даремних умовлянь, знову вийшли в кабінет, сказавши братові, що можна щохвилини ждати батькового кінця. З татом лишилася ненька, від якої приховували діягнозу лікарів.

У всьому величезному домі запанувала якась особлива тиша, моторошна, насторожено-зловіща: до нас входила вже Смерть...

Лікарі пошепки розмовляли, прислухуючись до того, що робиться в опочивальні.

Не минуло й десять хвилин, як тато почав важко, з хропотом, дихати. Ненька, побачивши, що йому гіршає, не своїм голосом закричала:

— Доктора, скоріше доктора!

Прибігли лікарі, наказали принести склянки для баньок. Стрімголов сестра кинулась безконечною анфілядою покоїв до буфетної кімнати, накидала в пелену сукні склянки й прибігла назад. Кровопусков ухопив склянку, зробив лянцетом надріз, запалив віхтик намоченої в спирті вати і поставив баньку, але було вже пізно: кров скипілася.

Тато ввесь витягнувся, нижня щелепа почала звисати, з горла вирвався хропіт, закотились очі і голова поволі почала хилитися до лівого плеча... Батько ще здригнувся і затих, поринувши в непробудний сон... І майже в ту ж мить його потилиця, лисина і шия забарвилися червоно.

Ненька, що зацепеніло стояла коло татового узголів'я, страшно закричала і, зомлівши, впала коло ліжка. Її підхопили й винесли в будуар. Закривши лице руками, коло ліжка ридав брат, сестра закам'яніло сиділа в кріслі.

— Тихо, тихо! — прошепотів Понятовський, нахилився і закрив батькові очі. Лікарі навшпиньки вийшли, їхньої допомоги вже ніхто не потребував. Ненька, напівпритомна, рвалась до батька:

— Це неправда, це неправда, батічка не вмер, він живий, він буде жити, пустіть мене до нього!

Але до батька її не пускали.

Цей страшний шок, що його пережила ненька, перейшов потім у часті й глибокі омлівання та в припадки псевдоастми. Рятували неньку кисневі подушки. Такий небезпечний стан її здоров'я тривав аж до початку літа. Боялись, навіть, що вона втратить розум.

Врешті-решт вона почала приходити до себе; життьові сили брали своє. Але наслідком цього потрясення був діябет; двадцять сім літ після цього, він звів неньку в домовину...

Тато помер 13 березня (ст. ст.) 1909 року в Миколаєві на Херсонщині. На 57 році життя о год. 2,15 по полудні віддав свою душу Богові. Артеріосклероза спричинила розрив серця.

І зараз же на дзвіниці Адміралтійського собору, що височів напроти нашого палацу, вдарили в дзвони. Сумний передзвін луною перелітав через Інгул, котився по степу, що саме прокидався до нового життя, що починав зеленіти першою травичкою. Степ — татова стихія... Sit Tibi terra levis!

Обмивали батька брат Микола і лакей — боцман Афанасій. Потім тіло вбрали в мундир і поклали на ту саму канапу, на якій, дві години перед тим, він мучився. Її присунули до святих образів.

Тому, що всі наші були страшно вражені й приголомшені несподіваним нещастям і не в стані були приготувати все необхідне до сумних проводів, викликали морського урядовця Івана Васильовича Шиматульського, який перебрав на себе всі клопоти, зв'язані з похороном. Все він виповнив добросовісно і вправно.

О 7-ій год. ввечорі приїхав до нас адмірал — посадник Василь Максимович Зацаренний. Він попрохав лишити його самого і пробув біля татового тіла понад годину. З опочивальні вийшов пригніченим і ніби зніяковілим.

Я вже оповідав раніше про цю прикру сцену після вистави »Катерини« в миколаївському театрі два тижні перед татовою смертю. Гостра розмова в льожі адмірала була надто розхвилювала й розгнівила батька і, як думали, була однією з причин передчасної смерти батька. Тоді, на другий день увечорі після вистави, посадник зателефонував до нас. З ненькою відбулась така розмова:

— Сьогодні вранці був у мене Микола Миколайович і обурено дорікав мені, що я, буцімто, безпідставно й некоректно вжив своєї посадницької влади у відомому вам прикрому випадку протидержавної маніфестації, — говорив неньці посадник Зацаренний.

— Про візиту мого чоловіка — відповіла ненька — я знаю і справді дивуюсь, що ви чисті патріотичні почуття вважаєте за злочин.

— Дуже шкодую, що нам не договоритись. Я знаю палкість Миколи Миколайовича, його захоплення середньовічними леґендами, і знаю також ваш тверезий розум, Ольго Іванівно... Заспокійте мене, що доки ми з вами на цім світі, кермо влади не випаде з ваших чарівних рук і Микола Миколайович, хе-хе, нашим »ґетманом« не буде. Ваші убезпечення у цім відношенні будуть для мене найкращою валеріянкою... — в адміралових словах чулася саркастична іронія.

— Ні вашої, ні моєї волі, Василю Максимовичу, при обиранні гетьмана ніхто не питатиме, не така, як ми дрібничка вирішуватиме цю справу. Щодо мого чоловіка, то ні даних, ні прав на гетьманство в нього нема, є заслуженіші люди...

Після хвилини одмовчування, адмірал вже іншим голосом запитав:

— Ні, без жартів, дорога Ольго Іванівно, невже ж справді ви припускаєте можливість, що в сучасну добу Малоросією знову будуть управляти леґендарні гетьмани? На мою думку, це шкідлива й хвороблива утопія, а кажучи по-русски — просто »блажъ«. Ця примха, щоб не сказати більше, може спричинити Миколі Миколайовичові і всій родині вашій великі неприємності.

— Я, Василю Максимовичу, чудесно знаю, що всі ми в Вожій волі, і знаю також, що на нашій плянеті можливі найнеможливіші сюрпризи, навіть утопії; щодо »бляжі«, як ви висловились, то — на мій погляд — той »бляжить«, хто уявляє собі історію людства за стоячу воду в баговинні.

На цьому розмова урвалася... Тепер адмірал виходив після останнього побачення з батьком зніяковілим і засмучено-пригніченим. Не промовивши й слова, він уклонився сестрі і за хвилину гуркіт екіпажу повідомив нас, що адмірал подався геть...

На ніч татове тіло залишено в опочивальні. Псалтир читав над ним мій брат і, здається, Ю. Т. Литвин. Вранці 14 березня тіло переклали до цинової труни й перенесли в парадну залю — місце веселих зустрічей і сумних проводів до усипальниці нашого роду.

Труну поставлено на похоронному помості, а всю залю затягнуто чорним крепом. Крепом заслано й завішені дзеркала і картини. Катафальк потопав у вінках і квітах. Вогневі язички світильників у яскравому денному світлі здавались тьм'яними й нерухомими, ніби скалки жовтогарячого бурштина. Проміння весняного сонця гасило їх, пестило мертве обличчя батька, переливалось іскорками на галунах мундиру та на ґудзиках, сизуватими стрілами пронизувало паркет підлоги, гралося на мідяних стінних канделябрах.

Татове обличчя, ледь-ледь підняте подушкою, на якій покоїлася його голова, було зосереджено-спокійне, неначе він розважав якесь трудне питання, яке хотів розв'язати. Глибока зморшка пролягла між його бровами, сиві вуса, продовжені підвусниками, торкалися розгалуженого ковніра. Загострені риси обличчя, синява блідість.

Тіло батька було покрите яхт-клубським прапором у ногах і українським прапором — вище.

Першу панахиду відправлено о год. 10 вранці. Вородатому настоятелеві морського Адміралтійського собору, протоєрееві Доримедонтові Твьордому, що у великі свята відправляв у нашому домі врочисті молебні, судилося цим разом проводжати в далеку дорогу його господаря.

Суголосно співав хор чорноморських матросів. По всьому домі запахло пряним ладаном, в пряності якого завжди чується запах тління...

Земля єси і в землю отидеши...

Дім завмер, похмуро вслухувався в сумні похоронні мелодії, які вже не раз довелося йому чути:

Надгробное рыданіе творяще пѣснь,
Аллилуія, аллилуія, а-аллилуія...

В далекій кімнаті, за замкненими дверима, билась у гістериці ненька:

— Він живий, живий, пустіть мене до нього!

Я дивно реаґував на смерть любого батька. Розуміється, тепер я вже не можу розібратися в тих тодішніх моїх переживаннях, але я не плакав, не побивався, був — порівнююче — спокійним і коли підійшов, щоб попрощатися з татом і глянув востаннє на його дороге обличчя, то — крім мотороші й чомусь ніяковости — нічого більш не відчував, ніби не розумів, яка страшна трагедія сталася.

Коли я цілував татову руку і вінчик на чолі, мене здивувала синявість руки, набряклі жили і льодовий холод, що ніби випромінювався з батька.

Згодом мені дорікали за бездушність і нечутливість, але, чи був я справді тоді таким бездушним і нечутливим, щоб байдуже поставитися до болячої втрати?

Чи не був я тоді такою мірою приголомшений нещастям, що — крім апатичної депресії — нічим не міг виявити свого горя? Батька ж я дуже любив!

Після першої панахиди, на якій був присутнім і адмірал-посадник з дружиною та почтом, до нас зграєю нахлинули татові »діти« — просвітяни, і почали господарювати, як у себе дома. Відбувалося неприховане полювання на »сувеніри« і справді назбирали вони їх тоді добрий візок.

Просвітянський хор прощався з батьком старовинними українськими похоронними піснями; співав чудово, заповняючи залю барвистим убранням. Висловлювались і чутливі промови. Одна молоденька просвітянка, деклямуючи біля татового узголів'я Шевченків вірш, зомліла, з чого сталося хвилеве замішання.

І чи думав тато, що ті тужливі пісні, що їх він так часто мугикав у вуси, провадитимуть його в таємний морок смерти?

Похоронна процесія була дуже імпозантна. Таких похоронів, такого скупчення люду, Миколаїв ще не бачив. Інтеліґенція губилась у сірій масі селян, що приїхали возами і прийшли пішки з близьких та далеких околиць. Ішло багато робітників, матросів і вояків. Загально було в процесії понад 10 тисяч людей, так принаймні сказано в передмові до другого видання батькової »Історії«.

Співали церковні хори і хор просвітян; рівномірно погойдувався катафальк на нерівному бруку Адміральської вулиці; чорні плюмажі над чубками вороних коней, синє небо над усім і веселий весняний вітрець...

Татове тіло знесли в родинну усипальницю-каплицю, що збудована була, і стоїть ще й досі у зубожілому вигляді, коло цвинтарної церкви.

Труну довелось поставити в переддвер'ї усипальниці, ліворуч, як входити до неї. Сама усипальниця вже була заповнена трунами Аркасів, яких життя покинуло раніше. Праворуч від батька, теж у переддвер'ї, стояла труна з останками мого брата Петруся, корнета-кірасира, який загинув у розмаї літ на двадцять другім році життя...

Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

САМОСУД В ЕВПАТОРІЇ

(Закінчення, 2)

Невеселі роздуми. А життя пливе далі.

Признаюсь, що вертаючись на південь — мій настрій не був веселий. До мене постійно й уперто поверталась думка про те, що станеться, коли Москва таки не дозволить творити українізовані військові частини? І факт, що й »революційна« та »соціялістична« Москва далі впирається проти українізації, насував на мене думку, що всі Москви — »одним миром мазані«, та що всі вони однаково подібні до валуївської. Аджеж глибоко знаменним було те, що ось »соціяліста« Сашку Керенського не міг ніяк прихилити до українізації навіть такий »тяжкий« український арґумент, що — мовляв — українізація військових частин урятує московську армію від деморалізації і розкладу. Правда, проти такого ставлення Москви був би ще один спосіб — силою примусити її погодитися з українізацією, але насамперед треба цю силу мати, а одночасно треба, щоб наш Центр рішився на гострий крок проти Москви і став на чолі тієї сили...

Але ж наше завдання, як казав генеральний військовий секретар, в кожнім разі організувати українську силу! — і ця думка проганяла геть усі інші невеселі роздуми. Так життя зі своїми вимогами кликало до дальшої праці...

Вернувшись до Евпаторії, я другого дня скликав управу Союзу українців-вояків, склав звіт із покладеного на мене і виконаного завдання та передав привітання, директиви і побажання С. Петлюри українцям-воякам у Криму. Згідно з тими директивами управа Союзу постановила: в найближчім часі скликати загальні збори Союзу, посилити працю, щоб усіх вояків-українців у полку втягнути в ряди членів Союзу, а також якнайшвидше наладнати зв'язок нашого Союзу з подібними громадами інших полків. Виконання цього останнього завдання управа доручила мені, що я невдовзі й зробив. Виконання першого завдання теж незабаром дало свої добрі наслідки: здобуто ще сто нових членів Союзу. Тепер ми мали враження, що тих наших шість соток — це були вже всі українці-вояки 7-го морського полку.

А життя пливло далі. Настало повне, розкішне літо з усіма його принадами в купелевім місті нашої прекрасної української Рів'єри. Ми мали, як кажуть, »повні руки праці« — від ранку до пізньої та найпізнішої ночі. Від ранку до обіду виконували військові обов'язки: щодругий день вправи (колись бували щодня), бюрова праця або інша військова служба. По обіді бувало всіляко: якщо не було понадпрограмової військової служби, тоді ми мали працю в Союзі або йшли до Просвіти на проби хору чи театральної

секції, або зачитували свій чи вислухували чужий реферат. Часто йшли зараз же по обіді, під час гарної погоди, на годинку в сад послухати знаменитої гри симфонічної оркестри. А при цьому не можна забувати, а тим більше якось засуджувати те, що ми, як »зелена« і в повнім розквіті сил молодь, мусіли також віддавати свій »борг«, ще й з »лихвою«, отій же нашій, часом навіть буйній молодості!

В калейдоскопі постійно змінних денних обов'язків і навіть забав, дійсно не було часу на якісь роздуми і мрії, а все ж таки деколи пригадувалися мені мрії малого хлопчини і коли я дійсність порівнював із ними, мені часто здавалося, що вона, ота моя дійсність, хоч і відмінна від тих фантастичних образів південно-небесної блакиті, проте вона була так само і солодка, і захоплююча, як і мрії. П'ятилітній хлопчина зі своїх дитячих мрій і 21-річний офіцер морської піхоти зі своєї дійсности мали одну сатисфакцію... Ось, між іншим, ще один із доказів глибокої правди й мудрости філософської тези нашого мислителя Г. Сковороди про »нерівну рівність«!

Думаю, що не від речі буде, коли саме тут схарактеризую кількома словами взаємовідносини в частинах Морського корпусу піхоти між старшинами і вояцтвом. Цей корпус комплектувався ще до революції. Склад старшин був мішаний, більшість — то були визначні старшини піхоти, однак були й старшини фльоти та т. зв. старшини »по адміралтейству«, переважно середнього віку, хоч були ще старші і молодики. Нижче вояцтво так само презентувалося середнім віком, більшість була з піхотинців, але були й екземпляри старших »морських вовків«, що користувалися особливою пошаною усіх інших. Взаємовідносини між старшинством і вояцтвом ґрунтувалися на великій дисципліні, але на дисципліні свідомій і справедливій. Вояк ставився з респектом до старшини, а старшина ставився із щирістю до вояка, як до людини і брата. На якесь »цукання«, таке питоме в піхотинських частинах московської армії і навіть у фльоті, в корпусі Морської піхоти навіть натяку не було. Тому-то, коли пропукла революція, взаємовідносини між старшинством і вояцтвом ніяк не змінилися (навіть старе »титулування« в більшості збереглося!). Історія Морського корпусу піхоти мабуть не знає ні одного випадку якогось ексцесу між тими двома »клясами« вояцтва. І такий стан протривав аж до ліквідації (демобілізації) останньої частини того корпусу.

Щоб перейти незабаром до згадки про одну подію, яка відбулася в той час у соняшній Евпаторії і яка, жахливо вразивши мене, стала спонукою до написання цього спогаду, — вважаю за потрібне, для кращого зрозуміння події, сказати кілька слів про населення недалекої околиці Евпаторії. Коли хто думає, що в ті часи, про які йде мова, Крим взагалі, а околиця Евпаторії зокрема, був суцільно заселений самим татарським елементом, той має неправдиву уяву про Крим. Тут я здобув свій власний досвід.

Нашому 7-му морському полкові було приділено для експлуатації досить великий маєток, що простягався на північ від Евпаторії, приблизно на 15-кілометровій віддалі вглиб країни. В маєтку випасалася величенька отара овець, були й корови, кури, гуси, качки, безроги та великий табун коней. Для обслуговування того живого (і мертвого) ремаменту в маєтку постійно проживала команда наших вояків на чолі з підстаршиною.

Сталося так, що в лютому, крім усіх інших моїх обов'язків, мені призначено ще й нагляд над тим маєтком і над командою вояків у ньому. Старшина, який цю функцію досі виконував, захворів і зліг у шпиталі. Функція нагляду була радше справою формальною, бо господарка в маєтку провадилася бездоганно. Коли б було інакше, полк наказав би старшині постійно перебувати в маєтку. Моїм же обов'язком було бодай раз у тиждень навідатися до маєтку, сконтролювати працю і скласти справоздання про стан і потреби його та людей.

До маєтку я доїздив верхи. Для цього я мав до диспозиції верхівця — породистого карого жеребця »Громобоя«, середнього віку, сумирного й послушного, як дитина. Це були приємні подорожі, особливо в гарні, весняні дні, зате влітку, під час спеки, бувало гірше. Їхав я пільними дорогами й не конче найкоротшим шляхом — часом кілометр-два вправо, а часом стільки ж і ліворуч від нього. По дорозі зустрічав кільканадцять сіл, і саме тоді я побачив і пізнав, що одні з них були татарські, а інші — чистоукраїнські. Мішаних сіл, українсько-татарських, я не зустрічав.

Так мої подорожі до маєтку і з маєтку тривали кілька місяців. Під час кожної з них я кілька разів зупинявся в українських селах, щоб відсвіжитися горнятком нашої сметани чи молока і дати своєму »Громобоєві« відпочити. В тих селах я мав уже добрих людей і провадив з ними щирі розмови. Жили вони, ті люди, переважно заможно, їх діди походили з Полтавщини, Запоріжжя тощо. З татарами конфліктів не мали, але й не дружили. З військового маєтку я, після виконання контролі та інших своїх обов'язків, переночувавши, другого дня вертався до Евпаторії.

Ось так виглядала справа щодо населення Евпаторії.

Самоплив життя по інерції. Самосуд в Евпаторії.

Що далі поступав час у революційнім 1917 році, все більше життя на теренах кол. московського царства губило ознаки керованих державних форм. Це вже був, властиво, самоплив без керми. Якась більша катастрофа не сталася тоді тільки тому, що: поперше, ззовні не приходив жоден удар, а подруге — всередині ще діяла інерція старого організованого життя. Центральні держави були втомлені й пасивні, а нібито визволені революцією народи, з яких складалося московське царство, бувши, за словами нашого Пророка, »окраденими та в огні збудженими«, виявляли радше безпорадність, а до того ж були дуже ослаблені й тому також пасивні. Ослаблені вони були тому, що все їх молоде й середнє покоління було порозкидане по всіх тодішніх московських фронтах (Москва в першу світову війну мобілізувала до 45-ти років своїх громадян і наприкінці її армія мала понад 20 мільйонів вояків).

А катастрофа решток державного життя плюгавої Московської імперії була тоді так же потрібна, як потрібний кисень для життя! Бо треба було добити здихаючу потвору! І як би то інакше було виглядало, коли б, наприклад, проводирі українців були в той час гукнули: »Гей, браття-українці, кидайте московську здохлятину, а самі зі зброєю в руках поспішайте додому будувати свою незалежну Українську державу!« На жаль,

як сказано — »Русин не много бажає!«, йому, бач, захотілося тільки зупинити процес розкладу московської армії...

І який парадокс! Чого не зробили наші »державники«, це блискуче виконали два вилупки московського ворога, розуміється, для користи Москви: підсвідомо — змосковщений жид-вихрест Керенський тим, що не повіривши в »добродійність« українізації московської армії, не погодився на українізацію, себто вибрав радше розклад московської армії і державности (згадаймо, як він незабаром утікав з »бєлокаменной« у бабському переодягненні, а потім, значно пізніше, вже у США, всім, як »на лопаті«, вияснював слушність своєї революційної політики, кажучи: »Краще Сталін, ніж »расчлененіє« Росії!«); а другий, усіма мастями мазаний, оригінальний москаль Ульянов-Ленін, доцільно, метоставно валив згнилу будову, прочищаючи місце для побудови своєї нової і ще у світі невиданої колоніяльно-рабської московської »в'язниці народів« під облудною, як і ціла Москва, назвою — СССР. Поставивши собі за девізу: »Чим гірше — тим краще!« і розвалюючи дорешти »купу награбованого чужого добра« (за Марксом — Росія), він висунув догмат своєї »науки«: »Грабуй награбоване!«, в душі думаючи: »Впивайтеся грабунком свого ж добра, але від моїх кайданів не втечете!«

Ось такий був загальний образ »безкровної революції« у східній частині Европи. Там тоді життям керувало лише дві московські засади: команда — »грабуй награбоване!« та розпалювання »клясової ненависти«. Решта ж проявів життя людських скупчень, як міста так і села, на тих теренах ішла самопливом, по інерції, кожен дбав сам про себе.

На далекій периферії, якою був Крим узагалі, а його купелеві міста зокрема, влітку 1917 року час плив майже безтурботно і цілком без революційних ексцесів та вибриків юрби. Погода була тоді незвичайно гарна і лише час від часу, коли спека досягала свого вершка, надходив короткий, як звичайно там буває, одногодинний буревій із страхітливою громовицею та зливою. В таких моментах, бувши у своєму готелі, я швидко біг до купелевої будови нашого готелю, що стояла над морем, вилазив на найвищу її вежу і звідтіль із невисловною насолодою любувався жахливим шалом стихії.

В липні одного з таких прекрасних ранків, що наставали після вечірнього, такого страхітливого буревію, я по сніданку, всівши до трамваю, поїхав до своєї сотні на звичайні щоденні зайняття. Була восьма година, коли я увійшов до касарні сотні й майже остовпів від несподіваного образу: крім дижурного, не було ні одної живої душі. Дижурний підбіг до мене і відрапортував, що всі вояки вже півгодини тому, мовляв, побігли за місто, на вигін, подивитися на самосуд.

Не було іншої розумної ради, як погодитися з таким станом речей, але що тут зголосилася до слова ще й панянка-молодість і звичайна людська цікавість, тож хай нікого не здивує, що й сотенний старшина почимчикував у напрямі дивогляду, спочатку повільним, а незабаром і приспішеним кроком, щоб, бува, »не прогавити« нагоди й самому побачити таке видовище.

Віддаль не була велика, за п'ять хвилин швидкого ходу я вже був перед вигоном. Ще яких десять кроків і я опинився на місці, звідкіля було видно

цілий вигін, який з північного боку зливався з неозорим степом. І ось що я побачив: цілий вигін, куди око глянуло, був заповнений кількатисячною юрбою, що хвилювалася-гуділа. Юрба мала вигляд еліпси, середина якої не була виповнена, і було видно, що там щось діється, але що саме? — я не міг зі свого місця розпізнати.

Я пробіг ще й останню віддаль — якихсь двісті кроків, і в одному місці між юрбою побачив більше скупчення військових людей та впізнав між ними кількох знайомих старшин і вояків. Привітавшись, я попросив їх, щоб розповіли мені, що тут діється. І ось що — третє через десяте — вони розповіли мені.

Вже кілька місяців, мовляв, в Евпаторійській околиці викрадали в господарів коней. Спочатку це діялося зрідка, але потім злодійство прибрало таких загрозливо-великих розмірів, що майже кожної ночі в ближчих і дальших околицях була крадіжка коней. З цього робили висновок, що тільки велика й добре зорганізована банда злодіїв могла таке чинити. Коней крали як у татарів, так і в українських господарів. Пошкоджені люди, звичайно, кожного разу зверталися до державних урядів, але від того не було навіть такого хісна, як, мовляв, від торішнього снігу. Уряди були лише з назви: вони скарги приймали, проте на тім, звичайно, справа кінчилася. В народній масі почали ширитися навіть такі чутки, що нібито уряди співпрацюють із злодіями. Це могла бути і фантазія, проте не можна було їй дивуватися, коли з »белокаменного« хлівця в той час все частіше лунала команда »самого« Леніна: »Грабуй награбоване!« Як би там не було, а від урядів не приходила жодна поміч. Що ж робити? Тоді населення зробило висновок, що за таких обставин лиш єдина самопоміч може принести йому порятунок.

І ось тоді в кожному селі почали організуватись вартові дружини, а тому, що злодійство не прикорочувалось, навпаки — ставало все більш зухвале й нахабне, вартові дружини теж вдосконалювали методи своєї праці й чуйности. Прогресивний розклад загальнодержавного і громадського життя надавав бандитам відваги, певности і почуття безкарности, але ця ж сама причина, з другого боку, зроджувала в громадах населення тим більшу завзятість і волю до боротьби зі злом. Так почалося суперництво двох живлів, суперництво коротке, але вперте і жорстоке. Тимчасово в даному випадку перемогло живло правопорядку. І сталося це так, що кілька днів тому під час однієї темної, буревійної ночі, вартові дружини в кількох селах одночасно перехитрили й перемогли лиходіїв та зловили понад сорок злодіїв-конокрадів. Зв'язали їх і привели до Евпаторії, де банду злодіїв перебрав місцевий татарський комітет.

Банда складалася з десятьох українців, а решта, себто 32 злодії, була татарами. Цікаво, що ми в місті нічого про це не чули й не знали. Татарський комітет, перебравши банду конокрадів, відділив українців і передав їх на розправу українцям. Своїх же, татарів, судив сам, і всіх — 32-ох злодіїв — засудив на кару смерти. І оце, мовляв, саме тут, на вигоні, виконується той присуд смерти.

Ось що я почув в коротких словах від старшин, а докладніше доповню потім.

Тим часом із середини вигону, що її закривала густа юрба, до нас доходило якесь клекотіння людської маси — то притишене жагуче гудіння голосів, то підвищене кипіння, що кожної хвилини, ніби з Папенового казана, могло прорватися з диким свистом. Чути було відгомін різних ударів, а іноді й придушених стогонів, але голосної екстази не відчувалося. Враження було таке, неначе довго стримувана ненависть, діп'явши своєї мети, помалу, все з більшим задоволенням і насолодою виладовувала себе, до дна висмаковуючи повну свою сатисфакцію.

Вислухавши інформаційну розповідь одного старшини, цікавість наша гнала нас обидвох уперед, щоб власними очима побачити те, що ми з нашого місця лише вухом зачули. Це була б безнадійна справа, якби ми тоді хотіли пропхатись крізь юрбу, нас просто не пустили б, але в юрбі були й наші вояки і вони допомогли нам пропхатися до передніх рядів. І ось що я побачив.

Площа мала вигляд еліпсоїдний, якихсь п'ятдесят метрів довга і до п'ятнадцяти метрів широка. Площу оточила густа юрба, що сама, без поліції, охороняла її недоторканість. Ліворуч від мене, трохи оддалік, я побачив поскладаних рядом шістьох трупів здоровенних хлопців, тіла яких, оголені до пояса, були в страшних кривавих ранах. Праворуч від мене почулись глухі удари і я вже хотів відвернути очі від трупів, але в той же мент моя увага знову зосередилась на подіях, що відбувались ліворуч. З найдальшого краю площі немов виринуло четверо людей: один із них, атлетичної будови і середнього віку чоловік, на голову вищий від інших трьох, мав зв'язані ззаду руки, йшов наперед, за ним, по обидвох боках ішло двох, а третій ішов ззаду. Я зрозумів, що це провадять наступного злодія.

Я кинув очима, щоб побачити, що діється праворуч. Там саме в той мент упав під ударами один із караних злодіїв. Його розпластане тіло ніби здригнулося. З юрби до нього підійшло двох татарів: один із залізною штабою, другий — з ломакою. Ще два страшні удари просто в голову злодія і він, простягнувши ноги, завмер навіки. Виглядав тепер так само, як і згадані вже інші трупи злодіїв. Підбігло двоє з юрби, схопили трупа за ногу і поволікли до ряду шістки.

Тим часом на середину площі привели іншого, вже згаданого, конокрада. Він бачив, як тягнули трупа замордованого злодія, відвернув голову, але в цей же момент із юрби, немов у відповідь на вияв його страху, почулися грізні вигуки. Було ясно, що юрба вимагала дати їй чергового конокрада на розплату й кару. Щойно тепер я почав усвідомлювати собі ввесь жах цього евпаторійського татарського самосуду

Вивівши чергового конокрада на середину площі, »трійка«, що його супроводила, залишилася біля нього, мабуть тому, щоб не дати злодієві можливости втікати під час екзекуції. Без жодного сиґналу чи знаку, з юрби вибіг татарин і, здавалось, неозброєною рукою-кулаком вдарив злодія-атлета просто в обличчя. Потекла кров, злодій виплюнув її, а разом із нею, мабуть, і кілька зубів. За цим же першим »ударником« хутко підбіг

другий і ударив конокрада кулаком у вухо. Конокрад тільки легко похилився вбік і знову вирівнявся. Тепер підбіг третій татарин і коротким, але досить грубим гарапником почав бити злодія, куди попало — голова не голова, періщив ціле, оголене до пояса тіло злодія. Таких завзятих і гнівних ударів було до двадцять, під ними тіло битого звивалося, мов гадюка, покриваючись синіми й червоними смугами. Тоді з юрби вискочив ще один татарин і посипав скривавлене тіло битого якимсь білим порошком, — це була сіль, як шептали вояки довкола мене. За ним вискочило ще двох татарів із прутами в руках і довго били злодія, де попали. Оголене тіло конокрада спливало кров'ю, але він ще тримався, стояв... Аж тепер почалася тяжка екзекуція: двох татарів із дрючками-биряками почали дубасити злодія по плечах, грудях, по руках і раменах. Від тих ударів кров бризкала на всі боки, злодій почав уже хилитися до землі, але все ж тримався на ногах. Підбіг кремезний татарин з каменюкою в руці й ударив нею кілька разів у груди караного. З рота конокрада ринула кров і він ще більше похилився. Доконав його удар іншого татарина, який цеглою з такою силою вдарив по його, спливаючій кров'ю, похиленій голові, що цегла розпалася на кілька кусків. Злодій не витримав цього удару й упав на бік, тоді до нього підскочило двох інших татарів — один з ломакою, другий з пікою, що напевно пам'ятала часи кошового Івана Сірка. Той з ломакою бив конокрада по голові, а той з пікою проколов нею кілька разів живіт і груди караного. Це вже був кінець того злодія, його труп відволікли до шеregу інших трупів. З юрби виринула нова трійка, що провадила чергового злодія на розправу...

Але одночасно це вже був кінець і з моїми »нервами«. Вся моя істота була потрясена цим явищем до глибини душі. Я не витримав, почав голосно протестувати. Мій товариш старшина, що стояв увесь час біля мене, також прилучився до моїх протестів. Наші гострі слова на адресу »лицедіїв« того жахливого видовища викликали відповідну реакцію юрби: ми побачили проти себе кілька пар злющих очей, в юрбі зчинився рух і було видно, що юрба готова кинутися на нас.

— Панове офіцери, найкраще для вас зараз же змитися звідсіля! — почув я голос за моїми плечима котрогось із наших вояків.

Я відразу, скоріше інстинктово, зміркував усю мудрість цієї ради і, маючи вже того видовища »аж по самі вуха«, схопив товариша за руку й ми пірнули в гущу наших вояків, пропхалися аж на зовнішній край, де з полегшенням віддихнули. Потім швидким кроком подалися з вигону до міста.

А розправа-екзекуція на вигоні тривала так довго, аж поки не сконав останній зловлений конокрад. Самосуд закінчився десь о 1-ій год. по полудні.

Але Евпаторія-курорт жила своїм безтурботним, веселим, життєрадісним життям. Курортна публіка, якщо взагалі про це довідалася, то довідалася аж другого, а може й третього дня.

Що сталося з тою десяткою українців-конокрадів, яких татари віддали на суд і розправу українській громаді, я так і не довідався.

»Мир без анексій і контрибуцій«. Від'їзд із »країни мрій«.

На цьому можна б і закінчити той спогад, якщо б суворо триматися меж, вказаних у його заголовку. Одначе тому, що спогад охоплює значно ширше коло подій, ніж у заголовку, було б гріхом увірвати його саме на закінченні самосуду, і то тим більше, що — властиво — залишається вже найцікавіше. Тож про цю решту подам бодай, як кажуть, »телеграфічним« способом.

Тим часом загальна внутрішня ситуація у прогресивно-зреволюціонізованій Московській імперії наближалася до свого кульмінаційного вершка — безвладдя і безладдя. До того ж Керенський перебрав у свої руки верховну владу взагалі та верховну команду в армії зокрема (»главноуговаривающій«), і чим більше цей нездара намагався зґальванізувати та зактивізувати того прогнилого злодія, тим на гірше виходила з ним справа, бо за кулісами сидів інший, кращий майстер, справжній »Тамерлан«; він подавав команди протилежні: Керенський — »за війну« до переможного кінця, а »Тамерлан« — »за мир за всяку ціну«. Переміг, розуміється, останній, бо йшов »із духом часу«, а Керенський, виходило, був »контрреволюціонером«.

Формула миру нарешті перетворилась у гасло: »Мир без анексії і контрибуцій«. Справа була, одначе, в тому, що москаль тоді взагалі був до нічого — ані воювати, ані миритися; його треба було добити, та не було кому... Одначе облудність московська залишилася незламна, і де є той дурень, що »повірив би москалеві на слово«, а саме, що »злодей московський« може обійтися без »анексій« чужого добра?

В кожнім разі дальше існування Чорноморської морської дивізії за таких обставин попало під великий знак запитання. Адже вона, ця дивізія, у пляні підготовки інвазії мала захопити насамперед Царгород, далі Босфор, Дарданелли... Тож вирішено зліквідувати Чорноморську морську дивізію, а людей її перевести до складу Балтицької морської дивізії. Кілька днів по описаному самосуді командир нашого полку оголосив зібраним старшинам наказ штабу дивізії про її ліквідацію та про те, що ми, старшини, на протязі тижня одержимо нові призначення.

Почалися гарячкові приготування до від'їзду: прощання з багатьма знайомими і, як звичайно, вислови жалю, дівочі сльози, глибокі зідхання, взаємні подарунки й запитання — чи ще побачимось колись?.. Ах, де це все тепер? — Під грубою верствою півстолітнього попелу!..

Одного липневого, життерадісного, в природі безтурботного соняшного ранку від'їжджав я з Евпаторії, покидаючи навіки милих серцеві людей та нашу українську Рів'єру. Жаль стискав серце і тільки одне злагіднювало біль та відпихало — це відраза, що її залишив у моїй душі образ первісно-жорстоких, диких розправ, які я бачив під час згаданого самосуду. Цю відразу не зм'якшила навіть нині велика часова віддаль, але це наша, українська провина, що в тім райському закутку ми дозволяли оселюватись дикому азійському упиреві, що століттями висмоктував з нашого народу кров, і чекали... аж нам »подарує« кримську землю інший, північний дикун — московський упир, закувавши перед тим у кайдани цілу Україну.

Виїжджав я з Криму, маючи в течці призначення до складу Балтицької морської дивізії, штаб якої був тоді в місті Ізмаїлі над Дунаєм, а сама дивізія охоплювала цілу дунайську дельту, де її перенесли з балтицького побережжя. Нормально ця подорож могла тривати два-три дні, але я до Ізмаїлу приїхав півтора місяця пізніше, бо в дорозі мені трапився трагічний випадок, про який колись, як Бог допоможе, напишу цікавий спогад. Тут обмежуюся лиш кількома словами про кінець Морського корпусу, що наступив невдовзі після того, як була здемобілізована і Балтицька морська дивізія.

Кінець Морського корпусу

Ввесь людський континґент зліквідованої Чорноморської морської дивізії включено до складу Балтицької морської дивізії, що боронила тоді дельти Дунаю від Ізмаїлу-Тульчину аж до Суліну з прибережними водами Чорного моря. Штаб дивізії призначив мене до складу 3-го морського полку, що обороняв тоді частину дунайської дельти, маючи в центрі свого оборонного району місто Тульчин, що було в руках противника.

Осінь і зима 1917 року пройшли дивізії у гирлах Дунаю в боях на суходолі й на воді. А треба сказати, що й кліматичні умовини там дуже відмінні та тяжкі. Особливо для мене цих кілька місяців були смугою тяжкого життя: спочатку я мусів лікуватися від шкіряної хвороби — екземи, яку несподівано захопив, переночувавши одну ніч у готелі, чекаючи на приватну квартиру, а потім цілий листопад я пролежав у шпиталі, лікуючись від контузії під Тульчином.

Так застав нас 1918 рік. І ось у березні того ж року прийшла черга на ліквідацію і Балтицької морської дивізії. Місцем для нашої демобілізації призначено Одесу, де ми припливли на початку березня. Мій 3-ій морський полк мав демобілізуватися в будинках Одеського воєнного училища, біля Куликового поля, недалеко від північного одеського залізничного двірця. Інші три полки теж були приміщені поблизу. Отже, ціла дивізія, щоб дістатися до своїх квартир, мусіла пройти Одесою від пристані аж до її північної частини. І ось на закінчення хочу подати цікавий момент нашого походу.

Всі чотири полки (1, 2, 3 і 4), вишикувавшись у повнім своїм складі, кожний зі своєю оркестрою на чолі, вирушили з пристані у взірцевому порядку, з розпущеними прапорами, під звуки бойових маршів, і пройшли вулицями Одеси з півдня на північ. Одеса, а це було кілька днів перед приходом банд Муравйова, аж кишіла від революційних пристрастей і бешкетів. І треба було бачити, як ця »драконічна« Одеса, побачивши залізний похід десятитисячної здисциплінованої, давно вже не виданої фаланги, просто остовпіла й завмерла. Ми, учасники і винуватці цього видовища, були задоволені собою.

Але що ж? Цей капітал, що опинився на вулицях нашої Одеси, нікому вже не був потрібний і... пропав.

Червень, 1966 рік

Яр СЛАВУТИЧ

Британські ямби

* * *

Долини в лондонські тумани
Дбайливо кутали дуби,
І сонце, сторож невблаганний,
Спливало, спрагнене плавби.

Лилась дорога під колеса,
Прорвавши поли ячменів . . .
І раптом темінь піднебеса
Відкрила диво з дивних снів:

Як гоже сяйво меду з борті,
Як мислі зрив, хмільний украй,
Піднявсь, народжений в Оксфорді,
Крилатих веж гінкий розмай.

Я чув, бриніла над полями
Щаслива Англія в дубах,
Коли дзвініць квітучі злами
Співали гимн у небесах.

Оксфорд, 11 липня 1966

* * *

О вежі Віндзору, мій гордий дух,
Немов дитя, смириться перед вами,
Коли ступаю звaглими валами
І входжу в лицарства прадавній круг.

Плекали предки герб і меч, і плуг —
Знаки наснаги, точені віками,
Аби нащадки зріли козаками,
В труднім житті не відавши наруг.

Нема булав, ні гробівців, ні стягів,
Основи Січі сплять у бур'яні,
І ми — як зграї недобитих птахів.

Та ви крізь пітьму сяєте мені,
Немов подвижництва ярке свічадо,
О вежі Віндзору, душі відрадо!

Віндзор, 10 липня 1966

О. ЗВИЧАЙНА і М. МЛАКОВИЙ

МРІЇ СОВРАБА-КОЛИМЧАНИНА

Як відомо вже нашим Шановним Читачам, Українська Видавнича Спілка в Лондоні видає двотомову документальну повість О. Звичайної і М. Млакового п. з. »Ворог народу« з часів кривавої Єжовщини. В IX-ій книжці »Визвольного Шляху« (вересень, 1966) був надрукований уривок із 1-го тому цієї повісти п. з. »Нагорода стаханівки«, а в цій книжці пропонуємо нашим Шановним Читачам уривок із другого тому — »Мрії совраба-колимчанина«.

Протягом 15 хвилин, затрачених на читання цього уривка, перед Вашим, Шановний Читачу, внутрішнім зором промайнуть деякі епізоди з життя білих совєтських рабів на Колимі-плянеті, якої туристам і закордонним делеґаціям не показують.

Отже, Шановні читачі на цих кількох внизу надрукованих сторінках прочитають і, може, відчують хоч дещо з того, що справді бачив, чув і пережив герой повісти »Ворог народу«.*

*

Десь, мабуть, у кінці вересня 1938 року, коли вже біліли снігом сопки, Михайло випадково побачив нестарого ще каліку, що, опираючись на примітивно зроблений костур, різав дрова біля кухні... Було щось знайоме в будові обличчя цієї людини, щось колись уже зауважене при якійсь нагоді...

— Чи ви, бува, не адвокат із Курську? — спитав Михайло.

— А чому ви так думаєте?

— Та я був свідком вашого нещасливого лету з естакади вниз, разом із тачкою ґрунту, місяців, мабуть, два тому...

— Так, це я! — жваво відповів каліка: — Ногу мені відрізали вище коліна в лікарні, а протеза я змайстрував собі сам! Дуже зручний! Тепер уже до кінця життя мене не посилатимуть більше в клятий забій! А тут,

---

*) Для кращого зрозуміння читаного подаємо тут коротко зміст деяких специфічних слів, які не кожному відомі й значення яких розкрито з повною докладністю на відповідних сторінках повісти:

1) »Забій« — місце добування золота.

2) »Контрик« — у совєтських в'язницях і таборах невільничої праці саме так називали кожного політв'язня (від слова »контрреволюція«), а всіх кримінальних злочинців називали »битовиками« (від рос. слова »бит«, що означає по-нашому »побут«). »Битовики« користувалися відвертим сприянням з боку адміністрації таборів і, як правило, не працювали тяжко, бо були бриґадирами й наглядачами над »контриками«.

3) »Доходяга« — вкрай виснажений »контрик«, якому до смерти вже зовсім близько, і він до неї вже »доходить«, але щодня мусить іти на роботу.

працюючи на легкій роботі біля кухні, я завжди знайду собі щось у залишках, щоб хоч сяк-так підкріпитися! Ну, і житиму ще!

— А нога? — спитав Михайло.

— Ноги мені не шкода! Бож за ту відрізану ногу я купив собі можливість легкої праці й кращого харчу! — переконано відповів адвокат і взявся за різання дров, щоб, бува, хтось не побачив, що він марнує час...

Михайло й сам був такої думки, що ноги (чи навіть і руки!) не жалко, якщо втрата її компенсується так, як цьому адвокатові з Курську. Того ж таки дня непомітно для себе Михайло почав мріяти про таку »кар'єру«, яку зробив на Колимі цей справді щасливий адвокат.

*

Уже кілька днів підряд ішов невпинно дощ зі снігом... Знявши, згідно з наказом, весь верхній одяг, »контрики« бриґади Смірнова мусіли 16 годин підряд колупати, вантажити й возити на естакаду золотоносний ґрунт Колими-плянети в самих сорочках, бо...

— Работа пот любіт! — вигукував Смірнов.

Але навіть і дуже рясні краплини поту неспроможні були боротися з довкільною температурою снігової, і наскрізь мокрі сорочки промерзали на людських тілах, перетворюючись у крижано-холодні обійми смерти. Того дня все було, як звичайно: просякнуте вологістю холодне повітря стогнало від червоного перцю російської лайки та вигуків начальства, а по спинах в'язнів раз-у-раз гуляв кийок бриґадира, розбиваючи при цій нагоді суцільність криги промерзлих сорочок. Того дня кийок Смірнова щось надто часто батожив спину одного земляка Йосипа Віссаріоновича Сталіна. До речі кажучи, земляки »вождя, друга й учителя передового людства« гинули на Колимі стаханівськими темпами, — навіть швидше, ніж кабінетні інтеліґентики! З восьми кавказців у бриґаді Смірнова протягом двох місяців лишилося тільки троє. Один з цих трьох уже ледве волочив ногами, а тому й зробився об'єктом особливої уваги з боку Смірнова.

Категоричне розпорядження роздягатися до сорочки спричиняло цьому синові Кавказу справжні муки: він трясся всім тілом і благав бриґадира дозволити йому працювати вдягненим, але, розуміється, замість дозволу одержував лише відому лайку, глумливий сміх та ще й додаткову порцію масажування кийком... Коли Смірнов кудись відійшов, кавказець радісно вихопив свою кавказьку накидку з-під тачки, куди він її звичайно ховав, щоб не мокла, похапцем одягнувся й присів на тачку, трясучись усім тілом і дрібно відстукуючи марша зубами. Бідака не зауважив, що Смірнов був зовсім недалеко і все це бачив... Яструбом накинувся він на нещасного: за пару хвилин від кавказької накидки залишилися самі шматки, а власник її корчився в болоті під рясними вдарами кийка та чобіт Смірнова. Як звичайно, після закінчення екзекуції наказано було поставити лежачого на ноги та дати йому в руки лопату... У подертій на дрібні шматки сорочці, що показувала його вкрите кров'ю та синяками тіло, син гордого Кавказу замерзав привселюдно. Зиркнувши на годинника, Смірнов (о, чудо!) дозволив своїй жертві йти до табору, дарма що до кінця робочого дня лишалося ще 2-3 години.

Той трудовий день таки скінчився, нарешті! Можна було вдягнутися і йти до табору. Ішли всі гуртом, але мовчки... Недалеко від забою всі нараз різко спинилися: самі ноги приросли до землі, бо... в метрах п'яти від дороги лежав горілиць чоловік із випростаними вгору руками й зігнутими в колінах ногами... Це був труп сьогодні так нещадно відмасажованого кавказця: мабуть, він, як ляг скоцюрбившись набік, то так і задубів, перекинувшись горілиць лише в хвилину смерти; а може, хтось, ідучи дорогою, перекинув покійника обличчям угору, щоб глянути з цікавости, хто це дуба дав...

Нерухомим похмурим натовпом стояли в'язні довкола трупа. Сама рука потягнулася до шапки...

— Так йому, контрикові, й треба! — розрізав тишу Смірнов і, додавши добру порцію російської лайки, погрозив, що »такий блін« буде кожному, хто насмілиться зривати плян добування металу.

Повільно й похмуро посувалися в'язні в напрямку до табору. Кожен думав мовчки: »А чи не я тепер на черзі?« Так думав і Михайло, і мрія про кар'єру адвоката з Курську з новою силою заволоділа ним: »Ех, якби вирватися з забою! Нехай хоч і калікою! Боже Всесильний, пішли мені якесь каліцтво!«

*

Мріючи про каліцтво, Михайло покищо не знав, що деякі з його колеґ по біді пішли в своїх мріях дещо дальше і мріють про смерть...

Одного разу ранком Смірнов зауважив, що нема одного з підвладних йому в'язнів — Демідова, що відрізнявся від усіх своїм високим ростом. Він був найвищий в бриґаді Смірнова: колись кремезний і дуже міцний чоловік, а тепер опухлий виснажений доходяга. Звеновий послужливо пояснив Смірнову, що Демідов повіз тачку з ґрунтом, а назад чомусь не повернувся. Десятник і звеновий негайно пішли шукати Демідова. Незабаром повернулися з цікавими наслідками: Демідов повісився на пеньку в корчах... »Та хіба ж на пеньку можна повіситись?« сам себе питав Михайло та, мабуть, і кожен з присутніх в'язнів, бо, як тільки скінчилася робота, всі гуртом пішли подивитися на таку дивовижу.

Психологи твердять, що, якби той, хто з власної ініціятиви вішається, в останню свідому хвилину знайшов точку опертя, то він, безумовно, використав би її, щоб залишитися живим. Кожен повішений не досягає землі ногами, і в цьому »зерно« повішення. А Демідов лежав на землі, і голова його була підвішена тонким шнурком до пенька, що був два рази коротший за нього. Щоб на такому пеньку повіситись, Демідов мусів біля нього лягти, а в останню хвилину він мав повну можливість опертися об землю руками та урвати процес самоповішення. Однак, Демідов цього не зробив: аж такою пекучою була його мрія про втечу з колимської дійсности! Цей спосіб утечі зробив враження навіть і на десятника, що висловився з цього приводу так:

— Ізобрєтательная* сволочь! Іш как ухітрілся на пнє повєсіться!

*) »Ізобрєтательний« — рос. прикметник, по-українськи — винахідливий.

А для »контриків« це було зрозуміло, бо відповідало власним мріям про втечу від колимської дійсности будь-яким способом. Очевидно, раніше, ніж свою мрію здійснити, кожен плекав її в найглибших закутинах свого мозку, кожен якийсь час »виношував« її, як мати дитину. Привабливим місцем для втечі з Колими-плянети в кращий світ була »бутара«, себто споруда, де відбувався процес промивання золота. Бутара мала широкий відкритий поміст, збудований на дерев'яних стовпах приблизно 10 метрів заввишки. До цього помосту вів довгий (метрів 50–80 завдовжки) дерев'яний хідник від землі вгору, а крім цього був іще й інший хідник значно коротший і стрімкіший. Знайшовши влучний для виконання свого задуму момент, в'язень кидався стрімголов з бутари вниз і... або гинув тут же під бутарою, або, тяжко себе пошкодивши, доходив до визвольних обіймів смерти в бараці-покійницькій, де його вже не масажували кийком, бо він був у товаристві покійників. Таких скакунів з бутари було чимало, і з гоном часу вони вже не робили враження, бо метода досягнення мети була стандартною. У випадку ж Демідова метода була не тільки ориґінальною, а навіть і винахідливою. Чи ж не так, Шановний Читачу?

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДЛАЧУЙТЕ!

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських зеилях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, насвітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичві й культурві питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

München 8, Zeppelinstr. 67
Verlag Schlach Peremohy
Germany

З НОВИХ ВИДАНЬ

АРТИЛЕРІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У БОРОТЬБІ ЗА КИЇВСЬКІ ЗОЛОТІ ВОРОТА

Одною з хиб нашої еміґраційної української літератури є невиповнена прогалина з часів української визвольної боротьби, коли силою заліза і вогню писалися золотими буквами сторінки нашої історії. В нас замало літератури з тих героїчних днів боротьби. Тому поява спогадів д-ра Романа Дашкевича має особливу вартість.

Ось передо мною його книжка. Зручний формат, на доброму папері, вдала обкладинка, на якій багатовимовний заголовок — »За здобуття Київських Золотих Воріт«.

Зміст книжки цікавий і корисний для українського суспільства у вільному світі, а перш за все — для нашої молоді, яка так мало знає наше славне минуле. Простий вояцький стиль автора захоплює читача і ввесь час, у напруженні, провадить його крізь колючі терня української нової історії.

Щоправда, відчувається брак світлин чи хоч би вільноручних рисунків, що їх легко міг відтворити ґрафік, чим наблизив би читача до подій. Проте, коли взяти до уваги труднощі автора в праці над книжкою (він же в той час був у таборі для залишенців), то ця хиба книжки цілком зрозуміла.

Автор простою, щирою мовою розповідає про організацію, бойову діяльність і кінець бриґади артилерії Українських Січових Стрільців, фіксуючи багато цікавих, майже невідомих моментів і подій із часів боротьби УСС-ів у складі військових формацій Української Народної республіки.

Всі події він описує без жодних прикрас, без зайвих декорацій. Всі факти творять нерозривну цілість і полонять читача, що автоматично, разом з автором, переживає щасливі й трагічні моменти нашої визвольної боротьби.

Читаючи сторінки цієї книжки і переживаючи її зміст, мені прикро ставало за самого себе, за нас усіх, що ми так мало присвячуємо уваги подіям нашої визвольної боротьби. Як швидко призабули ми тих, що майже неповнолітніми добровільно пішли вибороти волю Україні. Чому така велика апатія до цієї горстки ще живих наших героїв, а навіть і деяких лицарів »Залізного Хреста«? Адже ряди їх із кожним днем рідшають, і чи залишиться в нас пам'ять про них, як відійде від нас останній з українських спартанців?

Хіба ж героїзм нашої молоді під Крутами, Базаром, у бункрах українських пралісів менший, ніж героїзм »Щурів Тобруку« чи дишевого жидівського Джемс Бонда? Адже це наші безконечні »Трипілля«, що кладуть підвалини нації, дають надхнення до життя і боротьби майбутнім поколінням. Ось пригляньмося іншим національним групам і побачимо, як треба ставитися до наших ветеранів, а тим більше до героїв визвольної боротьби.

Книжку д-ра Романа Дашкевича треба привітати щирим серцем, рекомендувати українському суспільству, а авторові, ген-хорунжому Романові Дашкевичеві, та його колишнім гарматчикам, живим і мертвим, належиться щира подяка й пошана за їх геройську боротьбу за права і волю української нації. Мені здається, що д-р Роман Дашкевич повністю виправдав перед українським суспільством свою генеральську ранґу. Він провів своє життя як бойовий старшина і завершив свій чин історичними спогадами, на яких будуть виховуватися нові борці...

Інж.-архітект Юрій ДЕНИСЕНКО

ПОЕЗІЯ У БУДНЯХ

Алла Колосовська: БАБИНЕ ЛІТО (лірика), В-во »Карби«, Нью-Йорк, 1966, обкладинка і портрет авторки — *Володимира Ласовського.*

Маленька книжечка-мініятюрка, у вибагливій обкладинці, зі співучим ім'ям авторки та її привабливою усмішкою на портреті, — заохочують читача познайомитися із її змістом. І, на задоволення читача, елеґантна зовнішня форма щасливо поєднується з не менш елеґантним, хоч витончено скромним (справжня елеґанція завжди скромна) змістом.

Починається вона »Заспівом« — поетичним »експозе« поетки. В ньому вона каже, що буде »співати«, між іншим, і »про кохання« (»...це неправда, що воно минає, це неправда, що його немає!..). Після такого вступу, її поезії читаються одна за одною, дарма що »кохання« в них мало, бо що не попало б на поетичні струни Алли Колосовської — все влучне й дотепне, приємне, хоч авторка навіть не намагається писати »хороше«, як до цього звикли підсоветські поети.

Ось зразки »простої« поезії А. Колосовської: »Вдома ждуть обов'язки, мушу поспішать, принесу у хату я радість нерозплескану, чарівниці осени пізню благодать«. Або: »І світло ліхтарів ліниво хитається між сонним листям«; »Тут жують свій сніданок чорні робітники, залишають у траві баньки з-під кока-кола, непотрібні газети, паперу шматки«. Або ще: »Сухі ялинки на брудних панелях, і вітер сміття здовж бруківки стеле«; »Вітер пестить подерті папери, і піти у весняний танок вже готові струнки хмародери«...

Але є й чудові порівняння й метафори, яких так само просто й скромно вживає авторка, як і оті »брудні папери«: »І спливають золоті години, як краплі бурштинового меду«. А ось опис бурі, такий же лаконічний, як і дотепний: »Налетіла розгнівана фурія, розридалась, забилась в гістериці. Ще такої не бачила бурі я ані вдома, ні тут, в Америці. Леді Макбет у злобі й розпачі реготалась і вила вовчицею, та дивились гори на корчі ці, наче міцно оковані крицею. Очі — блискавки, голос — громами, злобних сліз безконечні потоки, як плащем огорнулась вітрами і стрибнула у про-

валля глибоке«. І далі: »Хмари відтяли голови горам... і дерева, в убранні найдорожчім, здалека тремтять раменами похилими«; »Сяє блакитна парча і тремтить, як в театрі завіса, і танцюють мурини »ча-ча«, голі, як їхні пращури з лісу«.

А ось таке сучасне: »У царстві запахів, де рожі і конвалії, і де левкоїв неповторні кольори, веселий син прекрасної Італії, красу землі вимінює на доляри«; »Приходжу з праці, непорядок в хаті, а в тілі втома і непевність рухів... Що мені робити, чи вірша написати, чи вступати в виконання обов'язків хазяйських?.. А надхнення, як вітерець непевний, майський, пурхнуло десь, нема його, кінець. І яловий, безсилий олівець безцільно бродить по папері«.

Патріотична тематика в нашої поетки теж скромна, непомітна, проте тим більше переконлива: »Діві вклонімось Пречистій — Матері-Україні! Люди, щасливі ви нині, слава, співайте слава! Днесь народилась на сіні Ваша Держава!«. Або ж: »І коли ми, в добробут залюблені, раз на рік сходимось тут, значить це, що не зовсім загублене почуття до героїв Крут. Значить це, що в серцях заспокоєних все ще вогник пригаслий горить, і що може ще стати героєм той, що в залі тепер сидить... Може будуть ще знову завзяті, молоді, повні сил, юнаки, що роздмухають слави багаття, щоб воно не згасло навіки. І підвівши нас всіх за собою, поведуть на звитяжний герць, в пам'ять юних крутянських героїв, перемігши смертію смерть!«

Вміє Алла Колосовська й періщити сарказмом: »Я пам'ятаю те Різдво в таборі: барак наш зовсім снігом замело... Ми повечеряли: картопля з оселедцем, і полягали в настрої сумнім«. Та ось прийшли колядники: »Коли ж скінчили, вийшов хтось чубатий, вклонився і сказав: »Збираєм на УПА«. І всі ми кинулись в свої сумні кімнати, нам всім хотілось якнайбільше дати, хоча УНРА була для нас скупа«. А далі: »Роки минули, за столом багатим, в різдвяний вечір, в розкоші й теплі... А дядько той, з чуприною густою, собі недавно другий дім придбав, та коли ми з'явились з колядою для тих людей, що знаються з бідою, він нам і цента мідного не дав...« Які старші, така й молодь: »Покинута без жалю школа заради грошей і розваг«, а батько для такого сина — »...був... дурний ідеаліст!«

Чи ж не так і в Україні? »Тичина продався за ласощі (Де ж ти, ой де ж ти, поете?). Зрікся своїх найкращих він святощів, Сонячні зрадив клярнети«.

Справді, яка »свята« поезія у буднях!

Софія НАУМОВИЧ

Загальна Резолюція у справі визволення поневолених у Російській імперії народів, запропонована АБН-ом і схвалена на пленумі XII Конференції АПАКЛ-у

Від 31-го жовтня до 8-го листопада ц. р. в Сеулі (Корея) відбулася XII Конференція Антикомуністичної Ліґи Азійських Народів (АПАКЛ). У Конференції, крім представників антикомуністичних організацій народів Азії, брали участь і представники антикомуністичних організацій та визначні антикомуністичні діячі з Европи, Америки і Африки. Були делеґації і представники з 68 країн: Австралії, Цейльону, Гонконґу, Індії, Ірану, Японії, Йорданії, Кенії, Південної Кореї, Ляосу, Ліберії, Лібії, Макао, Маляйзії, Нової Зеляндії, Пакістану, Філіппін, Сомалії, Тайлянду, Туреччини, Південного В'єтнаму, національного Китаю, США, Німеччини, Франції, Данії, Швеції, Еспанії, Італії, Бельгії, Арґентіни, Бразілії, Чіле та ще з інших країн.

У Конференції взяла участь також делеґація АБН-у в складі: голова АБН-у Ярослав Стецько, пані мґр Слава Стецько, Іриней Микита (СУМ, Австралія), Олександер Олехнік (білорус, Австралія) і Рама Сваруп (представник АБН на Індію).

Внизу подаємо загальну резолюцію АБН-у, що її схвалила на пленумі XII Конференція Антикомуністичної Ліги Азійських Народів (АПАКЛ).

*

Тому, що національно-державна незалежність є невід'ємною частиною поступу людства, —

тому, що звільнення народів у західніх володіннях і утворення їх національних держав — часто з допомогою їх колишніх колоніяльних господарів — є процесом спонтанного здійснювання ідеї національних держав, —

тому, що національні держави — не зважаючи на їх величину, багатство, расу чи релігію — як рівні й суверенні є найпевнішою ґарантією миру, справедливости і міжнародної безпеки, бо у протилежність до багатонаціональних імперій вони не мають змоги використовувати матеріяльні й технічні засоби і робочу силу інших поневолених народів для вдосконалювання і нагромаджування зброї та поширювання своєї експансії, —

тому, що здійснення прав людини, її необмежена творчість, свобода релігії, соціяльна справедливість, творення власного соціяльно-політичного ладу і плекання традиційних культурних вартостей можливі лише у власній національній демократичній державі в етнографічних межах, —

тому, що Російська імперія — не зважаючи на таку чи іншу її ідеологічну базу — протиставиться поступові людства та інтеґральному здійснюванню

прав народів і людини, стає найбільшою загрозою для волелюбного людства, бо посідання ресурсів імперії дає їй можливість нагромаджувати масові нищівні засоби, —

тому, що національно-визвольна ідея і змагання за права людини є саме Ахіллесовою п'ятою Російської комуністичної імперії, —

XII-та Конференція Антикомуністичної Ліги Азійських Народів, згідно з духом постанов з попередніх конференцій АПАКЛ, схвалює:

1.а) Підтримати концепцію розвалу совєтської російської колоніяльної імперії на національні незалежні демократичні держави, кордони яких будуть визначені етнічними межами, як і знищення комуністичної системи у всіх її виявах;

б) пропаґувати розклад усіх насильницьким способом створених державних організмів в Европі й поза Европою на вільні національні держави;

в) підтримати об'єднання, силою розподілених, всіх націй в Европі й Азії у вільних національних державах.

2. Підтримати національно-визвольні революції поневолених у Російській комуністичній імперії народів, як засіб до ліквідації Російської імперії і як можливу альтернативу до термоядерної війни, і звернутися із закликом до урядів вільних держав світу, щоб вони активно сприяли цьому.

3. Переконати вільний світ про необхідність сконцентрувати свою увагу проти головного ворога — Москви і Пекіну, що є передумовою перемоги в провокованих ними громадянських і периферійних війнах та засобом для унеможливлювання їх у майбутньому.

4. Пропаґувати концепцію спільного фронту вільного світу з поневоленими націями, спрямованого одночасно проти обидвох тираній — Москви і Пекіну, протиставлятися спілкуванню з котроюсь однією тиранією проти другої, бо така практика в минулому вела до перемоги тиранії.

5. Засудити російський колоніялізм і імперіялізм у країнах поневолених Москвою народів, звернутися з закликом до Об'єднаних націй, щоб вони — згідно з резолюцією ОН ч. 1514 (XV) про деколонізацію — застосували до СССР і його сателітів найгостріші заходи, бо вони топчуть людські права одиниці й націй; засудити екстермінаційні дії Москви в усіх уярмлених країнах; засудити русифікацію, переслідування, ув'язнювання і засуджування культурних працівників — письменників, учених, мистців і студентів за те, що вони прагнуть свободи творчости; запротестувати і засудити здійснюваний (московський) плян примусового вивозу півтора мільйона молодих людей із поневолених країн на поселення в Сибірі й Казахстані, щоб таким способом послабити революційну боротьбу поневолених народів проти їх гнобителів у їхніх рідних країнах.

6. XII-та Конференція АПАКЛ висловлює свою солідарність із геройським угорським народом, який 10 років тому вчинив збройне повстання проти російських поневолювачів; засуджує совєтсько-російський наїзд на волелюбну угорську націю та всі інші поневолені нації Східньої Европи і Азії; звертається з закликом до вільного світу піддержати визвольну боротьбу всіх поневолених народів у їхніх змаганнях за волю і незалежність.

ХРОНІКА

З українського життя в діяспорі

* *75-тиріччя Архиепископа Івана Бучка.* 1-го жовтня ц. р. *Архиепископові Іванові Бучкові* минуло 75 років його життя. Українці у вільному світі, зокрема в Західній Європі, відзначили 75-тиріччя Владики І. Бучка святковими Академіями, привітальними листами й телеграмами. Владика Іван Бучко народився 1-го жовтня 1891 року в с. Германові біля Львова, закінчив академічну гімназію у Львові й богослов'я у Римі. В 1915 році був висвячений на священика, в 1922 р. здобув докторат богослов'я. Був ректором Львівської малої семінарії, а в 1929 році став єпископом-помічником митрополита Андрія Шептицького. З 1939 року був візитатором українських католицьких парохій у Південній Америці, а згодом — генеральним вікарієм Філядельфійського Екзархату і душпастирем Нью-Йорку. З 1942 року постійно перебуває в Римі, як апостольський візитатор українців-католиків у Німеччині, а потім і в Західній Європі. Владика Іван Бучко відомий український патріот і щирий меценат української культури й науки.

* *XXVIII з'їзд ОДВУ.* 3-5 вересня ц. р. на оселі ім. О. Ольжича в Лігайтоні (США) відбувся XXVIII з'їзд Організації Державного Відродження України (ОДВУ). Почесним президентом ОДВУ обрано *проф. Олександра Грановського,* а головою — *проф. Богдана Т. Гнатюка.* Контрольну Комісію очолив *Микола Андрейко,* Організаційний трибунал — *д-р Володимир Комаринський.*

* *Загальний з'їзд СГД Канади.* В днях 3-4 вересня ц. р. в Ошаві (Канада) відбувся 34-ий загальний з'їзд Союзу Гетьманців-Державників Канади. На голову СГД Канади обрано *Григорія Стадника,* на секретаря — *Михайла Кітелу.* Контрольну Комісію очолив *Володимир Дужий.*

* *Крайовий з'їзд УНО.* В днях 8-10 жовтня ц. р. в Торонті (Канада) відбувся Крайовий з'їзд Українського Національного Об'єднання (УНО). Головою УНО обрано *Ярослава Біляка,* головою Української Стрілецької Громади переобрано *інж. Юліяна Темника,* а головою Видавничої Спілки »Новий Шлях« — *Гната Поворозника.*

* *Наукова праця про А. Веделя.* Музикологічна секція Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку видала друком працю *д-ра Ігоря Соневицького* п. з. »Артем Ведель і його музична спадщина«. Книжка має 178 сторін; в ній з'ясований творчий трагічний шлях великого українського композитора, що жив наприкінці 18-го століття.

* *Монографія про життя і творчість Лева Туркевича.* Видавництво оо. Василіян у Торонті (Канада) видало 360-сторінкову книжку, присвячену Л. Туркевичеві. Це монографія, спомини і біографічні відомості про життя і творчість відомого на-

шого музики, композитора і диригента Лева Туркевича, що помер 4 листопада 1961 року в Торонті.

* *Мистецька виставка молодих українських талантів.* В серпні ц. р. в Гемтремку (США) в ґалерії Публічної бібліотеки відбулася виставка молодих українських адептів малярства, графіки, скульптури і кераміки. У виставці брали участь: *Василь Барнич, Рома Гайда, Володимир Грушевич, Оксана Кордуба, Олена Ковалик, Ярема Козак, Мотря Кравс, Лідія Обушкевич, Христина Рогатинська, Люба Савчук і Марта Савчук.* Виставку організував місцевий відділ Союзу Українок Америки.

* *Вшанування пам'яті М. Грушевського в Сенаті й Конґресі США.* На пропозицію американсько-українського діяча Антона Жуковського, голови відділу Українського Конґресового Комітету в Північній Дакоті, Сенат і Конґрес США відзначили 100-річчя із дня народження проф. Михайла Грушевського — визначного українського історика і першого президента Української Народної Республіки.

* *З наукової діяльности д-ра Яра Славутича.* Проф. Яр Славутич, що одержав від Альбертського університету (Канада) наукову стипендію для дослідів над совєтською мовною політикою, по дорозі до Европи зупинився в українських осередках і протягом минулого літа дав доповідь на тему »Соборницькі ідеї Івана Франка« в таких містах: Вінніпеґ, Судбурі (Канада), Бофало, Сиракюзи, Рочестер (США) і Лондон (Вел. Британія). Доповіді на тему »Українська література в Канаді« дав у тэких містах: Ріджайна (Канада) і Мюнхен (Німеччина). На кожній доповіді брало участь від 30 до 100 осіб.

Крім цього, д-р Яр Славутич брав участь у двох міжнародних наукових конґресах. На назвознавчому конґресі у Лондоні прочитав доповідь на тему »Русифікація українських географічних назв«, а на конґресі дослідників новітніх мов і літератур у Страсбурзі дав доповідь на тему »Українська література в Канаді«. Ці англомовні доповіді будуть надруковані в річниках згаданих конґресів.

* *Посвячення українського католицького університету в Римі.* 2-го жовтня ц. р. в Римі посвячено український католицький університет. Посвячення університету відбулося під проводом Кардинала Кир Йосифа, Архиєпископа Кир Івана та інших церковних достойників. Після Архиєрейської Служби Божої, Кардинал Кир Йосиф у своїй проповіді повідомив, що церква, яка буде збудована біля українського університету, присвячена Софії — Премудрості Божій.

* *Громадська конференція в справі закупу оселі в Бельгії.* 25-го вересня ц. р. в Бельгії відбулася конференція Комітету для закупу оселі »Франкополе« — виховно-відпочинкового центру української молоді в Бельгії. Дотепер на оселю зібрано 28.600 долярів. На оселі вже проведено ряд робіт, чим піднесено її вартість. Щоб повністю завершити акт купна оселі, Комітет — крім позик — потребує ще 8 тисяч долярів. Тому Конференція схвалила рішення пожвавити збирання фондів серед українців у Бельгії і звернутися з закликом до українського громадянства та українських установ за океаном, щоб вони допомогли невеликій українській громаді в Вельгії закінчити закуп оселі.

Відійшов у Вічність

о. Микола Рибачук. 19 вересня ц. р. в Пассейку (США) помер на 76 році життя о. Микола Рибачук — настоятель Української Православної Церкви в Кліфтоні. Покійний брав активну участь в українській визвольній боротьбі в 1918-1921 роках, нагороджений хрестом Симона Петлюри. Був полковником армії УНР, членом Вищої Військової Ради та комендантом штабу в Другому зимовому поході (в листопаді 1921 р.). Виїхавши до США, брав активну участь в українському комбатантському й громадському житті, а згодом посвятив себе духовному станові, як священик УПЦ.

Літературний конкурс СФУЖО

З ініціятиви і фундації радної м. Дітройту Марусі Бек при Світовій Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) створено літературну нагороду і проголошено 8-ий Літературний Конкурс СФУЖО.

Предметом цього Літературного конкурсу є есей на літературні теми. Побажано, щоб його темою був твір чи творчість жіночого пера.

Як нагороду призначено по 100 дол. за два рівнорядні твори.

Учасницями конкурсу можуть бути жінки-письменниці або ті, що хочуть ними бути. Реченець конкурсу — 31 березня 1967 року.

Надіслані твори розглядатиме Мистецьке жюрі в складі: д-р Марія Кобринська, Богдан Кравців, Галина Лащенко.

Конкурсові твори слід надсилати у трьох примірниках під псевдонімом, подаючи справжнє прізвище авторки в запечатаному конверті, на адресу Централі СФУЖО з дописком »Для Комітету літературної нагороди«.

WFUWO — 4936 N. 13th Str.
Philadelphia, Pa. 19141, U.S.A.

Стипендія Шевченкознавства в Англії

Комісія Допомоги Українському Студентству у Великій Британії (КоДУС) оголошує конкурс на стипендію Шевченкознавства при Лондонському університеті на 1967-1968 рік.

Згадана стипендія ухвалена пленарним засіданням КоДУС-у ще в 1964 році, щоб відзначити славний ювілей — 150-тиріччя з дня народження Тараса Шевченка.

Умови стипендії:

1) Стипендія — 400 фунтів стерлінґів та забезпечення усіх навчальних оплат.

2) Кандидат мусить бути українського походження.

3) Стипендія уділяється КоДУС-ом на рекомендацію приймальної Комісії.

4) Успішний кандидат буде зобов'язаний задовільнити Університет своїм наміром студій по лінії Шевченкознавства.

5) Стипендія буде виплачена окремими частинами.

6) Стипендія уділяється, покищо, на один рік із можливістю продовження її на наступний рік.

7) Комісія приймає зголошення з 1-го жовтня 1966 року, які слід надсилати на адресу:

Relief Board for Ukrainian Students
in Great Britain (KoDUS)
49, Linden Gardens,
London, W.2., Great Britain.

Екзекутива КоДУС-у

В поневоленій Україні

(Нотатки)

* *Цькування на »реакцію«.* В »Літературній Україні« (з 4-го листопада ц. р.) Ігор Муратов надрукував статтю п. з. »Повз трибуни майбутнього«. З цієї статті вже виразно видно, що »рідна партія« повела черговий наступ на працівників української культури, в тому — й на українських поетів і письменників. Ігор Муратов, підкорившись »генеральній лінії« Москви, виступив як один із перших виконавців партійних директив і засуджує »реакційні« вияви в сучасній українській підсовєтській літературі. Він насамперед нападає на »освічених юд«, що »напустили на людський дух леґіони примар, забобонів, умовностей, з яких найпідлішою стала релігія«, а далі накидається на »володарів грошових мішків« і... на »міщанство«. Після такого загального »вступу«, автор добирається до »міщанства« в Україні: »Однак було б непростимою помилкою вважати, — пише він, — що породжене буржуазним ладом войовниче міщанство має прописку лише десь за кордоном. На жаль, воно подеінде має місце і в нас. І нам треба мобілізувати сили, весь свій ідейний пропаґандистський талант, аби відбити смак отому міщанству пускати отруйне коріння в ґрунт, дбайливо зрощений для зернин нового життя«. Як висновок, автор підкреслює, що »літературні герої« у творах підсовєтських українських письменників мусять іти »під жовтневими прапорами«. Непокоїть автора й те, що не видно послідовників Ґалана і Мельничука, прославлених Москвою юд-запроданців, що писали брудні пасквілі на »українських буржуазних націоналістів«. »Лави« цих юд-запроданців зменшилися, залишилися ще тільки, як каже автор, »киянин Цмокаленко і Михалевич, харків'янин Махненко й Котлярова«... »Де активні, — вигукує він, — творчо плідні, полум'яні послідовники Галана і Мельничука? Чому майже зовсім не виступає з публіцистикою наша письменницька молодь?«

Знаємо, як Москва »дбайливо зрощувала ґрунт« в Україні — вимордувала, запроторила в концтабори тисячі української інтеліґенції і мільйони українських селян. І все дарма: на цьому ґрунті знову виростає »реакція« і »буржуазне міщанство«.

* *»Щоб не докоряли нащадки«.* В »Літературній Україні« з 28. 10. ц. р. під таким заголовком надрукований лист Степана Самійленка (д-р філологічних наук), Юрія Шульте (д-р технічних наук) і Віктора Чабаненка (викладач Запорізького пединституту). Автори листа (їх усіх 16, але подано тільки три прізвища) пригадують, що на початку цього року в згаданій газеті друкувалась низка статтей про потребу зберегти пам'ятники культури українського народу. Справді, минулого року й на початку цього року частина української підсовєтської преси друкувала статті й листи, автори яких різним способом намагалися захистити рештки пам'ятників культури українського народу від варварського знищуван-

ня. Потім деякий час настала мовчанка, мабуть під впливом директив »рідної партії«, що зокрема відповідальна за нищення пам'ятників і взагалі української культури. Тепер згадані автори знову несміливо пригадують про »висловлювання« і »міркування« попередніх авторів статтей і листів, особливо про статтю Дмитра Криворучки, що була надрукована в Літературній Україні 17 червня ц. р. »Думаємо, — пишуть вони, — що автор цілком переконливо доводить потребу збереження історичного і національного обличчя »матері городів руських« — нашого прекрасного Києва«. Далі вони пропонують надати деяким вулицям Києва історичні назви, відбудувати і реконструювати київську Лавру, зокрема Успенський собор. »Ми, мешканці Запоріжжя, — кажуть вони — хотіли б, щоб була зреалізована ухвала »Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорозького козацтва«, пропонуємо також перейменувати й деякі вулиці м. Запоріжжя«. »Хто — питають автори — одяг наше гарне, трудове й героїчне місто в трафаретні, позбавлені усякої естетичної зваби назви на зразок Трансформаторної, Глісерної, Залізобетонної, Шлакоблочної? І тим більш боляче, що тут і не пробуйте шукати, скажімо, майдану Січі Запорозької, чи вулиці Івана Сірка, чи князя Святослава, який тут загинув у сиву давнину!«

Згадані автори закінчують свого листа так: »Гадаємо, що висловлені нами думки і побажання знайдуть підтримку з боку Товариства охорони пам'ятників історії і культури, з боку всієї культурної громадськости республіки«. Це ще один доказ »суверенности радянської України«, даремні навіть розпачливі докази про потребу зберегти історичні й культурні пам'ятники української нації. Населення України, як може, домагається від »уряду радянської України« збереження історичних і культурних здобутків минулого, а ця московська експозитура чекає директив із Москви, що робити з »українською гідрою«, яка знову підносить свою голову.

* *»З партійного життя«.* А. Скорий у »Радянській Україні« з 4-го листопада ц. р. в статті »Не в повну силу« розповідає про »звітно-виборні партійні збори« у Полтавській бавовняно-прядільній фабриці. На цих »зборах« рядові комуністи виявили гостре невдоволення з діяльности свого парткому, особливо — його секретаря Н. Немченка. Це незадоволення у виступах рядових комуністів з'ясоване так: »У нас на фабриці... затискували критику. Директор фабрики тов. Ілізаров зазнався, з підлеглими поводиться грубо. Кожному, хто бодай натяком хотів указати йому на недоліки, чіпляв ярлик »критикана« і звільняв з роботи »за власним бажанням«... Директор оточив себе підлабузниками, які в усьому підтакували йому«... »На підприємстві послабився рух за комуністичну працю«, мало »приділювалось уваги підвищенню ідейного (себто, комуністичного), загальноосвітнього рівня робітників, посиленню їх громадської активности«. Фабрика не виконує норм, продукт (пряжа) поганий, споживачі протестують, звертають пряжу. В цехах »багато прогулів, грубих порушень трудової дисципліни, особливо серед молодих виробників«, бо з ними не ведуть »виховної роботи«. Робітники покидають фабрику (вже залишило її понад 700 осіб) і сьогодні »простоює 230 прядильних машин, багато бриґад не укомплектовано«.

Так насправді виглядають прославлені »норми партійного життя« і »успіхи комуністичного будівництва«.

* *»В центрі уваги — людина і її потреби!«* Такий обманний клич не сходить із сторінок підсовєтської преси. Щороку нібито збільшуються відсотки продукції харчів, одягу та інших речей щоденного вжитку. Прославляється »стратегію« совєтського побуту і обслуговування, натомість очорнюється усіма можливими способами »норми життя капіталістичного світу«. Хто вказує на злидні й рабське життя в СССР — той »лютий ворог«, що робить »наклепи« на »країни соціялізму«. Тут подамо кілька таких »наклепів«, але взятих... з української підсовєтської преси.

»Мені здається, — пише Я. Богорад у фейлетоні »Універсальний брак« (»Рад. Україна«, 16. 10. 1966) — що основна позитивна якість деяких сучасних (читай, совєтських — ред. »В. Ш.«) приладів — їх універсальність. Приємно, наприклад, після гоління електричною бритвою »Харків« встромити її вилку в розетку радіомережі і слухати передачу »З добрим ранком!« Фотоапаратом, як я переконався на власному досвіді, добре забивати гвіздки. Універсальні якості притаманні й холодильникові »Донбас«, що випускається у Донецьку. Цей аґреґат можна застосувати в найрізноманітніших галузях побуту. Якщо його трошки реконструювати — вставити спеціяльний барабан — з холодильника виходить непогана пральна машина. При невеликих технічних удосконаленнях з нього можна зробити прилад для випікання одночасно »київського« і »празького« тортів. Дехто з прихильників крайніх заходів у вихованні дітей вважає, що — прорізавши у дверцятах холодильника »Донбас« невеличке віконце — можна пристосувати його до покарання власних нащадків за бешкет і двійки в табелі... Єдине, що з нього не виходить, як не крутись — це апарат для охолодження і зберігання продуктів харчування...« І ось таке »чудо совєтської техніки« купив киянин Анатолій Артемович Микал. Побачивши, що це не холодильник, а бозна що, почав скаржитись. Але адміністрація магазину № 1759 »Київгоспторгу« відмовилася замінити »холодильник« на такий, що охолоджував би продукти. Нічого не помогло й те, що він писав і до інших установ, навіть і до заступника керуючого республіканською конторою »Укроптгоспторгу«.

*

»Щоб потрапити до школи в сусіднє село Дзвониху — пише листоноша О. Семенюк (»Рад. Україна«, 20. 10. 1966) — наші діти мають переправлятися поромом на правий берег Південного Бугу. Але пором до самого берега не доходить, і його пасажирам доводиться метрів із п'ятдесят брести по мілководдю. Та це ще півбіди. Гірше те, що пором не зрушить із місця, поки не зберуться геть усі школярі, яким треба переправлятися. А вони ж кінчають заняття у різний час... От і сидять на поромі хлопці й дівчата в мокрому взутті, одязі й чекають, доки надійдуть їх старші товариші... Коли ж... буде в нас нормальна переправа?«

*

»Дванадцять років я ношу колгоспникам села Колодяжного газети, журнали, грошові перекази, листи, — пише листоноша Антоніна Рябчук (»Рад. Україна«, 12. 10. 1966). — Якби виміряти шлях — п'ять кілометрів

до поштового відділення, назад і потім по адресатах, що я виходила за цей час, то, напевне, він не вклався б і в тисячі кілометрів. Проте я ніколи не скаржилась. А от тепер бачу, що без допомоги не обійдусь. Хоч як стараюсь — не встигаю... Коли я з своїм клопотом звернулась до голови колгоспу, він порадив:

— Попрацюй до нового року сама, а там нехай пошта дасть помічника.

Я не знаю, які можливості будуть після нового року, але вже тепер відчуваю, що сама не впораюсь... Та й як упоратись, коли обсяг листоноші зріс проти перших років моєї роботи у кілька разів, а я працюю, як і 12 років тому, сама«.

*

»Робітнича газета« з 19 жовтня ц. р. на »сторінці покупця« опублікувала уривки деяких листів своїх читачів. Ось, наприклад:

»Читачі пишуть, що останнім часом важко придбати пальто, костюм, взуття (особливо ходових розмірів). Обмежений вибір інших товарів...«

»Мимоволі стали модницями. Нам уже за 45 років, а змушені носити туфлі з довгими носами, вони незручні, в них ноги болять. В селищі не можна купити взуття великих розмірів«, — пишуть Є. Таранцева, М. Холодова і М. Погожа, мешканки селища Лиманського, Одеської обл.

»Ми з дружиною марно витратили два вихідні дні, — пише з Кривого Рога Л. І. Тимофеїв, — шукаючи пальта для п'ятирічної доньки. Нема таких пальт і в інших районах міста«.

»Рекляма є, меблів нема, — пише Л. Походун. — В газетах багато писали про виставку меблів, друкували фотографії гарних ґарнітурів, але у Бердянському (Запорізька область) у маґазини надходять лише непривабливі вироби, та й за ними стоять великі черги«.

*

»Комерційний директор — пише М. Биков у »Молоді України« з 23. 10. ц. р. — найбільшого на Україні маґазину — Київського центрального універмагу — Павло Григорович Тищенко пояснив, що й тут не можуть похвалитися широким виробом костюмів... На 1966 рік було замовлено київським швейникам на 22 міл. карбованців виробів, але й ті ледь-ледь погодилися дати на 11 мільйонів... Все, що випускається, реалізується на місці — »вдвічі, втричі більше могли б ми розпродати костюмів, коли б ті тільки були«, — сказав на закінчення Павло Григорович«.

*

»Ранок. Біля дверей приймального пункту хімчистки (хемічного чищення одягу) на Хрещатику, 46, збирається черга. Вона збільшується з кожною годиною і відповідно у маленькому приміщенні наростають нервовість і роздратування, — пише В. Корсунська в дописі »Пляма на костюмі« (»Робітнича газета«, 27. 10. 1966). — Ось хлопець кидає на стіл щойно одержаний костюм: виявляється, після чищення піджак »збагатився« на нову пляму, а в квитанції вона не зазначена. Літня жінка відмовляється забирати пальто: під ковніром діра, у походженні якої замовниця обвинувачує хімчистку. Тут же чоловік середнього віку веде бурхливу полеміку зі старшою приймальницею, обіцяючи дійти до міністра, якщо завтра не одержить штанів, за якими ходить уже більше місяця...

Керівники окремих міністерств, працівники держпляну УРСР мало допомагають підприємствам побутового обслуговування, недостатньо

вникають у їх потреби. Скажімо, нині багато швейних фабрик застосовують у виробах клейові матеріяли. При хемічній обробці в знежирюючих машинах вони розчиняються, проступаючи на тканину у вигляді плям, які дуже важко вивести. Крім того з'явилося багато тканин з домішкою синтетичних волокон, які також розчиняються при високих температурах. І часто буває, що від пишної кофточки після хемічної обробки лишаються тільки самі спогади« ...

*

М. Тихий (із Запоріжжя) в статті »Кому горшки ліпити?« (»Роб. газета«, 19. 10. 1966) пише: »Десь один раз на три роки в Запоріжжі проводиться обласна виставка народного образотворчого мистецтва... Але після виставки про народні таланти відразу ж забувають. До наступної виставки художникам-умільцям із народу ні з ким поговорити про свої насущні потреби, ні з ким порадитись. Народні майстрі скаржаться на відсутність інструментів і матеріялів. Різьбарі по дереву, наприклад, не можуть придбати набору спеціяльних стамесок, вишивальниці з труднощами дістають кольорові нитки. Попит на них великий, а завозять мало... Кустарні промисли занепадають...

Колись Запоріжжя, Михайлівка, Терпіння, Токмак славилися ганчарськими і керамічними виробами з художнім розмалюванням... Тепер їх можна побачити тільки в квартирах старих майстрів і в музеях. А цехи, що залишилися, замість них виготовляють простий кахель, досить низької якости« ...

*

»Коли ж бути педагогом?« — питається В. Болдирєва, директор 86-ої середньої школи Києва (»Рад. Україна«, 11. 10. 1966). »Тільки-но повертаюсь — пише вона — з засідання в райно. Засідали з 3-ої до 6-ої вечора. Наказів, директив, розпоряджень, які треба виконувати, записали аж 23! Чим тільки не має займатися директор! Збирання макулятури і всеобуч, протипожежні заходи і змагання санітарних дружин, розшукування підрядника на ремонт школи і членські внески в товариство Червоного хреста, передплата фотоальбомів, до якої нас зобов'язують органи народної освіти, і багато-багато чого іншого. Все хіба перелічиш! І серед тих 23 пунктів — жодного, який безпосередньо був би зв'язаний із самим процесом навчання, з власне педагогічною практикою... Витрачаємо безцінно дорогий час на абсолютно непотрібні або потрібні, але занадто довгі наради, засідання, семінари... У нас навіть узаконено, що понеділок — це той тяжкий день, коли київські директори шкіл у школах не бувають: вони засідають. Іноді на день припадає по кілька нарад. Викликають не тільки в понеділок. Викликають і в інші дні, викликають прямо з уроків, і ми залишаємо все і йдемо на чергову нараду, яку, по суті, і нарадою назвати не можна... Нашої думки здебільшого і не питають: дай Боже встигнути передати всі розпорядження і накази!.. А посидиш, буває, на черговій нараді і, грішним ділом, почнеш думати, що директор школи, насамперед, повинен уміти добувати білила, будівельні матеріяли, бігати по магазинах і з'ясовувати, чи є в них ліміт на відпуск товарів, організувати збирання макулятури і металевого брухту... Захоплені лявіною засідань, ми часом просто забуваємо, хто такий насправді директор школи« ...

Всевидюще око

В 1939-1940 роках гітлерівська Німеччина демонструвала світові свою »майстерність« — »бліцкріґ«. Сконцентровані удари німецьких мотомеханізованих і бронетанкових колон, підтримувані авіяцією, трощили оборонні укріплення Польщі, Норвегії, Голляндії, Бельгії і Франції. Одна по одній капітулювали ці країни перед Третім Райхом.

Нарешті прийшла черга й на одвічного суперника Німеччини — Великобританію. Якщо досі головну ролю відігравали мотомеханізовані й бронетанкові німецькі війська, то тепер вирішальне слово було за німецьким літунством.

Почалося здійснювання опрацьованого німецького пляну нападу на Беликобрітанію, якому в Берліні дали кодову назву »Морський лев«. Сили німецького літунства (»Люфтваффе«) були перекинені на літунські майдани Бельгії, Голляндії, Франції і південної Норвегії. Згідно з пляном »Морський лев«, німецьке літунство мало розгромити британське літунство та наземну оборону, щоб розчистити шлях десантові з моря.

1-го серпня 1940 року німецьке командування вирішило завдати Великій Британії масових повітряних ударів. Як і в минулих кампаніях, німці розраховували передусім на несподіваний удар, але цим разом їх самих чекала несподіванка. Щоразу, як тільки нова хвиля німецьких бомбардувальників із чорними хрестами на крилах наближалася до берегів Англії, звідкись несподівано з'являлись англійські винищувачі. Вони перехоплювали німецькі літаки так упевнено і точно, наче заздалегідь знали яким курсом летітиме ворог. Німецькі повітряні сили переважали, але після кожного налету на бази не верталися десятки їхніх літаків і німецькі втрати щоразу зростали. Повітряний німецький »бліц« не вдався: битву за Англію виграли англійці, німецьку операцію »Морський лев« було зірвано.

Та Англію врятувала не тільки сміливість і витривалість її літунів і військ протиповітряної оборони; відвернути окупацію Британських островів допоміг англійцям новий винахід — радар, прилад для радіовиявлення і визначення віддалі.

Випробування радару відбувалося вже довший час у різних країнах. Користувалися уже радаром і німці. Вони були переконані, що їхні досягнення такі великі, що ніхто з їх противників не може перевищити німецького винаходу — »вюрцбурґа«, що міг визначити висоту й курс літака на віддалі 25 кілометрів. Той винахід німецькі вчені передали армії.

У Великій Британії віддавна існувала традиція запрошувати на наради головного командування Королівських повітряних сил провідних учених майже з усіх галузів науки, так чи інакше пов'язаних з авіяцією. На одній з таких нарад, кілька років до початку другої світової війни, було поставлене питання:

— Що могло б викликати найбільшу революцію в методах боротьби з літунством противника?

Після роздумів, один із вищих офіцерів штабу сказав:

— Вважаю, що найбільший переворот викликав би будь-який засіб, що дозволяв би виявити ворожі літаки хоча б чверть години перед тим, як вони досягнуть мети.

Вчені зацікавилися цією проблемою. Для її розв'язання в Англії незабаром створено спеціяльний комітет, до складу якого ввійшли визначний атомник лорд Ресерфорд, правнук винахідника парової машини Вотсон Вейт та багато інших відомих англійських фізиків.

Перший практичний експеримент з радаром англійці провели 26 лютого 1935 року. В присутності своїх товаришів-науковців та старшин авіяції Вотсом Вейт виявив літак на відстані 10 кілометрів. Усі роботи для вдосконалення конструкції радару сконцентровано в Інституті телекомунікаційних досліджень. Інститут одержав власний аеродром, літаки для експериментів, великі й добре обладнані лябораторії, потужні електрогенератори. Якщо в 1935 році проблемами радіольокації займалося кілька десятків фахівців, то на початку другої світової війни ця група нараховувала вже понад три тисячі осіб.

Англійці не шкодували грошей. Коли німці на початковому етапі вклали у розвиток радіольокації 320 тисяч райсхмарок, то англійці — вклали 75 разів більше. Протягом п'яти воєнних років англійський Інститут телекомунікаційних досліджень витратив на вдосконалення радару понад 100 міл. фунтів стерлінґів.

Зате англійці мали й успіхи. В червні 1935 року вони вже виявляли літак на відстані 25 кілометрів, а наступного місяця — на відстані 60 кілометрів. До кінця року первісний радар вже фіксував і приблизну кількість літаків, що наближалися. Але прилад цей мав ще свої вади: він не міг точно визначити висоти лету літака. Помилка становила іноді 1000 метрів.

На прибережних скелях Англії, на відстані 50 кілометрів одна від одної, почали з'являтися високі башти — радарні станції, що були здатні виявити появу літака на відстані 150 кілометрів. Цю систему радіольокаторів англійці назвали »Вітчизняним ланцюгом«. Вже в 1939 році цей »ланцюг« був готовий. Але проаналізувавши працю »Вітчизняного ланцюга«, вчені виявили, що ворожі літаки можуть непомітно проскочити понад самою поверхнею моря. Отже слід було працювати далі. Наприкінці 1939 року англійським ученим пощастило розв'язати й цю проблему. »Вітчизняний ланцюг« доповнено ультракороткохвильними радарними станціями.

Досягненнями Інституту телекомунікаційних досліджень покористувалася і британська воєнно-морська фльота. Удосконалені радіольокатори були встановлені на кораблях і моряки також одержали »всевидющі очі«.

Як відомо, напередодні другої світової війни в Німеччині відбулися Олімпійські ігри. Німці використали цю спортову подію на те, щоб приспати чуйність сусідніх країн, краще замаскувати підготовку до війни.

З нагоди Олімпійських ігор у Кільську затоку з офіційною візитою ввійшли військові кораблі різних країн, між ними був і англійський крейсер »Нептун«. На борт »Нептуна« прибув одного дня ко-

мендант Кільського порту адмірал Ферстер. З ним був і один німецький фахівець-електронік. Оглядаючи »Нептуна«, він звернув увагу адмірала Ферстера на одну незвичайну деталь.

— Пане адмірале, цей корабель, хоч і перебуває в стані бойової готовости, не має далекоміру. Тим часом головною зброєю »Нептуна« є далекобійна артилерія. Артилеристи мусять чимось вимірювати відстань до ворожого корабля, до цілі. Чи не з допомогою радіохвиль вони це роблять?

— Виключено! — відповів адмірал.

— Але, все ж таки... пане адмірале...

— Залишіть ці турботи нам, військовикам, пане професоре! — відрізав адмірал.

Дисциплінований учений стукнув закаблуками й чемно вклонився.

Так німці втратили безповоротно можливість оцінити ефективність англійського радару. Командування німецькою воєнною морською фльотою навіть не догадувалося, що за рухом німецьких суден стежать всевидющі очі радарів — приладів, в існування яких не хотіли вірити найавторитетніші гітлерівські керівники. (Між іншим тому, що три німецькі експериментальні радіольокатори, змонтовані на кораблях, так помилялися, що ними просто не користувалися).

Тим часом англійці не стояли на місці. Їм удалося сконструювати радар настільки компактний, що його можна було встановлювати і на літаках. Один розвідувальний літак англійської берегової оборони вже напередодні війни з допомогою радару виявив уночі підводний човен, що виплив наповерхню.

Високі сталеві вишки — ланки радарного »Вітчизняного ланцюга«, що простягнувся вздовж берегів Англії, а також поява незрозумілих нових радіосиґналів в ефірі — не могли не привернути уваги німецьких розвідників. Щоб з'ясувати природу цих таємних явищ, німці обладнали дирижабль »Граф Цеппелін« найдосконалішою апаратурою для радіопідслухування і спрямували його до берегів Англії із спеціяльним завданням — визначити характер діяльности і призначення британських радіотрансляційних станцій, розташованих уздовж узбережжя.

»Граф Цеппелін« вилетів надвечір 2 серпня 1939 року. Летів він уздовж кордону британських територіяльних вод на висоті 1000 метрів. За винятком звичайних передач Бі-Бі-Сі та комерційних радіостанцій німецькі розвідники нічого не почули. Тієї ж ночі наслідки німецької розвідки були передані спеціялістам адмірала Канаріса.

Велетенські антени служать, очевидно, для ретрансляції комерційних радіопередавань або для реґулювання руху на морі, — такий висновок зробили німецькі фахівці.

А тим часом сталось ось що: виявивши наближення »Графа Цеппеліна« і правильно витлумачивши його місію, всі англійські радарні станції припинили працю. Радіошпигунів просто обдурили.

Так німці не зуміли розкрити таємниці англійського радару і Ґерінґ спокійно підготовляв своїх піратів до операції »Морський лев«. І ось в 1940 році, як ми вже казали, гітлерівські ескадрильї, одна по одній, потрапляли в невидимі радарні тенета, а англійські »спітфаєри« і »гарікейни« спокійно уни-

кали небажаних і непотрібних зустрічів із німецькими винищувачами.

Гітлерівське літунство зазнавало все більших втрат, а опір британської повітряної оборони все більше зростав і Гітлер дав наказ хвилево припинити операцію »Морський лев«. Натомість німецька авіяція одержала наказ розпочати повітряний терор — нещадно бомбардувати англійські міста. Але денні налети коштували німцям дуже дорого. Наприкінці вересня 1940 року протягом одного тільки дня вони втратили 100 літаків.

Німецькі оперативні штаби педантично аналізували втрати над Великобританією. За час першого етапу чисто-повітряної війни вони з'ясували, що пильні очі радарів, розташовані уздовж узбережжя, точно наводять англійських винищувачів тільки до певної відстані, а далі — літуни покладаються на власні очі. Це означало: денне світло — важливий союзник англійців, отже, треба міняти тактику і позбавити англійців цієї переваги.

Німці вирішили перейти на нічні бомбардування. Повітряні німецькі з'єднання, спочатку малими групами, а потім більшими, почали руйнувати британські міста вночі.

Але Інститут телекомунікаційних досліджень — »не спав«, шукав далі. Незабаром він створив компактний радар для нічних винищувачів. Вирядженій цим приладом винищувач міг виявити ворожий літак на відстані до 6 кілометрів.

В цей драматичний момент боротьби, для Англії виникли нові проблеми. Не вистачало кваліфікованих спеціялістів для обслуговування наземних радарів і наведення винищувачів. А тут не година, а й кожна хвилина була дорога, бо німецькі літаки щоночі руйнували цілі квартали англійських міст. І англійські вчені просто з лабораторій, користуючись експериментальним устаткуванням, самі повели свої винищувачі в бій проти ворожих літаків. Так поважні професори опинилися на передовій лінії, а їхні лабораторії стали командними пунктами.

Але й це ще не перерішувало справи. Вчених було замало, до того ж вони мусіли далі працювати над удосконаленням таємної зброї. І тут застосовано питому англійцям витривалість і холоднокровність — вони знайшли »резерву«: біля 100 тисяч радіоаматорів, чоловіків і жінок найрізноманітніших професій і віку, стали невичерпним джерелом спеціялістів, що заступали вчених за пультами наземних станцій наведення.

Останній масовий німецький наліт на Англію був 11 травня 1941 року. Відзначаючи заслуги англійських учених, літунів і зенітників, тодішній британський прем'єр В. Черчіль сказав: »Ніколи в історії доля такої великої держави не залежала від такої малої кількости людей«.

Протягом наступних кількох місяців німці поспішно вдосконалювали свою наземну радарну мережу і готували радіольокаційні прилади для нічних винищувачів. Незабаром вони встановили 4000 радарних приладів усіх типів від Норвегії до Середземного моря. Це був час, коли перші з'єднання англійських бомбардувальників уже атакували Німеччину.

Зіткнувшись з організованою німецькою радарною оборонною си-

стемою, англійські літаки почали зазнавати втрат, особливо після того, як на початку 1942 року зміцнилась інтенсивність налетів на Німеччину. Вже в середині цього року щомісячні втрати англійців становили кількасот літаків.

Тоді англійське головне командування вирішило: »осліпити« німецькі радари. Оскільки німецька радарна мережа складалася, головним чином, з »вюрцбургів«, то завдання було таке: захопити радіольокатор типу »вюрцбург«, вивчити його конструкцію, щоб на підставі здобутих даних паралізувати потім усю німецьку мережу.

Військові керівники одержали наказ організувати напад на німецьку радарну станцію поблизу Д'єппу, яка особливо заваджала діям англійської авіації.

Підрозділи англійських диверсантів, т. зв. »командосів« — розпочали щонічні тренування. Вотсон Вейт склав інструкцію, як викрасти серце »вюрцбурга«. Разом із диверсійною групою він вислав одного свого співробітника, визначного вченого (ім'я його невідоме й досі). Від ученого, проте, приховали один дуже важливий секретний наказ: якщо виникне небезпека, що німці можуть захопити його в полон, охорона має зліквідувати його. Він, як дуже здібний учений, знав усі таємниці радарної техніки Великобританії, як фахівець і патріот користувався найбільшим довір'ям, але шефи британської розвідки не хотіли ризикувати, бо не були певні, чи — попавши в полон — він витримає всі гітлерівські тортури.

Проте операція пройшла блискавично. Німці спочатку навіть не збагнули, чому невеличкий воро-жий загін продістався в непробивний ланцюг берегових укріплень. І поки вони догадалися, »серце« німецького радіольокатора подорожувало швидким торпедним катером до англійського берега, де на нього нетерпляче чекав Вотсон Вейт.

Німці, однак, швидко розкрили справжню мету цього нападу і зрозуміли, що британські вчені, простудіювавши конструкцію »вюрцбурга«, сконструюють прилади для його »осліплення«. Тому поспішно вдосконалили »вюрцбурга« пристроєм, який давав можливість змінювати довжину його хвиль.

Але англійці передбачили й таку можливість і до приладу, який мав »осліпити« ворожі радіольокатори, прилаштували детектори для виявлення отих резервних хвиль.

В липні 1943 року оператори німецьких радарних станцій побачили на екранах незвичайне й несподіване явище: замість чітких сигналів на них замиготіли сплутані світлі лінії, іскри, спалахи...

До німецьких оперативних центрів хлинули повідомлення про несправність радарних станцій німецького оборонного пояса.

А тим часом, хвиля за хвилею, англійські бомбардувальники під захистом ночі, не помічені засліпленими очима німецьких радіольокаторів, бомбардували Гамбург, Кіль, Бремен... Безладна стрілянина зенітних гармат не відвертала англійських літаків з обраного курсу, вони скидали тонни смертоносного вантажу точно в ціль.

Так англійцям допомогла здобути перевагу в повітрі таємна зброя і контрзброя, що її виготували фахівці Інституту телекомунікаційних досліджень.

Зміст журналу »Визвольний Шлях« за 1966 рік

А. СТАТТІ Й КОМЕНТАРІ
На теми політичні, національні, суспільні й економічні

Донцов Дмитро, д-р: За що вбито Петлюру? Кн. VI 656
Донцов Дмитро, д-р: »Своя правда« і »пустомудрі тетерваки« Кн. VII-VIII 803
Драґан Р., проф.: У годину роздумів. Кн. XII 1335
Карбович Зіновій: В Москві — сталіністи, в Пекіні — троцькісти. Кн. II 131
Карбович Зіновій: Революційна доба і розклад тиранів. Кн. III 259
Карбович Зіновій: Великий обман (стаття перша). Кн. X 1107
Карбович Зіновій: Великий обман (стаття друга). Кн. XI 1219
Кирпич Андрій: Хуторянство і міщанство. Кн. VI 698
Книш Ірина, д-р: Під прапором сонця і неба. Кн. IX 996
Марченко Іван, проф.: Думки про можливості й перспективи майбутньої світової війни. Кн. X 1117
Орловський Євген: На роздоріжжі (політичний коментар). Кн. III ... 264
Ромен Левко: Зерна яничарства. Кн. XII 1331
Шаян Володимир, проф.: Чин, саме чин (Пам'яті ген. Т. Чупринки-Шухевича). Кн. IV 389
(Ред.): Свідчення про злочини московських варварів. Кн. I 3
У Франкові роковини. Кн. V 517
Герої — символ української державности. Кн. V 607
Ідея і чин 30 червня 1941 року (У 25-тиріччя Акту відновлення Української держави). Кн. VI 643
»Святі місця« боротьби на всіх континентах. Кн. VI 753
— Блискучі ствердження ген. Фуллера. Кн. III 354
— З Франкової криниці. Кн. V 603

Б. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО
Розвідки і есеї

Аркас Микола, д-р: Микола Миколайович Аркас — мій незабутній батько. Друковано: кн. I (стор. 46), кн. II (стор. 193), кн. III (стор. 303), кн. IV (стор. 451), кн. VI (стор. 722), кн. VII-VIII (стор. 871), кн. X (стор. 1173), кн. XII (стор. 1279), кн. XII (стор. 1390).
Биковський Лев, інж.: Чорноморські спогади про професора д-ра Олександра Оглоблина. Кн. IV 447
Боголюб Петро: Микола Зеров про поезію Івана Франка. Кн. V 592
Боголюб Петро: Невідомий автор про початки діяльности УВАН. Кн. XII 1374
Боднарук Іван, мґр: Слідами Андрія Агапія Гончаренка (до 50-тиріччя з дня його смерти). Кн. IV 436
Ващенко Григорій, проф.: Основні лінії розвитку совєтської педагогіки і школи. Друковано: кн. IV, стор. 403, кн. VI, стор. 668.
Возняк Михайло: Смерть і похорон Івана Франка (Останні хвилини життя І. Франка, похорон і промови над могилою). Кн. V 515
Воропай Олекса, д-р: Старі дерева України — пам'ятники природи і свідки історії. Кн. IV 479

Воропай Олекса, д-р: Архип Тесленко — його літературна й етнографічна діяльність. Кн. VI ... 716
Воропай Олекса, д-р: Іван Франко як дослідник життя, культури й побуту селян і робітників. Кн. VII-VIII ... 833
Воропай Олекса, д-р: Іван Франко як етнограф і фолкльорист. Друковано: кн. IX, стор. 1046, кн. X, стор. 1144.
Вусик А., д-р: Великий мистець історичного малярства — жертва комунізму. Кн. III ... 300
Дубів Володимир, Лев Биковський: Павло Федорович Височанський. Кн. XII ... 1380
Ждан Михайло Б., проф.: Золота орда. Друковано: кн. III, стор. 292, кн. IV, стор. 415.
Заклинський Мирон, проф.: Роля Д. Вітовського в Листопадовому чині. Кн. XII ... 1344
Інгулець О.: Микола Дмитрович Леонтович (У 45-ліття із дня його трагічної смерти). Кн. I ... 9
І. В. П.: Погляди Івана Франка на поступ. Кн. IX ... 1057
Костирко Микола, інж.: Коментарі й доповнення. Кн. XI ... 1265
Куликовський Дмитро, д-р: Марк Твен (Коротка характеристика). Кн. VII-VIII ... 943
Куликовський Дмитро, д-р: Самосуд в Евпаторії. Друковано: Кн. XI, стор. 1268, кн. XII, стор. 1402.
Кухар Р., д-р: Картина Львова в повісті Івана Франка »Лель і Попель«. Кн. XII ... 1364
Кушнір Михайло, д-р: Джерела і мистецтво »Божественної комедії« Данте. Кн. I ... 63
Кушнір Михайло, д-р: Українська музична творчість у московсько-большевицькому полоні. Кн. III ... 270
Кушнір Михайло, д-р: Людина і її покликання (Погляд зі становища українського християнського націоналізму). Друковано: кн. IV, стор. 394, кн. VI, стор. 706.
Кущинський Антін, інж.: Родовід Орликів. Кн. I ... 16
Липа Юрій, д-р: Одеська »Січ«. Кн. IX ... 1263
Лісовський Роберт, проф.: Юрій Іванович Нарбут. Кн. II ... 188
Лотоцький Олександер, проф.: Симон Петлюра. Кн. V ... 608
Мошинський Володимир: Український Державний Театр ім. Т. Шевченка в Одесі й Театральна Студія ім. М. Кропивницького. Кн. IX 1247
Мухин Михайло, проф.: Іван Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова. Кн. V ... 546
Нагай Ольга: Київ у час другої світової війни (1941-1944). Кн. II ... 137
Нитченко Д., проф.: Нищення української літератури й культурних надбань в Україні московським окупантом. Кн. VI ... 661
Подолянин К.: Поправки Івана Франка до власних текстів. Кн. V ... 597
Полонська-Василенко Наталія, проф. д-р: Коли було засновано Українську Академію Наук? Кн. IX ... 1005
Савченко Володимир: Запорожці в Америці та їх оборонець о. Агапій Гончаренко. Кн. IV ... 440
Стецько Ярослав: Там, де живе Вічність (Міркування з дороги — поза межами злободенного). Кн. II ... 148
Токаржевський-Карашевич І., князь: Симон Петлюра в Парижі (1924-1925). Кн. V ... 628
Франко Іван, д-р: Із секретів поетичної творчости. Кн. VII-VIII ... 815
Чапленко В., проф.: Про занепад нашої літературної критики. Кн. IX 1011
Шанковський Ігор: Про вірші Касіяна Саковича на похорон Сагайдачного. Кн. X ... 1188
Шаян Володимир, проф.: Джерело сили української культури. Кн. II 173
Шаян Володимир, проф.: Високі вежі (З циклу: культурний фронт). Кн. III ... 284

Шаян Володимир, проф.: До питання сюжету, генези і оригінальности Франкового твору »Лис Микита«. Кн. V 575
Шаян Володимир, проф.: Іван Франко про психологію творчости. Кн. VII-VIII 811
Шаян Володимир, проф.: Молодість Івана Франка. Кн. IX 1029
Штепа Павло, інж.: Московщення українського словництва. Друковано: кн. X, стор. 1123, кн. XI, стор. 1224.
Щербаківський Вадим, проф. д-р: Формація української нації. Головніші розділи: Анатолійська верства, Теорія культурних кругів, — кн. I (стор. 32-45); Неоліт, — кн. II (стор. 162-172); Хронологія неоліту в південно-східній Европі, Зв'язок неолітичних культур південно-східньої Европи з Малою Азією, Дунайська культура, — кн. IV (стор. 422-435); Неоліт в Україні, — кн. VI (стор. 676-697); Трипільська культура, Кубанська культура, Печерна культура, — кн. VII-VIII (стор. 851-870); Трипільська культура в підсоветській науці, — кн. IX (стор. 1062-1077); Індоевропейці, — кн. X (стор. 1131-1142); Епіпалеолітики і неолітичні селяни, Мандрівки нордійців до Передньої Азії, Риси праіндоевропейців, — кн. XI (стор. 1236-1246); Питання етнічної приналежности культури мальованої кераміки, Бронзова доба, Бронзова доба в Европі, Стара бронзова доба, Лужицька культура, Бронзова доба Угорщини, — кн. XII (стор. 1352-1363).

В. *ЛІТЕРАТУРА*

1. *Оповідання, новелі, поеми, нариси, спогади і т. п.*

Воропай Олекса: Ясир (Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі). Друковано: кн. I, стор. 83, кн. II, стор. 225, кн. III, стор. 331.
Дубів Володимир: Уривки з мого життя (спомин). Друковано: кн. VI, стор. 737, кн. VII-VIII, стор. 816.
Ґеркен-Русова Н.: Стимул Мазепи (1916-1966). Кн. VII-VIII 888
Звичайна Олена і М. Млаковий: »Нагорода« стаханівки (уривок із 1-го тому повісти »Ворог народу«). Кн. IX 1082
Звичайна Олена і М. Млаковий: Мрії совраба-колимчанина (уривок із 2-го тому »Ворог народу«). Кн. XII 1412
Курдидик Ярослав: Мініятюри: Розбіжності, П'ять думок, Материнська романтика, Поворот до рідного містечка, Чорна фантазія. Кн. I, стор. 81-82.
Курдидик Ярослав: Мініятюри: Спадщина, Турбота, Жалі й радість, Повінь, Галина М., Підкажіть, Іноді. Кн. VII-VIII, стор. 227-229.
Курдидик Ярослав: Бабуня де Корніє (оповідання). Кн. VII-VIII ... 940
Мелешко Фотій: Понад Дніпром (поемо-драматичні картини). Друковано: кн. I, стор. 93, кн. II, стор. 211, кн. III, стор. 321.
П. О.: У чужому мундирі (Записки-спогади). Кн. VII-VIII 898
Петрів Всеволод, ген.-хор.: Вінець споминів у річницю смерти Симона Петлюри. Кн. V 637
Полтава Леонід: Лис Микита, опера на 5 картин (Віршоване лібретто за мотивами однойменного твору Івана Франка з цитатами та двома оригінальними сценами). Друковано: кн. X, стор. 1154, кн. XI, стор. 1289.
Сім'янців В.: Краснопавлівка. Кн. VII-VIII 930
Сім'янців В.: Ґедзь. Кн. VII-VIII 931
Сім'янців В.: Дістав таки коня. Кн. VII-VIII 933
Сім'янців В.: Рушниця в лаві. Кн. VII-VIII 937
Сім'янців В.: Плетений Ташлик. Кн. X 1183

Старицька-Черняхівська Людмила: Про І. Франка (спомин). Кн. V ... 599
Твен Марк: Людожерство в потязі (перекл. *Д. Куликовський*). Кн. VII-VIII 946
Шанковський Ігор: Передодень зустрічей (Поема). Кн. VI 745
Щербій В.: Срібна земля — візія держави (Згадки). Кн. IV 467

2. *Поезії*

Ахтерберґ Герріт : Візита туриста на Ґолґоті (перекл. *М. Скрипник*). Кн. IV 387
Бора Богдан : Душа. Кн. IV 475
Монолог з калиною. Кн. IV 475
Соцреалізм. Кн. VI 751
Синівська сповідь. Кн. IX 995
Осіннє надвечір'я. Кн. IX 1078
Франко. Кн. X 1143
Браент В. К. : Древність волі (перекл. *Лариса Мурович*). Кн. II 160
Курдидик Ярослав : Світанок. Кн. I 78
Вечір. Кн. I 78
Буря. Кн. I 79
Погонич. Кн. I 79
Наша доба. Кн. I 79
Два варіянти. Кн. I 80
Ячмінь. Кн. IV 478
Залізні каравани. Кн. IV 478
Піяністка. Кн. VI 752
Тополі. Кн. VI 752
Травнева кавалькада. Кн. VII-VIII 924
Звернення пророка (білий вірш). Кн. VII-VIII ... 925
Чекаю на корабель (білий вірш). Кн. VII-VIII ... 925
Віщий закрут (білий вірш). Кн. VII-VIII 926
Титанічність (білий вірш). Кн. VII-VIII 926
Уявне місто. Кн. IX 1078
Тепер (білий вірш). Кн. X 1172
Вежа над морем (білий вірш). Кн. X 1172
Легіт Андрій : Дух природи лови. Кн. II 210
Молитва. Кн. II 210
Мистцеві. Кн. IV 477
Чим паленів. Кн. IV 477
Муринка Данило : Жаль. Кн. II 222
Спомин. Кн. II 222
Бандера. Кн. II 223
Молитва до св. Покрови. Кн. II 224
Самота. Кн. II 224
Мурович Лариса : Мій шлях. Кн. II 209
Полтава Леонід : Дерева цвітуть. Кн. III 317
Рань Олекса : Линуть в далеч. Кн. III 317
Квіти у вашому вікні. Кн. IV 476
Ромен Левко : Сторожа пущ. Кн. II 208
Славутич Яр : Британські ямби. Кн. XII 1411
Шанковський Ігор : Модерністичне. Кн. III 318
У пошуках причалів. Кн. IX 1079

Г. ОГЛЯДИ, КРИТИКА, ВІДГУКИ, СПЕРЕЧАННЯ

Аркас Микола, д-р: »Три покоління« Ф. Мелешка і »Соціологічна студія« Д. Куликовського. Кн. I ... 110
Беринда Дмитро: Публічний диспут. Кн. VII-VIII ... 974
Богданюк Володимир: »Записки Пеньковського«. Кн. II ... 233
Богданюк Володимир: Міжнародне вбивство інк. Кн. II ... 237
Богданюк Володимир: Совєтська історіографія на розпутті. Кн. IV ... 486
Биковський Лев, інж.: Десять років науково-організаційної праці Денверської групи УВАН (Огляд). Кн. VII-VIII ... 997
Боголюб Петро: Дещо про людей пера і читачів. Кн. IX ... 1089
Верес Роман, д-р: Каталог Української Академії Наук. Кн. VII-VIII 966
Вусик А., д-р: В обороні сл. п. митрополита Полікарпа. Кн. I ... 105
Денисенко Юрій, інж.-арх.: Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Київські Золоті ворота. Кн. XII ... 1416
Жила Володимир, проф.: Оригінальний гуморист і стиліст. Кн. X ... 1198
Китастий Григорій: Ще кілька завваг до книжки »Українська музика« А. Рудницького. Кн. X ... 1191
Ковалів Петро, д-р: Д-р Д. Донцов про гетьмана Павла Скоропадського. Кн. IV ... 495
Коцик Роман: Об'єктивні й цікаві спомини. Кн. III ... 362
Кухар Роман, д-р: »Нескорені« — документ доби. Кн. III ... 360
Менцінський Євген, д-р: Маркс проти Росії. Кн. VII-VIII ... 953
Наумович Софія: Дві статечні панни. Кн. I ... 113
Наумович Софія: »Північне сяйво«. Кн. II ... 243
Наумович Софія: Байка і сатира. Кн. IV ... 449
Наумович Софія: Репортажі Ганни Черінь. Кн. VI ... 782
Наумович Софія: Відповідь авторці повісти »Оля«. Кн. IX ... 1095
Наумович Софія: Поезія на манівцях, чи на правильній дорозі? Кн. XI 1310
Наумович Софія: »Тіні забутих предків« по-німецьки. Кн. XI ... 1313
Наумович Софія: Поезія у буднях. Кн. XII ... 1417
Острук Ярослава: Моя відповідь на критику моєї повісти »Оля«. Кн. VI ... 787
Радіон Степан: Переказ... довгої повісти. Кн. I ... 119
Радіон Степан: Цікава монографія, але... Кн. II ... 241
Радіон Степан: Зустріч Т. Шевченка з Америкою. Кн. III ... 358
Радіон Степан: Цікава збірка. Кн. VII-VIII ... 968
Радіон Степан: Цікавий науковий твір. Кн. IX ... 1309
Рань Олекса: Твір про героїв. Кн. VI ... 783
Савчук Павло, проф.: Книга про концтабори в СССР. Кн. VI ... 773
Чапленко В., проф.: Відкритий лист до Івана Смолія. Кн. IX ... 1091

Ґ. РІЗНІ

1. *Звернення, повідомлення, репліки*

— Заклик ЦК АБН до протинаступу на культурно-політичному фронті 761
— Становище Асоціяції Працівників Української Культури Північної Америки до останніх подій в Україні ... 766
— Президія НТШ у Канаді проти арештів письменників в Україні ... 767
— УККА проти терору в Україні ... 768
— Президія КУК засуджує терор в Україні ... 769
— Загальні збори СУВ-у засуджують московські злочини в Україні 770
— Комунікат Асоціяції Працівників Української Культури Північної Америки (ч. 1) ... 771

— Звернення до працівників культури на еміґрації 771
— Загальна Резолюція АПАКЛ у справі визволення поневолених у Російській імперії народів 1419
— Літературний Конкурс СФУЖО 1423
— Стипендія Шевченкознавства 1423
(Ред.): Марення психопата (репліка) 982
Загрозливі цькування на працівників української культури в Україні 1207
Арештування і судові розправи в Україні 1321

2. *Хроніка і нотатки*

(Ред.): З українського життя у діяспорі (хроніка). Друковано: Кн. I (стор. 120), кн. II (стор. 248), кн. III (стор. 363), кн. IV (стор. 503), кн. VI (стор. 788), кн. VII-VIII (стор. 972), кн. IX (стор. 1099), кн. X (стор. 1204), кн. XI (стор. 1317), кн. XII (стор. 1421).

В поневоленій Україні (нотатки). Друковано: кн. I (стор. 122), кн. II (стор. 250), кн. III (стор. 366), кн. IV (стор. 506), кн. VI (стор. 792), кн. VII-VIII (стор. 974), кн. IX (стор. 1099), кн. X (стор. 1204), кн. XI (стор. 1317), кн. XII (стор. 1424).

3. *Некрологи*

Володимир Богданюк: Великий військовий мислитель і приятель України (ген.-майор Дж. Ф. Ч. Фуллер). Кн. III 351
— Андрій Михайлович Шиманський. Кн. VII-VIII 970
— *Відійшли у Вічність:* Проф. д-р Володимир Калина, Семен Олександрович Підгайний, д-р Борис Гомзин, — кн. I, стор. 121-122; Архиепископ Варлаам, д-р інж. Дмитро Піснячевський, Капустянська Наталія, д-р М. Шлемкевич, — кн. III, стор. 364-365; Василь Мудрий, Василь Безкоровайний, Тетяна Кошиць, інж. Осип Бойдуник, — кн. VI, стор. 791-792; князь Ніко Накашідзе, проф. Василь Дубровський, — кн. VII-VIII, стор. 973-974; Наталена Королева, Володимир Кохан, Михайло Бриґідер, о. Ярослав Бенеш, — кн. IX, стор. 1098; проф. Володимир Радзикевич, о. прот. Тома Ковалишин, д-р Л. Соневицький, Григорій Мацейко, — кн. X, стор. 1203; Євген Деслав, Кость Бульдин, — кн. XI, стор. 1316; о. Микола Рибачук, — кн. XII, стор. 1422.

4. *В калейдоскопі світу, із старовини і леґенд рідного краю*

Бродський Б.: Романтичні ведути (Персеполь, Баальбек, Петра, Боробудур). Кн. III 370
Б. Я.: Астрономія Київської Руси. Кн. IV 510
В. Ф.: Третя секретна зброя Гітлера. Кн. VII-VIII 984
В. Я.: Куди зникла бібліотека Ярослава Мудрого? Кн. I 125
Г. І.: Як виникли ініціяли? Кн. XI 1327
Г. О.: Що розповідають леґенди? Кн. I 127
Д. К.: Таємниця »трьох братів«. Кн. XI 1322
Є. Ю.: Залишки неоціненних скарбів. Кн. XI 1326
З. З.: Хто відкрив Америку? Кн. II 252
К. М., Н. Є.: Живі барометри. Кн. II 255
Л. Л.: Чи ми самі у Всесвіті? Кн. X 1209

Р. В.: Гості з космосу чи атмосферичні явища? Кн. X 1212
— Войовничі жінки-амазонки. Кн. VII-VIII 989
— »Сучасні пригоди« Архімеда. Кн. VII-VIII ... ... обкл.
— Чи існують морські змії? Кн. X 1215
— Всевидюще око. Кн. XII 1429
З леґенд Рідного Краю (зібрав і літературно опрацював *Василь Хомик):* Заснування Києва, Либідь, Житомир, Біла Церква, Дівич-гора, Скочище, Чайка, Дрогобич, Довбушева криниця, — кн. VI, стор. 798-800.

*

— *Пожертви* на пресовий фонд »Визвольного Шляху«. Друковано: кн. I — обкладинка, кн. III — стор. 384, кн. V — обклад., кн. X — стор. 1104, кн. XI — стор. 1328.
— *Приєднали* нових передплатників »Визв. Шляху«. Друковано: кн. III — стор. 365, кн. V — обкладинка, кн. IX — стор. 1088, кн. XI — стор. 1328.
— *Бібліографія.* Друковано: кн. II — обкладинка, кн. III — стор. 383, кн. IX — обкладинка, кн. XII — обкладинка.
— Зміст журналу »Визвольний Шлях« за 1966 рік 1434

З нагоди Різдва Христового і Нового Року — сердечно вітаємо наших Співробітників, Представників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів; усім бажаємо веселих Свят, щастя, здоров'я і найкращих успіхів у Новому Році.

Шлемо гарячий привіт Українському Народові, його кращим Синам і Дочкам, борцям за волю і державність, політв'язням у тюрмах і концтаборах та всім, що вигнані з Рідної Землі, залишилися вірними синами своєї поневоленої Батьківщини.

Шлемо гарячий привіт українським Ієрархам наших Церков та духовенству, українським установам і організаціям, усім українським патріотам і бажаємо найкращих успіхів у їх праці для Бога і України.

Щиро вітаємо Провід і Членів ЗЧ ОУН, АБН та всіх Оганізацій Визвольного Фронту.

Хай Новонароджений Христос благословить нашу працю і жертви в боротьбі з новітнім Іродом та обдарує нас перемогою Його Правди — Самостійною Соборною Українською Державою.

Христос Родився! — Славім Його!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

БІБЛІОГРАФІЯ

Василь Чапленко: ЕДИГЕЙСЬКІ МОВИ — КЛЮЧ ДО ТАЄМНИЦЬ НАШОГО СУБСТРАТУ. Етимологічні досліди. Нью-Йорк, 1966, стор. 56.

Р. Млиновецький: НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1922 рр. (»Про що історія мовчить?«). Циклос. видання, на правах рукопису, 1966 рік. Том I — стор. 126, том II — стор. 127-256, том III — стор. 257-382.

Олекса Воропай: ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ. Етнографічний нарис. Том II. Українське Видавництво, Мюнхен, 1966. Стор. 442.

Марія Дейко: РІДНИЙ КРАЙ. Читанка для третього року навчання з граматичними вправами та українсько-англійським словником. Видавництво Спілки Українських Учителів і Виховників у Великій Британії. Лондон, 1966, стор. 164.

ВОЛОДИМИР РАДЗИКЕВИЧ, Ювілейний збірник. Український Музей-Архів у Клівленді. Клівленд (США), 1966, стор. 100.

Лев Биковський: ВАСИЛЬ КУЗІВ (1887-1958), його життя і діяльність. Українське Євангельське Об'єднання у Північній Америці. Вінніпеґ— Мюнхен— Дітройт, 1966. Стор. 104.

Володимир Державин: АФОРИЗМИ. Літературна Бібліотека УТГІ, ч. 2. Мюнхен, 1966, стор. 70.

Ф. С-чук: ХРИСТИЯНСТВО І НАЦІОНАЛІЗМ. Видання Українського Свангельського Об'єднання у Північній Америці. Торонто—Дітройт, 1966, стор. 144.

Петро Боднар: НОВЕ ПОЯСНЕННЯ БОЖОГО ПЛЯНУ СПАСІННЯ. Торонто—Перисбурґ, 1966, стор. 38.

Петро Боднар: ЯК ГОСПОДЬ МЕНЕ СПАС? (Моє свідчення й автобіографія). Торонто—Перисбурґ, 1966, стор. 16.

Олесь Бабій: ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР. Життя і творчість. Накладом Видавництва »Українське Життя«. Чікаґо, 1965, стор. 96.

ЧИТАЙТЕ! *ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!* *ПОШИРЮЙТЕ!*

Суспільно-політичний тижневик

»ГОМІН УКРАЇНИ«

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймас:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1.